

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
<http://www.ffuis.edu.ba>

За издавача:

Др Драга Мاستиловић

Редакција:

Др Драган Марушич, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Dr 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга, НР Кина
Dr 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана, НР Кина
Др Александар Локић, Државни универзитет Портланд, Орегон, САД
Др Ана Филимонова, Историјски институт РАН Москва
Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Вјачеслас Јурко, Универзитет Саратов, Русија
Др Владимир Владичић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драга Мастиловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Клавдија Кутнар, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Марија Летић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мирко Радић, Универзитет Галве, Шведска
Др Мишо Кулић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Француска
Др Бас Артс, Универзитетски колеџ у Лондону, Уједињено Краљевство
Др Владан Бартула, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Светлана Куртеш, Универзитет Мадера, Португалија
Др Светлана Стеванович, Универзитет Кемерово, Русија
Др Стилианос Ламбакис, Институт за историјска истраживања у Атини, Грчка
Др Џорџ Мано, Тенри Универзитет, Јапан

Главни уредник:

Др Мишо Кулић

Одговорни уредник:

Др Марија Летић

Лектура и коректура:

Др Жељка Пржуљ
Мр Маријана Митрић

Припрема за штампу:

Милица Пајић Мачар

Штампа:

„Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Тираж:

300 примјерака

Пале, 2018.

ISSN 2490-3531 (print)

ISSN 2490-3698 (online)

COBISS.BH-ID 5843480

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

РАДОВИ
Филозофског факултета

Филолошке науке

Број 19

Пале, 2017

Расправе и чланци

ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ САРАЈЕВСКОГ ПРЕПИСА ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГА САВЕ ИЗ XIV ВИЈЕКА²

У раду се даје преглед правописних одлика једног од једанаест сачуваних преписа *Законоправила Светог Саве*, новообјављеног *Сарајевског преписа* из XIV вијека. Прелиминарно истраживање има за циљ да испита најбитније црте које карактеришу српске средњовјековне ортографске школе као што су: писање гласовних вриједности: [ja], [je], [ju], [ља], [ња] / [ље], [ње], да би се утврдило којој српској правописној традицији припада један од преписа најзначајнијег кодекса словенског средњовјековног права и монументални споменик српске културе.

Кључне ријечи: српски правопис, старији и млађи „рашки“ правопис, Сарајевски препис, *Законоправило Светог Саве*.

1. ЗАКОНОПРАВИЛО СВЕТОГА САВЕ. *Законоправило Светог Саве* је највећа српска рукописна књига; то је канонски, црквено-грађански зборник направљен за потребе конституисања самосталне Српске Цркве и нове, независне, српске државе. Ова кодификација, којом је више него било којим другим својим дјелом, Свети Сава учинио Србију земљом хришћанске и европске цивилизације (Богдановић, 1979, стр. 97, 98), заузима посебно мјесто у историји византијско-словенских и међусловенских средњовјековних црквених и културних веза (Турилов, 2013, стр. 45). „Почев од 1219. године па до XIX столећа, а делом и у XX столећу, ова је К служила као главни правни извор, као *corpus juris utriusque* за све источно словенство, за све православне и словенске цркве, а делом и за државе са православним словенским становништвом – за Србију, за Бугарску и за Русију, те делимично и за Румунску цркву“³ (Троицки, 1952, стр. 1).

¹ zorica.nikitovic@flf.unibl.org

² Овај рад је настао у оквиру пројекта „Српски језик у споменицима средњовјековне Босне и Хума“ чији је носилац Филолошки факултет у Бањој Луци.

³ Бугарска црква је 1226. године преузела *Законоправило Светог Саве* и управљала се њиме, а 1262. године бугарски кнез Светислав послао је *Законоправило* руском митрополиту Кирилу III да се по њему управља. Том приликом, нагласио је да се по тој књизи треба

Од првих интересовања за историју српске редакције византијског Номоканона дијели нас скоро двјесто година, када је Јернеј Копитар 1823. године покренуо питање критичког издања овог изузетног споменика словенског права. Литература посвећена различитим аспектима проучавања *Законоправила Светог Саве* је веома опширна и излишно ју је, овом приликом, наводити.⁴ Нарочито је литературом богата историја питања ауторства српског номоканона. То питање се данас сматра ријешеним будући да до данас није пронађен ниједан грчки кодекс типа Светосавског номоканона, нити у византијским правним изворима има трага спајању Аристинових и Зонариних тумачења у јединствен зборник, поготову такав зборник у коме би се поред Аристина и Зонаре нашли и „градски“ тј. грађански закони.⁵ „Нема, дакле, не само словенског предлошка него ни грчког прототипа српској Крмчији“ (Богдановић, 1979, стр. 94).

Од укупно једанаест српских преписа, колико их је до нашег времена сачувано, (*Рашки* (1305), *Дечански* (1340), *Пчињски* (1360–1370), *Београдски* (друга половина XV в), *Хиландарски* (XV или XVI в), *Савински* (1602), *Пећки* (1552), *Милешевски* (XVI в (одн. 1295)), *Морачки* (1651. (одн. 1252))⁶ до сада је објављено критичко издање *Иловичког преписа* (1991) као најстаријег, те *Сарајевски препис* (2013). Обје објављене

управљати свако царство. На Владимирском сабору 1274. године, *Законоправило Светог Саве* било је усвојено као званични канонски зборник Руске Цркве, тј. „после Владимирског сабора Савина К је или у своме првобитном облику (рјазанска редакција) или са заменом скраћеног текста канона пуним (софијска редакција) постала једини званични извор канонског права у Русији“ (Троицки, 1952, стр. 2). Шире о овом питању в. Шапов (1978).

⁴ Много је писано и различито закључивано, посебно у вези с питањем Савиног учешћа у стварању *Законоправила*. Сводећи закључке познатих научника различитог профила из прве половине XX вијека о том питању (Павлов, 1869; Јагић, 1874; Срезневски 1871–72; Ћоровић, 1928; Сперански, 1930; Соловјев, 1932; Белић, 1936; Троицки, 1949; Мошин, 1955; и др.), почев од потпуног приписивања ауторства *Законоправила Светом Сави*, па до умањења и одрицања његове улоге односно свођења његове улоге на препис рускословенског предлошка, Димитрије Богдановић подржава мишљење Сергеја Троицког да је *Крмчија* у својој коначној форми настала трудом Светог Саве у Солуну 1219. године.

⁵ У новије вријеме Миодраг Петровић је извршио текстолошку анализу 1. главе *85 Апостолских правила* и њихових тумачења, показујући гдје, на који начин и која врста интервенција је извршена, а с циљем да се у оквиру те анализе донесу закључци о Светом Сави као састављачу и преводиоцу грчког номоканона. „Мењање мјеста грађе, вешто ткање спајањем сродних текстова које или проширује или скраћује која почињу са *рѣкше сирѣчь* могла је и смела у *Законправило* само да изведе најпозванија личност тада у Србији, а то је без сваке сумње једино могао бити Свети Сава“ (2002, стр. 40). „Он је тај који је као црквени поглавар био најодговорнији за смисао сваке речи у тој књизи од које је зависио не само црквени већ и грађански поредак у Србији. Нико није могао позваније, ученије, меродавније и одговорније да на основу грчке номоканонске грађе састави, објасни и уведе у примену *Законоправило*“ (2002, стр. 41).

⁶ Преглед сачуваних преписа и вријеме настанка дати су према: Соловјев (1932, стр. 27–38) и Троицки (1952, стр. 34–62).

фототипије⁷ својим насловом овом споменику враћају његово изворно име *законоправило* садржано у првим редовима прве странице рукописа: кнѣгы снѣ глаголющѣ грѣтскыиѣ ѣзыкомѣ номоканонѣ и сказанѣиѣ нашыѣ ѣзыкомѣ законоуправило (2013, стр. 1).

2. САРАЈЕВСКИ ПРЕПИС ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГ САВЕ ИЗ XIV В. Рукопис *Сарајевског преписа* налази се у власништву црквене општине Сарајево, и чува у музеју Старе цркве Светих архангела Михаила и Гаврила. На основу записа на предњој корици сматра се да је рукопис својина ове цркве више од 350 година. Писан на пергаменту, уставном ћирилицом, у два ступца представља веома обимну књигу од 370 листова односно 740 страна.⁸ Десет листова недостаје⁹ („исјечено је”).

Посебност овог преписа чини тајнопис (криптограм), „[...] најстарији тајнопис писан словенским словима на словенском рукопису икад написан[...]” који је посебно његован у српским манастирима у Босни, тачније у Старој Српској цркви у Сарајеву (О Законоправилу, 2013, XX). У *Сарајевском препису* постоје и допунски чланци којих нема у другим преписима као што је текст Михаила, Синђела јерусалимског патријарха изложеніе ѿ правокѣрнѣи вѣрѣ, те линија о забрањеним браковима у табlici степена сродства која је у овом препису подвучена посліје шестог а не, као у осталим преписима, посліје седмог степена сродства.

Препис, такође, карактеришу и глосе¹⁰ на маригинама рукописа чији је садржај двојак. Већина глоса садржи објашњење мање познатих

⁷ *Законоправило или номоканон Светог Саве. Иловички препис 1262. година, фототипија*. Приредио и прилоге написао Миодраг М. Петровић, Горњи Милановац: Дечје новине, 1991; *Сарајевски препис Законоправила Светог Саве из XIV вијека*, фототипија, Приређивачи: проф. др Станка Стјепановић и јеромонах Серафим (Глигић). „ДАБАР“ Издавачка кућа Митрополије дабробосанске, 2013.

⁸ Претпоставља се да је нумерација листова арапским цифрама извршена у првој половини 20. вијека и биљежи 367 листова јер се бројеви 85, 137 и 313 понављају два пута.

⁹ Рукопис *Сарајевског преписа* није цјеловит. У склопу 22. главе изостаје пето правило Василија Великог, јер је писар одмах посліје четвртог, вјероватно омашком, испустио пето и написао шесто правило. Такође, у оквиру 35. главе недостаје посљедњих шест од укупно четрнаест правила архиепископа александријског Теофила, читава 36. глава *Из посланице Кирила архиепископа александријског Домну*, затим првих седам глава у оквиру 37. главе *Кирила Александријског о правојерју 12 глава против Несторија*. Ове главе су, према опису М. Живковића, у препису постојале почетком XX вијека, као и још један допунски чланак *Кирила архиепископа александријског о Богојављењу које пада у недјељу*, кога данас, такође, нема (О Законоправилу, 2013, стр. XXII).

¹⁰ Потреба за глосама се развила још у вријеме покрштавања и описмењавања, када су страни проповједници хришћанства на својим богослужбеним и проповједничким књигама биљежили словенске ријечи које су им могле затребати, а словенски књижевни дјелатници писали на бјелинама словенских књига објашњења неразумљивих односно непреведених туђих ријечи. В. Грицкат, 1977, стр. 25–26.

појмова (страни народи, мјерне јединице, градови, локалитети, итд.), док друга врста глоса, записи о смрти два сарајевска митрополита, Мелетија Миленковића (1740) и Пајсија Лазаревића (1759), истовремено представљају свједочанство о томе да је Стара црква у Сарајеву најмање три вијека чувар овог споменика, те да се у овој митрополији *Законоправило* поштовало вијековима (О *Законоправило*, 2013, стр. XXII).

Вријеме и мјесто настанка *Сарајевског преписа* не знају се поуздано. Запис¹¹ исписан тајнописом дешифровао је 1862. године Симо Соколовић и о томе, такође, оставио запис на последњем листу рукописа, наводећи 6879 (1371) годину као вријеме настанка записа, па се на томе темељила претпоставка да је до тада преписан читав кодекс. Управо на основу овог записа истраживачи XX вијека погрешно су датирали *Сарајевски препис*. Троицки [Сергий Викторович Троицки] је сматрао да је препис настао 1360–1370, (јер је запис настао 1371), док је Мошин [Владимир Алексеевич Мошин] датирао у прву трећину XIV вијека (1953, стр. 161). Потврђено кругом палеографских аналогича слично је сматрао и Шапов [Ярослав Николаевич Шапов] (1978, стр. 10), премјестивши кодекс између Дечанског и Пчињског. „В то же время в работах сербских ученых и сербской справочной литературы возобладало ‘соломоново решение’: Сараевскою Кормчую стали датировать серединой XIV в.“ (Турилов, 2013. стр. 44).

Досадашњу претпоставку да су рукопис сачинила два писара, аргументовану тиме што је један од писара (сматрало се други), „грешни Мирослав“, на 191-ој страници оставио запис *ѡслѣ писѣ грѣшны мирославѣ*, довршио преписивање књиге, док је преписивање првог дјела књиге (0–191) приписано анонимном писару, такође је оспорио А. Турилов. Он је уочио да је у кодексу присутан рукопис још једног писара чије је учешће у писању веома ограничено,¹² а чији се рукопис не слаже ни с анонимним писарем, ни са Мирославом. Рукопис првог писара близак је уставном писму читавог реда датираних српских рукописа последње четвртине XIII и прве четвртине XIV вијека (дијак Феодор). Ни ситуација с Мирослављевим

¹¹ Запис с краја књиге не односи се на *Законоправило*, већ на другу богослужбену књигу „песница“ која је према наводу написана „благочестивој и христољубивој и превисокој“ деспотици Јелени, претпоставља се жени деспота Угљеше Мрњавчевића, потоњој монахињи Јефимији, одакле је требало да буде преписан у наведену књигу тј. псалтир преписан за њу. С. Стјепановић сматра да је име аутора овог записа Исаија на шта упућује пет слова распоређених у облику крста која су исписана испод тајнописа, а од којег га раздваја други, такође тајнописом забиљежен запис Христифора Жефаровића. (Тајнопис је иначе заснован на принципу бројних вриједности слова која, међусобно се замјењујући, дају збир 10, 100, 1000 док словне ознаке за 5, 50, 500 остају неизмјењене). Претпоставља се да је можда ријеч о чувеном хиландарском преводиоцу XIV в. иноку Исаји. (О *Законоправило*, 2013, стр. XXI).

¹² Анатолиј Аркадјевич Турилов [Анатолій Аркадьевич Турилов] је имао увид у странице 51, 351, 354. Наш увид у цјеловит рукопис, такође, показује да је *Сарајевски препис* писало више писара. Међутим, палеографска анализа излази из оквира овог истраживања.

рукописом не противрјечи другачијем датирању рукописа. Према Туриловом мишљењу, Мирослављев рукопис, с високим степеном вјероватноће, може бити поистовјећен с првим писатељем *Српског Апостола* (1–165). У том контексту *Сарајевска крмчија* у потпуности може бити датирана не после прве трећине XIV вијека, чему не противрјечи ни веома скромна илуминација (2013, стр. 46). Иницијали византијског стила, слово *P* на 186 стр. и *B* на 364 широко су распрострањени у јужнословенским рукописима посљедње четвртине XIII до средине XIV в. Црвени танки иницијал *C* у лијевом стубцу на стр. 366 има блиску аналогију са л. 84 на повељи краља Милутина манастиру Бањској. И новооткривени писар идентификован као писац *Никодимова типика* употребљава мале иницијале украшене зубићима, карактеристичне за рукописе из времена краља Милутина (1282–1321) и Стефана Дечанског (1321–1331) (2013, стр. 47). „Учешће главног писара *Никодимовог типика* у преписивању сарајевског рукописа Законаправила с великом вјероватноћом указује на њен настанак у архиепископском или хиландарском скрипторијуму“ (Турилов, 2013, стр. 47).

Према овим, најновијим, истраживањима А. А Турилова, времену и мјесту настанка *Сарајевског преписа* може се знатно сигурније приступити. Нема никаквог разлога за сумњу у претпоставку да је рукопис настао у архиепископском односно хиландарском скрипторију на међи XIII и XIV вијека. Штавише, правописне црте, као што ће истраживање показати, иду у прилог том становишту.

3. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. Иако су од објављивања првог и најстаријег преписа *Законаправила* прошле двије деценије, правопис и језик светосавског *Законаправила* још увијек нису привукли већу пажњу филолога. Предмет овог истраживања јесте правопис *Сарајевског преписа Законаправила Светог Саве из XIV в.* (2013) чији рукопис припада српској редакцији старословенског језика. Иако је С. Троицки закључио да је „[...] ортографија као и у другим К светосавске рецензије, али нема много русизама које налазимо у Иловичкој К[...]“ (1952, стр. 45), Љубица Штавланин-Ђорђевић сматра да према својим ортографским одликама рукопис *Сарајевског преписа* припада тзв. босанској ортографској традицији. „Не зна се тачно где је писан, али се на основу језичких и ортографских црта његов постанак може поуздано везати за босанско подручје“ (2005: XXVI). Хипотеза овог рада, која је у сагласности с истраживањима С. Троицког и А. Турилова, јесте да је рукопис писан правописом који се у традицији дијахронијских истраживања ортографије назива рашки правопис, или млађи рашки правопис, односно млађи српски правопис,¹³ онај који се

¹³ На основу представљене грађе српских споменика XII и XIII вијека, Јелица Стојановић издваја двије правописне тенденције које именује као *старији српски правопис* и *млађи српски правопис*. Старији српски правопис обухвата правописне одлике у србистици

Циљ рада јесте да се ексцерпирањем и селектовањем грађе према наведеним ортографским критеријумима прикажу основна обиљежја правописа овог рукописа и да се утврди којој ортографској традицији споменик припада. Будући да се у сваком споменику рефлектују различити утицаји као што су: поријекло писара, предложак рукописа, простор на коме је писан, због чега без обзира на правописну норму датог периода, ни у једном споменику правописна начела нису спроведена у потпуности, те и немамо споменика који се досљедно држи правописног правила (Стојановић 2002, стр. 29), у раду неће бити вршена статистичка анализа свих уочених одредница, нити ће бити мјерена одступања од одређене нормиране ортографске карактеристике. Истраживањем је обухваћено првих 45 листова књиге (стр. 1–45) и методом случајног узорка изабрано је још 43 (стр. 180–223), дакле, укупно је анализирано 176 страница рукописа.

Осим иницијалне, лигатура је регистрована у свим позицијама иза вокала – у медијалној позицији: оуџаснише 2,1/16, третнаго 2,2а/17, покајання 5,2/19, проснише 7,1/16, прѣдстоѣвъ 10а,1/21, тѣмнанъ 22а,2/22–23, покаѣвъ се 38а,2/27, коѣзнь 40а,1/2, отѣвѣляющаго 183,1/18–19, сѣянна 183а,2/9, късна

¹⁴ У литератури су присутне различите формулације – „писање групе *ja*“ (Драгин 2007, стр. 13, 17, 21); „правопис групе *ja*“ (Ивић–Јерковић 1981, стр. 31, 36); „обиљежавање гласовне вриједности *ja*“ (Стојановић 2002, стр. 32).

Бішоу 184,2/7, воснаємѣ 184а,1/1, сьгрѣшаннє 185а,2/26–27, даати 186,2/15, пока-
ннє 198,1/11 пояса 213а,1/7; – у финалној: несторни 2а,1/1–2, бывшаа 2а,1/23,
хоуленнє 5,2/27, твоа 13,2/4, посланнє 22,1/8, касланє 22,2/22, соушата 183,1/30,
неоукротилаа и ратеннє нѣкаа злаа 183а,1/24–26, обычата 183,2/30, злаа
184,1/18, нзбавленнє 187а,2/5, вьскр(сє)ннє 187а,2/26, сврѣненнє 187,2/13–14;
твоа 198а,2/21; моа 199,1/20; такоа 217,2/10. Лигатура је написана иза
велара у примјеру кетѣх 197а,2/8–9. Мали број потврда без лигатуре везује
се за различите примјере исте, веома фреквентне ријечи: патрѣарха 5а,2/1–2,
17,2/29 // патрѣархъ 3,1/3,7, док су други примјери усамљени: пребѣвающа
1/22, самѣтворѣа 185а,2/2.

5. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ [JE]. Иако, правописна реформа рашке школе у XIII вијеку настоји да нормализује писање гласовне вриједности [je] у корист лигатуре (Ивић–Јерковић 1981, стр. 37), колебања између означавања графемама *ѥ* и *Ѧ* карактеришу српске ћирилске споменике од најранијих времена. У погледу писања лигатуре на почетку ријечи други српски споменици овог периода показују слично стање (Родић, 1994, стр. XIX; Стојановић, 2002, стр. 32; Драгин, 2007, стр. 17).

У гласовној вриједности [je] на почетку ријечи досљедно се пише лигатура: ѓднного 1а,1/6, ѓгда 1,2/17, ѓфескын ѓп(нско)пъ 2,2/9–10, ѓ(сть)ство 3,1/28, ѓретникъ 5,1/27, ѓресъ 5,1/26, ѓзыка 7,2/29, ѓванг(є)ли 12а,2/1, ѓлика 12,2/7; 213а,2/16, ѓдннотѓдаго 12,2/11–12, ѓванг(є)лне 20,2/28, ѓпистоли 17а,1/28–9, ѓретникъскыхъ 31,1/13–14, ѓмоу 42,1/12; ѓпитидниѓ 34а,2/12, ѓси 198а,2/27; ѓе 218,2/4; итд. Нису уочени примјери са є умјесто ѓ.

Иза вокала лигатура се такође јавља у медијалној (1) и финалној (2) позицији:

(1) веліньмь 1,1/25, несторнієвѣн 2а,1/8, поємь 2а,1/11, писанніємь 2а,2/4, нмленоуємь 2,2/24–25, непрієтъна 3а,1/30, коєждо 4,1/2, коємьж(д)о 9,2/9, забиваемь 11а,2/28–29, вѣроуєн 12,1/20, своєн 15,1/30, архієп(нско)па 35,1/7; съєднєннѣа 36а,2/12, оустроєннѣу 183,1/22, прѣємлієтъ 183а,1/29, ползоуємь 183,2/26, прѣсѣкаємоу 184,1/26–27, строєннѣу 184,2/12, благопрієт(ь)нѣ 185а,1/12, довлѣєт(ь) 185а,2/14, прѣвѣдѣннѣм 186,2/15, надѣєшн се 187,1/6; пнєтъ 197а,1/4, бнєннѣ 199,2/21; своєє 199а,1/8; соуєтнѣо 223,2/8.

(2) второе 1а,1/23, с(в)етом изложение 2,1/19–20, дарие 2,2/20, тисоушною 2а,2/21, послание 17а,1/29, всею 30а,1/13–14, изредѣю 37а,1/7, прѣтърпѣвающюю 188,1/16, съгрѣшенію 188,2/6.

6. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ [ЈУ]. У главнини примјера ова гласовна вриједност је означена лигатуром: скоєю колею 1а,2/11–12, сокою 2а,1/26, вѣроујущаго 2,2/13, рождышоу 2,2/25–26, прѣбывающа 2,2/28, страж(д)юшо и трюждаюшоу 3,2/7–8, доушею 3,2/9, двою 9а,2/22, прѣзвѣтеру

36,2/5, блюдѣ 40,1/26, єдинною 42,2/3, плавающннѣ 183,2/10, познавають 183,1/20, недоуѣмѣют(ь) се 183,2/12, съвръшающі 185а,2/30, разоуѣмѣющоу 205,1/24.

У позицији иза палатала ч, ш, щ, жд ц, такође, долази лигатура. Ово се посебно односи на поједине ријечи које имају вишевјековну традицију писања лигатуре у позицији иза ч као што је чюж(д)его¹⁵ 1а,2/26, чюж(д)ь 195а,1/18; 201а,2/26, 213а,2/18; 218,1/30; 221а,1/30; 222,1/22; али су присутни и граfiјски дублети: чоуж(д)єн 38а,2/14, чоув(ь)ства 196,1/11, чоуж(д)ннѣ 213,1/17. Од примјера наводимо: доушю ндоушю 2,1/12–13, 198,2/1, б(огородн)цю нь хр(нс)тородницю 2,2/24–25, страж(д)ющю 3,2/7–8, прнтцю 3а,2/6, велѣрѣчюуща 5,2/24, оутврѣж(д)ающю 7а,2/10, приш(д)ьшю 8а,1/17, приємьшю 8а,1/18, наложницю 39,1/27 чюв(ь)ствѣь 197а,1/16,18, плачюще 199а,1/2, бывшю 219а,1/4–5, сьставльшю 219а,1/12 – али и: наложницю 39,1/23, подошницю 37а,1/13, чоужднѣ 185,2/21, и др. Писање ю на мјесту оу често је у споменицима раног периода српскословенског језика. Ова појава ограничена је на положај иза некад меких сугласника (ч, ж, ш, ц), како је то у старословенским споменицима (Кульбакин, 1930, стр. 62). У литератури је запажено, а споменицима потврђено, да се у у вриједности оу иза сугласника и у одређеним коријенима ријечи чувало до краја српскословенског периода (Ивић–Јерковић, 1981, стр. 70; Грковић–Мејдор, 1986, стр. 22; Стојановић, 2002, стр. 36).

У складу са рашком традицијом за означавање гласовне вриједности [љ] и [њ] у споју са вокалом у такође се користи лигатура: блюдн 3,2/18, нє(дє)лю 23а,1/10, волю 24а,2/3, възємлюшнхъ 31,1/9, люднє 41,2/6, нестежателью 183а,2/22, люкє 183а,2/19, люковѣ 183,1/23, срѣднюю 185,2/26, сьблюдати се 186,1/13, възємлюще 187,1/13–14, ню 218,2/13. Орфографски је немотивисана употреба лигатуре у примјеру люкаваа 4а,1/24.

7. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ [ЉА], [ЊА] / [ЉЕ], [ЊЕ]. Гласовне вриједности [ЉА], [ЊА] пишу се двојачко – у првих 100 страница рукописа претеже писање без лигатуре: проѣвляхоу 4а,1/14–15, промышлахоу 5а,2/22–23, поклананнѣ 5а,2/18, покланатн 6,1/17–18, гонєннѣ 7,1/20, ѣвляю 7а,1/7–8, оупражнахоу 9,2/5, оставляють 10,2/28–29, ооставляємѣ 14,1/22, поставляющихъ 36,1/15, оуправлати 37а,2/15, али нису непознати примјери са лигатуром: г(оспод)нѣ 2,1/8, 3а,2/25, констанѣтннѣ 5а,2/12, всєдрѣжителѣ 12,1/22.

Лигатура је понекад написана у примјерима у којима нема орфографског или фонолошког оправдања за њено писање: сєла 21,2/10,

¹⁵ Недоследност у писању илуструје и *Иловички препис* гдје су лигатуре написане произвољно, и на другачијем мјесту него у истим примјерима у СП, у првом примјеру их нема, док их у другом има: страждоушюу н троуждающю Ил 8/5–6; СП чюж(д)его 1а,2/26 // чѣждего Ил 3,25; чюжднѣ СП 25,1/5 // чюжднѣ Ил 76,23; СП велѣрѣчюуща 5,2/24 // велѣрѣчюуща Ил 14,26; доушю ндоушю СП 2,1/12–13 // доушюу ндоушѣ Ил 4,8; чашю СП 20а,2/22 // чашоу Ил 64/19; б(огородн)цюу нь хр(н)тородницю Ил 5/14–15.

прѣстола 1а,2/13 (и прѣстола 1а,2/14); властела 215а,1/30, смрътня 3а,2/25, правокѣрня 4,2/10, неподобня 2а,1/22, костантина 2а,2/30–3,1/1; 5а,2/12; (и костантина 7а,1/5), кврнла 4а,2/8, правнла 7,2/5,11, итд.

У другом дијелу корпуса доминира писање са лигатуром: срамлаю се 183,2/4, корабла 183,2/12,13, оулавлѣаѣдн 184,1/15, промышлати 184а,1/3, оупражнаннѣ 184а,1/5, раз(д)ѣлаѣдн 184а,1/14, оуставлати 185,2/17, оукланя ти 186,2/29, поставлающен 187,1/11, явлѣають 187а,2/31, похвалѣаѣмъ 188,1/17, озаблѣати 188,2/3–4, оубѣлаѣтъ 199а,2/26, вола 199,2/5, болаарна 203,1/21, дѣла 205а,2/20. Без лигатуре је мали број примјера: потаплають се 183,2/18, прокланяють 197,2/21, прокланяющею 196,1/5, съставлахоу 6,1/7–8.

Двоструко граfiјско рјешење огледа се и у гласовним вриједностима [ље], [ње] гдје такође, уз понеки изузетак као што је ослабленнѣ 3а,1/25, у првом дијелу корпуса доминира писање без лигатуре: хоуленнѣ 5,2/27, явлѣаго 6,2/24–25, гоненню 7,1/9, гоненню 7,1/9,20, явлѣаынѣмъ 12,2/4, земле 13а,1/13, вола¹⁶ 13а,2/12, 19; 20,1/17; 42а,1/22; б(о)гоявлѣеннѣ 23,2/25, вьселѣнѣскаго 23,2/30, поставленъ 17а,1/20, не(дѣ)ле 21,1/1, бл(а)го(сло)влѣеннѣ 21,2/9, прѣкоупленнѣ и приставленнѣ 25,1/4, заколетъ 35,1/11, приѣмлетъ 37а,1/11, исправленъ 37а,1/22, подмышленнѣ 38,1/12, хранителе 40а,1/23, поставленн 40а,1/26, явлѣенхъ 40а,2/5, оставлено 42,1/22, оуправленн 42а,1/8, прѣстоупленнѣ 45,1/16–17, оскврѣненѣ 43а,2/12.

У другом дијелу корпуса досљедно је спроведена правописна норма са лигатуром, (ријетки су примјери са ѓ: коле 214а,2/21–22) хранѣннѣ 183а,2/3, поустынѣ 183,2/26–27, нзбавленнѣ 183а,2/15–16, прѣѣмлетъ 183а,1/29, крьмле 183а,2/1–2, оуправленнѣ 183а,2/4, оудалѣно 184,1/25, подмышленнѣ 184,2/29, приѣмлет 184а,1/2, исправленнѣ 184а,1/28–29, глоумленнѣ 185а,1/5, нсѣѣленнѣ 185а,1/14, оумнѣленъ 185а,1/28, оумнѣленнѣмъ 185,2/27, подмышленнѣ 185,1/25, вьселѣеннѣ 185,1/26, раслабленнѣ 185,а,2/9, по вьселѣенѣн 187а,1/5, нскоупленнѣ 187а,1/10, коупленнѣмъ 187а,1/29–30, оупраж(ь)неннѣ 184,1/12, земле 201,2/12; нѣе 219а,1/21; скврѣненнѣ 220,1/27, итд.

Колебања код означавања гласовне вриједности [ње] присутна су код писања замјеница за 3. л. јд. у косим падежима. У првом дијелу корпуса лигатура се углавном не пише: понеже 11а, 2/23,27, вь немъ 8а,1/18, док у другом дијелу корпуса писање у незнатној мјери иде у корист лигатуре: нѣмоу 186а,2/6–7, нѣго 195,4/2,25/2; 195а,1/19; 196а,1/11; 220,1/12, итд; нѣмъ 196,1/15; нѣже 216а,2/30; 220а,2/23; 221а,2/24; нѣмоу 196а,1/8; 200а,2/14; 204а,1/30,213а,2/25; али: нѣго 195,1/21; 198,1/30; 213а,2/24; 217а,2/9; нѣмоу 196,1/6; 204а,2/6; 215а,1/11; нѣю 200а,2/1; нѣм 220,1/29.

У цјелини посматрано, по питању писања лигатура *Сарајевски препис* показује двообразност – писање без лигатура у првом дијелу рукописа (стр. 1–45), упућује на старији рашки правопис, а с лигатурама (стр. 180–223), на млађи, уређени правопис по чему *Сарајевски препис*

¹⁶ без коле бес хотѣннѣ СП 5а,1/8–9 // без коле безъ хотѣннѣ Ил 15/4–5.

показује велику сличност са другим споменицима тог периода (в. Драгин, 2007, стр. 32, Стојановић, 2002, 29–35; Грковић-Мејдор, 1997, стр. 71; Ивић–Јерковић, 1981, стр. 60–62; Јерковић, 1980; Пешикан, 1973, стр. 82, и др.). Ова дистинкција према којој се правописне школе код Срба¹⁷ раздвајају, (старију рашку одликује писање без лигатура, док су лигатуре уобичајене у млађој рашкој правописној традицији), није у вези са претпостављеним писарима. Као што је већ речено, од 191. стоји запис *ѡселѣ писа грѣшны мирославѣ*, што би значило да уколико је један, исти, писар писао све странице до 191. странице очекује се уједначено писање без лигатуре, и иста писарска култура, што овдје није случај. За коначне закључак потребно је испитати рукопис у цјелини.

8. ПИСАЊЕ МЕКОГ Р. *Сарајевски препис* наставља старословенску и српскословенску традицију обиљежавања мекоће сугласника р': *сбора* 2а,2/17; 4а,1/21; 4,2/10; 8,1/11, (али и *свора* 8,1/17), *ц(ѣс)ора* 24,1/1, *ц(ѣс)орѣва* 202,1/5, *прю* 26,1/17, *сѣѣриѣнна* 184,2/17, *распрѣ* 185,2/12, *ваграти* 185а,2/15, *ствариають* 185,2/20–21, *кључари* 187,2/7, *сѣѣриати се* 188,2/3, *вѣтерати* 188,1/10, *пастыри*

¹⁷ На неадекватност и злоупотребе терминологије у случају појма зетско-хумски или зетско-хумска редакција правописа, како је једну од средњовјековних правописних тенденција код Срба именовао А. Белић, упозорава Ј. Стојановић. Преиспитујући адекватност досадашње терминологије, Стојановић је подвргла системској анализи најзначајније српске средњовјековне рукописе закључујући да се „[...] према свему представљеном може се констатовати да се углавном у споменицима 12. и 13. в. издвајају двије правописне тенденције. 1) Прво је старији (архаичнији) правопис српске писмености (старији српски правопис): у који би се могло сврстати и оно што се означава као “зетско-хумски” / „хумско-босански” // „норма глаголице” (у које спада *Немањина повеља Хиландару*, *Хумска плоча*, *Надгробни натпис кнеза Мирослава*); као и оно што се означава као „старији рашки правопис” (гдје спадају: дио *Мирослављевог јеванђеља* које је писао главни писар, *Повеља Кулина бана*, писмо другог писара *Вукановог јеванђеља*). И једнима и другима је заједничко одсуство лигатура, а донекле их раздваја донекле спаја, писање *ђерва* (код прве скупине *ђерв* се пише, али има изузетака у којима није написано *ђерв*, код друге скупине *ђерв* се не пише, али има појединачних примјера у којима је писано *ђерв*). Споменици са овим правописом јављају се са свих простора српског језика (Рашка, Хум, Босна), осим са простора тадашње Зете (па је назив „зетски” тиме неадекватан, ако се посматра стање у споменичком материјалу са овог подручја). 2) Друго је млађи правопис српске писмености, „рашки правопис” (оно што се назива „млађи рашки правопис” / „искључиво ћирилске особине”, „правопис Светог Саве”) – млађи српски правопис, који постаје веома доминантан рано у рашкој (њиме су писани неки споменици иза којих не стоји Свети Сава: дио *Мирослављевог јеванђеља* који је писао Глигорије дијак, *Хиландарска повеља Стефана Првовјенчаног*, већи дио *Вукановог јеванђеља*, неке повеље и писма, иако он превасходно доминира у споменицима који се везују за Светог Саву: *Карејски типик*, *Хиландарски типик*...), – али не једино у рашкој (њиме је писан и дио *Мирослављевог јеванђеља* чији је писар Глигорије дијак). Карактеристичан је и за најстарије споменике са подручја Зете (из 13. в: *Иловичка крмчија*, *Морачки натпис*, натпис зетског епископа Неофита), а кроз 13. в. његове се одлике могу срести и у Хуму, Дубровнику, Далмацији, од 14.в. каткад и раније (иако спорадично) и у Босни (2011. стр. 20–30).

198,1/22,28, вѣ(чѣ)рѣа 197а,2/18, сѣтварѣають 199а,2/25, монастырѣа 200а,2/8, прѣа 216а,1/28, прѣа 221,1/28, смѣрѣеннѣмь 198,2/6; 198а,2/11; 200,1/16, итд.

Меко с се никада не означава лигатуром.

9. ПИСАЊЕ ЈЕР-а. У рукопису је досљедно примијењен једнојеровски правопис и то искључиво танко *јер*. Традиционално, од времена првих српскословенских споменика, полугласници су се по питању изговора изједначили тако да се за њихово обиљежавање као граfiјски знак користи *танко јер*. За ову прилику дат је преглед категорија ријечи у којима се *јер* употребљава, односно, праћена је динамика писања овог ортографског знака у слабој позицији. *Јер* се традиционално пише у неколико књишких категорија: предлозима: вѣ, сѣ, кѣ, префиксима: вѣ, сѣ, вѣз, вѣс, коријену ријечи, суфиксалним морфемама и на крају ријечи.

У приједлогу вѣ, као и у приједлозима сѣ и кѣ *јер* се недосљедно пише: вѣ црѣква(хѣ)¹⁸ 33,1/10–11; сѣ: сѣ жнднн 33,1/3, с нндн 3а,1/17; 33,1/4, сѣ ѣретнкы 30а,2/29, с нндѣ 19,1/7, с нндѣ 184,2/8; кѣ: к сѣмоу 15,2/9, к тѣѣѣ н кѣ сѣмѣ 186а,2/28, к нѣмоу 183,2/15, кѣ сѣѣѣ 184,2/28, к сластѣмь 184а,2/8, кѣ чл(о) в(ѣ)ком 184а,2/27, к нѣмоу 186а,2/6, к тѣѣѣ кѣ сѣмѣ 186,2/28.

Кад су у питању префикси, ситуација је сљедећа. Танко *јер* у префиксу вѣ, како је то уобичајено српскословенској традицији, углавном се пише: вѣплѣшыа 2,2/16, вѣпрашаѣт 10,1/6, вѣноуѣрѣ 14а,1/18, нѣ вѣвѣдн 14, 2/22–23, вѣзраста 14а,1/10, вѣскрѣсеннѣ 23,2/22–23, вѣноуѣѣ 5,1/4, вѣдовѣствокашѣ 5,1/14–15, вѣзрастоуѣ 37а,2/10, вѣдовнѣоу 39,1/30; 39,2/6, вѣноуѣрѣ 213,1/7, вѣзмоуѣѣ 219а,1/1, (али и оуѣовнѣѣ 37а,2/14), итд. Код префикса сѣ ситуација такође одговара наведеној традицији. Али гдје је језичко осјећање почело ријеч тумачити као префиксалну изведеницу, гдје се значење које уноси префикс у потпуности лексикализовано, *јер* се не пише. Овдје би се ситуација можда најбоље могла представити према творбеним гнијездима. Могуће је издвојити двије тенденције – код одређених ријечи које су формирале деривациона гнијезда показује се досљедност у писању (1) или неписању *јера* (2).

(1) сѣгрѣшаюуѣнхѣ 21а,2/27, сѣгрѣшають 21,2/29–30; сѣгрѣшышѣмь 24а,2/22, сѣгрѣшетѣ 40а,1/4, сѣгрѣшеннѣ 40а,2/29, сѣгрѣшеннѣнхѣ 25а,2/7; 22а,2/25; сѣгрѣщаюуѣнхѣ 23,1/14, 35а,1/24, сѣгрѣши 8,2/22; сѣбратн 16,1/30, сѣбравшнхѣ 31а,2/9–10, сѣбра 35а,1/9, сѣбравшаго 35а,1/17, сѣблзннѣсе 16а,1/1, сѣблзннѣшнмь 21а,1/3–4, сѣблзнн 38а,1/5, сѣблзннѣшнмь 34а,2/22, сѣблзюаюуѣ 16а,1/8, сѣздатнѣю 12а,2/3, сѣзданн 19а,2/25, сѣзданнѣю 40,1/11,

(2) сказаннѣ 15а,1/3; сказаѣашѣ 15а,2/15, сказаннѣ 35а,1/25, сѣбра 16,2/4, сѣбрнн 19а,1/4, сѣбрнѣца 23,1/19, сѣбрнѣѣн 36а,2/29, сложенѣвѣ 15а,1/22, сложеннѣ 15а,2/2, стѣвараюуѣ 16а,1/15, сложенѣа 26,1/12–13, скрѣоуѣшенн 30а,2/1.

¹⁸ У оквиру исте синтагме уочавамо промјену в у у: оуѣ монастырнхѣ(ѣ) нлн вѣ црѣква(хѣ) 33,1/10–11.

Што се тиче других префикса и предлошких конструкција које писање *јера* предвиђају с лијеве стране коријена ријечи, може се закључити да, у цјелини гледано, углавном не пишу ову графему. Изузетак је префикс *нзъ* али само у одређеним лексемама везаним за изразе из поља богословске терминологије која је у најстрожијој мјери подлијегала норми, за књишке конструкције које нису имале своју паралелу у народном говору. *нзъовраженіе* вѣрын 7а,2/9, *нзъгласнѡше* 3,1/23–24, *нзъврже* 3,1/23, *нзречєнь* 8а,1/24–25, *нсповѣдавѣ* 9,2/23, *бесмртнага* 3а,2/24, *безб(о)жно* 5а,2/25, *бесѣстыи* 5а,2/27–28, *нстръгноуше* 4а,2/16, *нскорєннше* 4а,2/17, *нзвѣстнше* 4а,2/21, *расплати* 6а,1/20, *подвигъ* 8,2/6,

Колебања у писању *јера* карактеришу и веома фреквентну именицу *сѡборъ/сѡр* 2а,2/20, 2,1/23 *зѡборъ* 2,2/10, *сѡр* 2,1/25, *сѡборѡу* 4,2/2,8,10,12, *сѡборъ* 2,2/5,28; *сѡборъ* 4,1/14,23–24, *сѡбра се сѡр* 7,1/29–30, итд.

Замјеница *вѡсе* пише се без *јера* *вѡсе* 34а,1/2, *вѡсє* 36,2/11, *вѡмѡ* 37,1/24, *вѡсаго* 37,1/20, *вѡсакъ* 39,1/24, док је придјев *вѡселєнѡскын* написан с *јером*: *вѡселєнѡскаго* 6а,2/1, 18а,2/14, *вѡселєнѡскаго* 31а,2/20, *вѡсє* *вѡселєнѡ* 9а,1/20, итд.

Што је карактеристично и за друге српске споменике тог периода до неписања *јера* долази и у другим позицијама: у коријену ријечи: *тѡмѡ* 4а,1/11, *кнѡгахъ* 30а,1/26, *днѡ* 23,2/22, *мнѡмѡ* 38а,1/10, *мнѡгы* 31а,2/25, *мнѡзѡ* 31а,1/4, *мѡдръ* 12а,1/13, *вѡскъ* 34а,1/6, *нѡчѡ* 16а,1/2, *кѡ* 38,1/30, *тѡсѡуѡнѡ* 2а,2/21, *болєзѡнѡ* 3,2/6, *сѡдѡмѡ* 38а,2/8, *прѡмѡудрѡ* 38а,1/19; *любѡ* 183а,2/19, *крѡткъ* 184а,2/24, *мнѡсѡ* 195а,1/24, *ч(с)ѡтънѡн(хъ)* 203а,2/22, *мнѡ* 212а,2/1; у деривационој морфемѡ: *полѡзѡмѡмѡу* 3а,1/17, *пѡборѡнѡнѡ* 3,2/14, *начѡлѡнѡ* 6а,2/8, *несѡмѡсѡ* 9,2/27, *дѡлѡжѡнѡмѡ* 14,1/22, *пѡвѡцѡмѡ* 15,1/23, *прѡчѡтънѡнѡ* 19а,1/10–11, *крѡтъмѡнѡнѡ* 28,2/23, *пѡмѡщѡнѡмѡу* 37а,1/13, *довѡлѡ* 40,2/6; 20а,1/19 (али и: *прѡчѡтънѡнѡцѡ(хъ)* 19а,2/29; 20,1/16), *вѡскъ* 22а,2/22, *конѡчѡнѡ* *м(о)л(н)ѡтѡвѡ* 21,1/10, *зѡзѡрѡ* 38,1/2, *клѡветѡнѡкѡ* 6а,1/14, *вѡздрѡжѡнѡнѡмѡу* 186,2/4, *несѡбѡсѡдѡнѡмѡу* 183а,2/24, *безгрѡдѡнѡмѡу* 184,2/20, *мѡнѡрсѡнѡ* 195а,1/24; у склопу обличке морфемѡ: *ствѡрѡше* 12а,2/27, *прѡлѡзѡше* 183,2/17, *вѡсѡхѡтѡвѡше* *нѡ* *вѡзмѡгѡше* 18,2/24–25, *спѡсѡвѡше* 4а,1/12, *вѡкѡуѡсѡнѡше* 37а,1/3; на крају ријечи: *пѡкаѡв се* 38а,2/27, *женѡцѡмѡ* 202,2/5.

10. ПИСАЊЕ *ы*. Иако је још у XII вијеку на српском језичком простору започео процес изједначавања *ы* и *и*, српскословенски споменици су и у овом погледу тежили очувању традиције (Стојановић, 2002, стр. 37). Примјери показују да се *јери* најчешће пише тамо гдје му је по етимологији мјесто. *Јери* стоји у свим категоријама и позицијама у ријечи гдје у другим српскословенским споменицима постоје колебања:¹⁹ *изѡ велѡра*, у коријену ријечи, падешким наставцима именица и придјева. *разѡкѡнѡчѡскын* 2а,2/11, *клѡнѡнѡскын* 4,2/22, *нѡкѡнѡскын* 5а,1/23–24, *грѡз(д)ѡ* 37,2/19, *зѡтѡчѡєнѡнѡхъ* 202,1/19, *пѡзѡывѡкѡмѡнѡхъ* 201а,2/19–20, *мнѡгѡнѡхъ* 205а,2/19, *нспѡтѡвѡти* 215а,1/6, *чѡтѡврѡтънѡ* 9а,1/15, *сѡщѡєнѡчѡскын* 36,2/16,

¹⁹ В. Грковић, 1986, стр. 22; Стојановић, 2002, стр. 36–41; Драгин, 2007, стр. 41.

Неправилно писање *јери* знатно је рјеђе од његове правилне употребе, али и као такво не одступа од других српских споменика с краја XIII и почетка XIV вијека писаних рашким правописом. При томе се у начелу разликују двије врсте погрешака/тенденција:

1) Писање *ы* умјесто *и*: третын 196,1/23, (Н мн) презвѣтеры 196,1/16, рабы 196а,1/14,16 (Н мн), б(о)гостр(ьс)тъныци 196а,2/6, погоубыти 198,1/29, разбонныкь 198а,2/13, оправдыши 199,2/14, патриарховы 205,1/14, наслѣдныкомь 201,2/29, оброутныкь 219а,1/5, причѣтныкь 213,2/13–14, оброутеныкь 219а,1/5, непорочны 220а,2/25, приѣтны 221,1/26, сын 205а,2/20; и

2) Писање *и* умјесто *ы*: тисоушьноѣ 2,1/26, четирѣ 2а,2/22, многи 4а,1/23, четвѣрти 4а,2/25, седмю 5а,1/25, сьгрѣщеннх(ь) 199а,1/30, посълннѣи 204а,2/30,205,1/30, монастырь 206,1/22, 213а,2/30, пакѣи 221,1/2.

И у писању ове графеме присутна су колебања: нѣбраныа 201а,1/26, нѣбраныю 201а,2/1–2, нѣбраннѣи 201а,2/4, нѣбраннѣи 201а,2/6.

11. ПИСАЊЕ СЛОВА *ѣ*, *ѣ*. Најчешћа употреба графеме *ѣ*, у корпусу иначе ријетко коришћене, јесте на крају реда, али се јавља и у другим позицијама: бл(а)г(о)сл(о)влѣни 31,1/9, *ѣ* ѿ тоѣ 31,2/21,30, мѣрскыныхъ 33,1/22–3, пости 33,1/7, *ѣ*же 35,2/7,17. Ижица се јавља у гласовној вриједности *и* и то у ријечима страног поријекла, пратећи изворну грчку графију (Драгин, 2007, стр. 37) на мјестима гдје је и у грчком предлошку тај знак: мѣромь 1,2/29, као и у ријечима страног поријекла: прѣзвѣтерѣи 31,2/26, лавѣднѣи 32,1/22–23, халѣкѣдонѣ 32,1/4, анѣврѣ 32а,1/2. У ријечи прѣзвѣтерѣи присутна су вишеструка колебања – и у писању *ижице*, и *јата* и меког *рь*: прѣзвѣтерѣи 1,2/11, прѣзвѣтерѣи 5а,2/4; 18,1/12; 18,2/22; прѣзвѣтерѣи 5а,2/8; 26,2/22; 26а,1/17–18; 26,2/29. У истој синтагматској конструкцији *ѣ* је обиљежено двојако: *ѣ* ѿ жѣрьцныхъ *ѣ* ѿ вѣсьвѣхъ *ѣ* ѿ бавннѣхъ *ѣ* ѿ звѣздотѣхъ *ѣ* ѿ провѣдѣхъ *ѣ* ѿ чарѣднѣхъ *ѣ* ѿ оуѣдѣхъ 33,2/11–16. *ѣ* је веома ријетко, усамљени су случајеви употребе ове графеме на крају реда: тѣмнѣи 3а,1/24, тѣмнѣи.

12. УДВАЈАЊЕ САМОГЛАСНИКА. Удвајање самогласника је појава која је у одређеној мјери заступљена у *Сарајевском препису*, а у различитој мјери и у другим српским рукописима овог периода. Увид у комплетан рукопис показао би детаљно све категорије ријечи у којима се дешава као и динамику ове појаве. Изабрани корпус показује да динамика удвајања самогласника кроз читав рукопис није иста, на одређеним страницама је изразито доминантно удвајање, док га у другим дијеловима текста готово и нема. Удвајање је заступљено у следећим категоријама ријечи:

а) код именица 1) женског рода: вѣрын 2,1/20, 6,2/28, 7а,2/9; м(о)л(н)тѣын 21,1/10, главын 30а,1/4, жѣртѣын 37а,1/10–11, чѣтѣын 37,2/17, тишннѣи 5,2/25, ѣрннѣи 5а,1/21, жѣнамнн 33а,2/8, жѣнь 188,1/5, заповѣднн (А мн.) 9,1/24, молнтѣын 21,1/10, слоужѣын 37а,1/9–10; прѣснн 199,2/22; 2) мушког рода

*о деклинације: днаконни 31,2/25, г(лаго)льъ 199,2/10, монастырнихъ 200а,2/4, олатарни 33а,2/20, антръъ 212а,1/4, 5) мушког рода деклинације дараа 196,1/12; 3) именица средњег рода: въ срѣдци 31а,2/19, одрѣшецихъ оучени 184,1/1–2, 201,1/20;

б) 1) у коријену глагола: оѡлобындаѡтъ 9,1/27, прѣбынѡаѡ 8,2/28, прѣбынѡаѡ 31а,2/17, 2) у инфинитиву: въдѣжити 205а,2/18–19, вѣровати 9,2/16, мѡлати 8,2/28–29, крѣстити 31,2/28, 3) оутвѣрдити 9,2/26;

в) замјенице: тын 200,2/6, своѡе 200а,1/17, тын 198,1/29;199,2/13; нинѡъ 199а,1/19, нѡи 204а,2/5, поникшаа 200,1/15, мѡни 212а,1/22,28,14,19;

г) бројеви: трѡи 199,2/13, десѡти 212а,1/22.

13. ЗАКЉУЧАК. Светосавско *Законоправило* је споменик јединствен у јужнословенској традицији канонског кодекса, као и укупног словенског средњовјековног споменичког наслеђа. У контексту аналогije претпостављених писара који су писали *Сарајевски препис*, и хронологије свих преписа *Законоправила* који је дао С. Троицки (1952), А. Турилов *Сарајевски препис* датира у посљедњу трећину XIII – најкасније прву трећину XIV вијека (2013, стр. 47), истовремено утврђујући повезаност *Сарајевског преписа* са хиландарским или архиепископским скрипторијем.

Иако предочене на дјелимичном корпусу, правописне карактеристике ову претпоставку потврђују. У погледу система јотације ортографија овог споменика се подудара са другим српским споменицима из друге половине XIII и почетка XIV вијека. Гласовна група [ja] скоро досљедно је означена графемом ја. Употреба а у значењу [ja] је спорадична, док трагова употребе ѣ у овој позицији нема. По правилу се и [je] пише као ѡ. Традиционална је употреба ю. Групе лю и ню су досљедне у значењу [љу] и [њу], као и жо, цю, чю, шю, цю али има и одступања. Гласовне вриједности [ља], [ња] / [ље], [ње] пишу се двојачко – у првих 100 страница рукописа претеже писање без лигатуре²⁰, док је у другом дијелу корпуса досљедно спроведена норма са лигатуром што овај рукопис у складу са хронологијом еволуције ортографије коју је дао М. Пешикан (1973, стр. 82) датира у половину XIII вијека и почетак XIV вијека. И друге правописне црте показују да је ортографски

²⁰ Митар Пешикан је дао преглед система јотације споменика из XIII вијека као доба великог превирања у српској писмености што се прије свега односи на третман јоте и палатала, тј. ширу и ужу употребу прејотованих вокала. Прву групу чине споменици из око 1215. године: *Хиландарска повеља*, *Повеља Стефана Првовенчаног* као знатно архаичнији споменици (люѣ, ла, ле); у другој групи су *Радослављева повеља* из 1234, *Карејски типик* и *Мокропољско јеванђеље* (лю, ла, ле) трећој групи припада *Иловичка крмчија* 1262. (лю, ла, ле), док четврту групу чине споменици XIII и XIV вијека код којих је досљедна употреба лигатура (ла, ле, лю). У погледу система јотације *Сарајевски препис* показује двообразност – први дио корпуса се подудара са другом етапом споменика са *Мокропољским јеванђељем* из средине XIII в, док је други дио корпуса идентификован као четврти тип, што нам указује на то да би датирање овог споменика требало помјерити у XIII вијек.

систем *Сарајевског преписа Законоправила Светог Саве* јасан, са великом сигурношћу примијењен рашки правопис, односно млађи српски правопис, онај који се везује за име и књижевни рад Светог Саве: дјелимично растерећење текста од слабог *јера* у свим позицијама; етимолошко писање *јери*, са ријетким одступањима; писање меког *р*.

Све ове карактеристике показују да је правопис *Сарајевског преписа* у потпуности типичан за ортографију именовану као „рашка“. Даљим истраживањима потребно је обухватити рукопис у цјелини, те истражити све правописне црте.

Извори

СП: *Сарајевски препис Законоправила Светог Саве из XIV вијека*, фототипија, Приређивачи: проф. др Станка Стјепановић и јеромонах Серафим (Глигић). „ДАБАР“ Издавачка кућа Митрополије дабробосанске, 2013.

Законоправило Светога Саве I. Приредили и превели: Миодраг М. Петровић и Љубица Штавланин-Ђорђевић. Београд: Историјски институт, 2005.

Литература

Белић, А. (1999). Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика. (Изабрана дела Александра Белића, *Историја српског језика, студије, расправе, критике*, седми том.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 357–396.

Богдановић, Д. (1979). Крмчија Светога Саве. Међународни научни скуп *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*. Београд (1976), 91–99.

Богдановић, Д. (2010). Свети Сава, у: *Свети Сава*. приредио Т. Јовановић. Десет векова српске књижевности, књ. 1, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 195–221.

Врана, Ј. (1967). *Вуканово јеванђеље*. Београд: Научно дјело.

Грицкат И. (1977). Поглавља из историје књижевног и писарског рада. *Јужнословенски филолог XXXIII*, Београд, 118–155.

- Грковић-Мејџор, Ј. (1997). Хиландарски пуни апракос из XIII века (ХИЛ 8), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 69–81.
- Грковић, Ј. (1986). *Софијска служба светом Сави: палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Драгин, Н. (2007). *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет.
- Ивић, П. – Јерковић, В. (1981). *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Jagić, V. (1874). Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa, Priobćio pravi član prof. dr V. Jagić, VIII, Krmčaja ilovička godine 1262, Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 60–112.
- Јерковић, В. (1980). Средњовековне ортографске школе код Срба. *Југословенски семинар за стране слависте*, 31, 19–28.
- Јерковић, В. (1975). *Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу*. Нови Сад: Матица Српска.
- Јерковић, В. (1974). Ортографија „Житија св. Симеона“ од св. Саве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XVII/1, 103–120.
- Куљбакин, Ст. М. (1925). *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Мошин, В. (1953). Dr Sergije Troicki, Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjima). Srpska akademija nauka, Spomenik CII, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija 4, Beograd 1952, 144 str. I 10 tablica sa 20 reprodukcija, Slovo, časopis Staroslavenskog instituta, No 2, rujan, 57–67.
- О Законоправиљу (2013). О Законоправиљу Светог Саве. Поговор фототипског издања Сарајевског преписа Законоправила из XIV вијека, Станка Стјепановић и јеромонах Серафим (Глигић), XIX–XIII.

- Пешикан, М. (1973). Мокропољско четворојеванђеље из XIII века – споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености. *Зборник за филологију и лингвистику* XVI/1, 61–89.
- Петровић, М. М. (2002). „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – српског номоканона“ *Историјски часопис*; књ. XLIX, 27–45.
- Родић, Н. (1994). *Сврљишки одломци јеванђеља (XIII)*. Сврљиг: Етнокултуролошка радионица – Ниш: Просвета.
- Соловјев В. Александар (1932). Светосавски номоканон и његови нови преписи. *Братство* XXVI, 21–43.
- Срезневски И. И. (1871–72). Крмчаја књига српскога писма, XIII-XIV *Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, 3-4, 189–203.
- вијека, Стефановић, Д. (2000). Напомене о језику најстаријег српског четворојеванђеља, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 457–571.
- Стојановић, Ј. (2002). *Ортографија и језик Бјелопольског четворојеванђеља (13/14. вијек)*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Стојановић, Ј. (2011). Писмо и правопис српских споменика 12. и 13. вијека. *Путевима српског језика и ћирилице*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјелјење за српски језик и књижевност, 9–32.
- Троицки, С. В. (1952). *Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима)*. Споменик СП, Нова серија 4, Београд: Српска академија наука, Одељење друштвених наука.
- Troicki, S. V. (1955). „Da li je slovenski nomokanon sa tumacenjima postojao pre Svetog Save“, *Slovo*, 4–5, , 111–122.
- Предговор Законоправилу Светога Саве I*. (2005). Приредили и превели: Миодраг М. Петровић и Љубица Штавланин Ђорђевић. Београд: Историјски институт.
- Турилов, А. А. (2013). О датировке и происхождении двух сербских пергаменных списков Святосавской Кормчей. *Славянский альманах 2012*. Москва: Индрик, 43–62.

Турилов, А. А. (1999). Роль сербской традиции в сохранении древнейших памятников славянской литературы *Славянский альманах 1998*. Москва: Индрик, 17–29.

Щапов Я. Н. (1978). Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. Москва, 117–158.

Zorica Nikitović

THE ORTHOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE ST. SAVA'S NOMOCANON, I.E. THE NEWLY PUBLISHED SARAJEVO COPY FROM THE 14TH CENTURY

Summary

The paper presents a review of orthographic characteristics of one of the eleven preserved copies of the St. Sava's Nomocanon, i.e. the newly published Sarajevo copy from the 14th century (2013). The preliminary research aims at investigating the most important features which characterise the Serbian mediaeval orthographic school: the orthography of syllables ja, je, ju, lja, nja/nje, the orthography of the soft r, the yer, the yery, the vocalic r and l, in order to determine which orthographic tradition one of the copies of the most important monument of the Slavic mediaeval law belongs to.

ЧИТАЊЕ КАО ПРЕИСПИТИВАЊЕ Критичарски и научноистраживачки профил Предрага Лазаревића

Јубилеји нас обавезују да се поново вратимо остварењима оног чију успомену евоцирамо, а сваки нови додир са уметничким делом открива нам неку његову до тада незапажену димензију. Поновни сусрет са уметником понекад има за последицу да се устаљена мишљења руше, а на њихово место долазе нова исто тако релевантна као што су уопште сва знања о уметности, а редовито значи коректуру оног глобалног утиска кога смо понели из ђачке клупе, а који нам се обично чини најистинитијим, јер смо га примили емотивно, младалачки – више га доживели него рационално схватили (Лазаревић, 2010, стр. 24).

Читање књижевног дела схватао сам увек и као дијалог са оним што је о њему већ написано, а одлучивао сам се да пишем само кад ми се наметало тумачење другачије од познатих (Лазаревић, 1988, стр. 243).

Истинска уметничка остварења представљају трајне вредности баш зато што се одупиру и дефинитивности тумачења и дефинитивности судова (Лазаревић, 2005, стр. 12).

У раду се издвајају и анализирају најважније карактеристике критичарског и научноистраживачког лика Предрага Лазаревића (1929–2014). Плодан и разноврстан стваралац Лазаревић је по основној вокацији био проучавалац књижевности који се интензивно бавио и питањима из области методике наставе књижевности. Био је истакнути културни јавни посленик, ликовни, позоришни и књижевни критичар. У раду указујемо на одређујуће претпоставке његове истраживачке и интерпретативне позиције те главне одлике његових критичарских становишта. Подједнак интерес је испољавао према унутрашњим чиниоцима књижевних текстова и изванлитерарним чињеницама које припадају подручју социјалне, политичке и културне историје. Није, у том смислу, био склон ни једној врсти редуccionизма, пренаглашавања једних на рачун других својстава умјетничких творевина. Промишљао је суштину књижевне, ликовне и позоришне критике, испитивао њихове најважније претпоставке, могућности и главне задатке. Посвећенички је трагао за плодоносним просторима значења и зрачења која настају у саодносу различитих умјетности, којима се проширују изражајне могућности сваке од њих. Једно вријеме се ангажовао и у политици, али највише као аутор текстова на различите политичке теме у којима је истраживао на неопходности

¹ duskopevulja@gmail.com

усаглашавања националне политике са културним обрасцима који се обликују у књижевности и духовности.

Кључне ријечи: Предраг Лазаревић, проучавање књижевности, књижевна, позоришна и ликовна критика, критичарско становиште, истраживачка платформа.

1.

Предраг Лазаревић (1929–2014)² био је човјек високе личне културе и стваралац разноврсних интересовања која су се прожимала и међусобно подупирала. Био је професор и проучавалац књижевности, књижевни, позоришни и ликовни критичар те ангажовани културни и јавни посленик. У српској књижевности и култури друге половине двадесетог вијека Лазаревић је спадао у групу ријетких стваралаца са овако широким дијапазоном креативног исказивања. Као критичара га представљају двије збирке критичких текстова, чланака и приказа: *Преокупације или књиге + изложбе = позориште* (2005) и *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици* (2010). У њима Лазаревић плијени компетентношћу, аналитичком убједљивошћу (упркос сведености исказивања условљене природом жанра), те стилском и језичком увјерљивошћу.

Стваралачку каријеру Лазаревић започиње као аналитичар културних прилика у Бањалуци средином педесетих година двадесетог вијека. Очигледна је (у том периоду) његова опередијеленост да пружи допринос подизању нивоа опште културе и културне свијести средине у којој је рођен. Одличан репрезент наведених настојања је чланак „Културни живот и критика“ (Лазаревић, 2010, стр. 5–9) објављен 1955. године.³ Аутор

² Предраг Лазаревић рођен је у Бањалуци 28. маја 1929. године. Школовао се у родном граду и у Београду, гдје је 1953. дипломирао књижевност на Филозофском факултету. Цијели радни вијек провео је у Бањалуци. Био је професор Гимназије (1945–56) и Учитељске школе (1956–58), управник Народног позоришта (1958–64), савјетник у Просвјетно-педагошком заводу (1964–1966), професор теорије књижевности на Педагошкој академији (1966–89) и декан (1970–72), те директор Народне и универзитетске библиотеке „Петар Кочић“ (1989–99). Објавио је следеће књиге: *Читање као преиспитивање* (1988), *Без права на ћутање* (1996), *Сатира мотивисана родољубљем или једанаест књига Душка М. Петровића* (2002), *Преокупације или књиге + изложбе = позориште* (2005), *Без права на ћутање 2* (2007), *Огледи из Крлежине драматургије* (2009), *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици* (2010), *Андрић о Босни* (2010) и *Читање као преиспитивање: од светосавља до данас* (2013). Објавио је и више књига у коауторству: *Вихори и пркоси Крајине* са Неркезом Смаилагићем (1962) и *Народно позориште Босанске крајине 1930–1980.* са Јосипом Лешићем и Младеном Шукалом (1980). Уп: Делић 2011.

³ Сличног карактера су и следећи чланци: „О једном аплаузу и једној књижевној вечери“, *Бањалучке новине*, 1955. године, број 91, стр. 5; „Волимо књигу“, *Крајишке новине*, 1955. године, број 123, стр. 6; „Шта је условило кризу књиге?“, *Књига у народ*, 1956. године, стр. 4 и 7.

изричито заступа становиште о улози и задацима критике: друштвено корисна критика дјелује на укус публике и назначава видљиву разлику између вриједних и безвриједних умјетничких дјела. Изван те своје примарне функције, критика постаје бесмислена и непотребна. Текст о коме је ријеч, иначе, писан је као осврт на бањалучку културну средину и статус критике у њој. Према Лазаревићу, критика је у Бањалуци, у периоду на који се односи овај текст, провинцијалног карактера, пресудно одређена прекомјерним хвалисањем и упадљивим занемаривањем очигледних недостатака дјела која се фаворизују. Основни узрок ниске критичке свијести јесу културна и ментална затвореност средине и њена неспремност да заснива валидне естетске критеријуме, да их самјерава у ширем и примјеренијем контексту. Коначно, друштвени аспект културног живота и крајњи циљ критике, на којој Лазаревић инсистира, јесте призивање публике којој ће духовни садржаји бити потреба и саставни дио живота.

Проблемима из ширег културног регистра Лазаревић ће се враћати повремено и углавном посредно. На примјер, у тексту „Кочић по мери времена“ он проницљиво указује на политичку и идеолошку инструментализацију културе, која нужно подразумијева и непримјерено профанисање културних садржаја. Ради се, наиме, о предговору за књигу бесједа (Уп: Шукало 2005) изговорених на свечаним академијама које се организују у оквиру „Кочићевог збора“, манифестације посвећене великом српском писцу. Лазаревић објашњава политичку позадину ове парадне манифестације, која представља прелазни облик „[...] између комерцијалних вашара и класичних политичких зборова“ (Лазаревић, 2010, стр. 30). У таквом једном оквиру, каже он, о великом писцу се углавном говорило да би се задовољио политички хоризонт очекивања, истакао социјални аспект његовог дјела, док о другим, рецимо националним димензијама тог дјела није било могућно/упутно говорити.

Лазаревићево бављење драмом и позориштем⁴ датира од самих почетака његове каријере и остварјује се у широком распону. Иако је написао свега неколико позоришних критика (запажања о појединим позоришним представама веома често су укључена у његове радове који превазилазе оквире овога жанра) Лазаревића, у најрепрезентативнијим текстовима посвећеним овој умјетности, занимају теоријски аспекти и главни задаци ове критике. Он се опредјељује за позоришну критику чије тежиште интересовања се помјера са „[...] интерпретације драме или драматизације“ према анализи „[...] аутентичних театарских средстава помоћу којих је та интерпретација остварена“ (Лазаревић, 2005, стр. 218).

⁴ Лазаревић је био познат и признат театролог на некада заједничком југословенском простору. На најпрестижнијим југословенским позоришним фестивалима – Стеријиним позорју, МЕС-у, Позоришним играма Босне и Херцеговине – био је ангажован на више начина: као селектор, водитељ округлих столова критике или као члан (неријетко и председник) фестивалских жирија.

Свијест о суштинској разлици између драме и њене инсценације основна је полазна премиса позоришне критике:

„Вероватно би за позоришну критику било најзначајније да се на театарском плану разреши однос: драма (тачније, књижевни текст) – представа, с тим што га не би требало посматрати као дихотомију, дакле, с аспекта структурализма, него са становишта теорије комуникације, чија је дословна примена на театар већ свела позоришну уметност на комуникациони процес и тако представи одузела статус уметничког дела“ (Лазаревић, 2005, стр. 219).

У домен Лазаревићевог теоријског бављења позориштем спада и обрада више драмских и театарских термина (који се односе на битне позоришне поступке и технике)⁵, као и методичко проблематизовање могућности предавања драмске књижевности у школској настави. Истовремено, није од споредног значаја ни ауторово културноисторијско посматрање позоришта као битног чиниоца културног живота и „националне духовности“. Када је, пак, ријеч о самосвојним изражајним могућностима ове умјетности, код овог аутора фаворизовани статус имају *сценски диптиси*. Овом техником, према његовом схватању, умјетнички ефекат се постиже двоструко: како непосредно приказаним тако и једним новим значењем које оно (то приказано) моделира, понекад само наговјештава. Сценски диптиси, овако дефинисани, омогућавају плодотворну спрегу „[...] која проширује изражајне могућности драме као књижевног рода, а истовремено пружа шансу за адекватније приказивање наративних паралелизама (или паралелних наратија) – карактеристичних за романескну прозу – на позорници“ (Лазаревић, 2005, стр. 231).

Сложени драмски текстови Мирослава Крлеже били су довољно подстицајни за провјеру овако замишљене интерпретативне платформе. У књизи *Огледи из Крлежине драматургије* Лазаревић аналитичку пажњу усмјерава у неколико главних праваца: откривању драматуршких склопова Крлежених драма и главних законитости на којима почивају и умјетнички функционишу; могућностима инсценације Крлежених драмских текстова; освјетљавању главних момената из ауторове биографије који су, евидентно, утицали на садржину и значења његових главних драма те, на крају, и ка анализи суштинских проблема Крлежених драмских дјела и њиховом сагледавању у једној широј, универзалној равни.

Ликовне критике Предрага Лазаревића представљају или предговоре каталозима или су бесједе изговорене на отворењима сликарских изложби. Без обзира на то да ли се ради о ретроспективним изложбама, у којима је дат пресјек стваралаштва сликара који се представља, или је ријеч о

⁵ Овај рад резултат је Лазаревићевог доприноса изради *Речника књижевних термина* (1985). Мања група појмова обрађена је за публикацију *Сувремена методика наставе хрватског или српског језика* (1981. и 1982).

појединачном циклусу/периоду рада, евидентан је Лазаревићев напор да у кратким цртама изложи најбитније особине цјелокупног опуса датог умјетника. Слиједећи такво критичарско опредјељење он неријетко уплиће и неке детаље из умјетникове биографије и служи се њима у оној мјери у којој они могу бити од користи за сјенчење њихове поетике (или, што је чешћи случај: најважнијих одлика те поетике). Он је свјестан да управо кроз смјењивање различитих фаза и поетика у опусу неког сликара, може да се докучи оно што је умјетничка препознатљивост његова. Због специфичног карактера ових текстова, реконструисање ауторовог схватања природе ликовне умјетности могуће је тек овлашно. Поводом изложбе пејзажа Томислава Дугоњића, о сликарству као посебној умјетности Лазаревић каже: „По природи својих изражајних средстава, оно није миметичка уметност, а самим тим тема за сликара не сме бити неприкосновени предмет подражавања, него објект опсервације из којег настаје уметничко дело“ (2010, стр. 173). Лазаревић у ликовним критикама посебно испитује то колико промјена технике утиче на облик слике, посебно онда када умјетникова перспектива остаје непромијењена. На примјер, пишући о изложби икона Перице Ивановића Лазаревић, на трагу истоветних схватања, наглашава да су чак и иконописи, код којих је умјетникова креативност условљена неопходношћу репродуктивног поступка, „[...] прилика за истинске таленте да извуче из себе максимум креативних потенцијала“ (Лазаревић, 2005, стр. 160).

Пишући и компетентно судећи о више умјетности, Предраг Лазаревић се занимао и за могућности њиховог плодотворног укрштања. Када се радило о књижевним текстовима драмског карактера, примјерена реализација оваквог интересовања логично је водила ка познавању позоришне умјетности. Потрага за крајњим значењским импликацијама драмских дјела намеће као нужност анализу обају медија – литерарног и сценског – кроз које се ова дјела реализују и у пуноћи остварују. Облици и видови кореспондирања књижевности и позоришта – комплементарних умјетности чија се повезаност чешће пренебрегавала него подразумијевала и наглашавала – доста рано су код Лазаревића означени као важно подручје истраживања. Наречено схватање експлицитно је маркирано у приказу драме Скендера Куленовића *Свјетло на другом спрату*, који се завршава сљедећим ријечима:

„Зато нам се чини да ће *Свјетло на другом спрату* тек на сцени добити своју мисаону и психолошку пуноћу [...] Прави суд о њему моћи ћемо изрећи тек сутра, кад га видимо на позорници – медију без кога свака драма пружа само половичну информацију о себи“ (Лазаревић, 2005, стр. 26).

Уочавао је и тијесну везу између књижевности и ликовне умјетности⁶. Критичарев задатак је, по њему, да видове и умјетничку функционалност тих прожимања открива и вреднује у односу на изражајну пуноћу која се њима постиже:

„У предавањима хоби ми је често помагао да студентима укажем на кореспондентност књижевности с ликовним уметностима, и да их упозорим да фабула, које се савремени сликари одричу, припада ликовном аспект књижевности на коме су засовани њени деривати: стрип, позориште и филм“ (Лазаревић, 2005, стр. 8).

Посебно је важно издвојити уреднички рад Предрага Лазаревића. Био је један од уредника часописа *Коријен* и међу покретачима *Путева*, најугледнијег бањалучког књижевног часописа у другој половини двадесетог вијека. Ипак, његов најзначајнији уреднички посао везан је за покретање и уређивање *Прилога настави српскохрватског језика и књижевности*. Предраг Лазаревић и Милан Шипка покренули су овај часопис 1966. године и заједнички га уређивали до 1973. године. Од тада па до гашења *Прилога* (1980), њихов главни и одговорни уредник био је Предраг Лазаревић. Часопис је најприје био регионалног карактера, гласило Подружнице Друштва наставника за језик и књижевност Босне и Херцеговине, а од 1968. и Друштва у цјелини. За четрнаест година континуираног излажења штампано је укупно шеснаест бројева *Прилога настави српскохрватског језика и књижевности*. Када је Лазаревић преузео самостално уређивање, часопис је (заслугама техничког уредника, сликара Томислава Дугоњића) редизајниран, ликовно и графички допадљиво обликован. *Прилози настави српскохрватског језика и књижевности* били су несумњиви израз нарасле свијести о друштвеној важности наставе језика и књижевности и потврда угледа који је просвјетно-педагошки рад уживао у Бањалуци и Босни и Херцеговини. Поред заслуга за покретање и вишегодишње уређивање овог гласила, важно је истаћи да је Лазаревић у њему објавио више драгоцјених методичких радова у којима је комбиновао књижевнотеоријска, методолошка и наставничка знања и искуства.

Пишући о важним проблемима наставе књижевности у школама (у опширним освртима на водеће књиге и приручнике из ове области, објављене шездесетих и седамдесетих година двадесетог вијека), он назначава комплекс трајно важних питања: како савремене књижевне теорије и оријентације у проучавању књижевности прилагодити наставним програмима и, нарочито, наставној пракси? Како се определијелити за неку

⁶ То Лазаревићево занимање за саоднос различитих умјетности и особеностима видова њиховог изражавања, Вида Грандић је означила добро изабраном синтагмом „међузнаковне релације“ (Грандић, 2005, стр. 379).

од научних метода (или синтетизовати више њих) и саобразити је школској употреби? На који начин, пројектујући наставне планове и уџбеничке садржаје, уобзирити креативност наставника и могућности ученика? Наведеним преиспитивањима он подвлачи сву сложеност методике наставе књижевности, указује на проблематична мјеста и најбољих приручника из ове области те сугерише неопходност перманентних иновација у њеним оквирима.⁷

Двије књиге Предрага Лазаревића обједињене упечатљивим насловом *Без права на ћутање* (прва објављена 1996. друга 2008. године) свједочанство су јавног интелектуалног ангажмана започетог почетком посљедње деценије двадесетог вијека, у периоду који је снажно обиљежен разбијањем друге Југославије са свим по српски народ драматичним посљедицама. Свјестан да у преломним временима *нема право на ћутање*, интелектуалну комоцију, удобну завјетрину комоције и салонског академизма, Лазаревић иступа ангажовано и одговорно. Савременим беспућима тражи објашњење у историјским странпутицама, истовремено, испољавајући критички однос према понашању и дјеловању припадника српске интелектуалне и политичке елите, неспособне да спремно одговори на изазове које им је наметао тадашњи историјски тренутак. Када се данас, са невелике дистанце од двадесетак година, поново ишчитају неки од најбољих текстова из прве књиге *Без права на ћутање*, они који се односе на виђење српског националног питања (прије свега сљедећи радови: „Западни српски крајеви – историјске заблуде и актуелна решења“, „Скица за неки будући антимеморандум“ те „Српско питање и два недоречена

⁷ Један од Лазаревићевих важних текстова, који треба посебно издвојити, носи наслов „Школа као фактор културно-цивилизацијског уједначавања нације“. Настао 1993. године, у драматичним ратним околностима, овај рад има карактер својеврсног националног програма. Иако невеликог обима у њему се аргументовано и прецизно проблематизују нека од најважнијих питања српске културе и, уопште, националног идентитета. Лазаревићева полазишна тврдња је да су светосавска духовност и косовски мит, снажно чуван у националној епици, доминантно обликовали српску националну свијест и сачували јединство српског народа у тешким временима турске окупације, као и под дејством више различитих разарајуће дезинтегришућих чинилаца. Иако су сачували националну свијест, живећи у више различитих царевина, Срби у културно-цивилизацијском смислу нису сачували хомогеност. У седамдесетогодишњем југословенском периоду, нарочито у раздобљу друге Југославије, ове разлике су још више продубљене. Школу, Лазаревић види, као кључни чинилац смањивања тих разлика и духовне интеграције нације. Неопходно је, истиче он, извршити уједначавање школских програма на читавом српском језичком простору, гдје пресудну улогу треба да има настава језика и вјеронауке, али и „национална историја и географија, као и национални сегменти културолошких предмета: књижевности, ликовне уметности и музике“. Сви ови предметни „имају најделикатнију улогу, јер им је задатак да открију јединство у разликама, а то – када су у питању уметничка дела – значи да треба продрети до националних архетипских слојева сваког од њих“ (Лазаревић, 1996, стр. 36).

меморандума САНУ“), онда се види да су рјешења која је тим поводом храбро изложио професор Лазаревић веома разложна и, бар она тежишна, тачна у процјенама.

Дугогодишњи проучавалац књижевности, Лазаревић је и политичким темама приступао маниром књижевног критичара и књижевног историчара. Оно што његове текстове политичког садржаја чини препознатљивим то је навођење пажљиво одабраних цитата из великих књижевних дјела – гдје доминирају Иво Андрић, Петар Петровић Његош, Меша Селимовић, Јован Дучић и други – са чврстим увјерењем да се управо пажљивим „ослушкивањем“ тих порука могу убједљиво објаснити многи проблеми наше садашњости и прошлости.⁸

Један од најрепрезентативнијих текстова Предрага Лазаревића на политичке теме уопште јесте есеј „*Ништа ново под сунцем* или Источно питање данас“. У њему су садржане све врлине ауторовог приступа политичкој проблематици српског и јужнословенског простора. Полазна претпоставка професора Лазаревића јесте да „Источно питање“, односно проблем смјене турске геополитичке и геостратешке доминације над Балканом – руском или европском – не само да није ријешено него је у посљедњим деценијама двадесетог вијека актуализовано, будући да су битни аспекти овог питања готово подударни са оним што га је карактерисало у 19. вијеку. Излажући дијахронијски аспект „Источног питања“ аутор надасве слиједи утемељене опсервације Слободана Јовановића (вјероватно најбољег историчара српске политике у деветнаестом вијеку), истраживања Васиља Поповића (аутора чувене књиге *Источно питање*) те изванредних запажања историчара Милорада Екмечића. Актуализацију „Источног питања“ могућно је адекватно разумјети тек у одговарајућем историјском контексту. С друге стране, констатује Лазаревић, неопходно је схватити да живимо на простору на коме се преламају интереси великих сила, које, у једном до краја рационалном поимању, и када су нам наклоњене, попут Русије, ипак примарно настоје да заштите властите интересе. Професор Лазаревић сматра да перманента *отвореност* „Источног питања“ заправо произилази из његовог неадекватног рјешавања, односно прибјегавања

⁸ О томе је Лазаревић у једном разговору устврдио: „Његошев *Горски вијенац*, да је само пажљиво читан од стране политичара, могао нас је провести кроз многе друштвене олује боље од ма ког националног програма. Није ли Дисова песма „Наши дани“ још увек актуелна слика Српства? Није ли Бранко Ћопић, пре политичке емиграције, указао на клицу пропасти титоизма. Није ли Ребека Вест, Енглескиња, након англоамеричког бомбардовања Београда, на православни Ускрс 1944. године, рекла да би било логично да Срби коначно замрзе Енглеze и Американце, што је српским политичарима непојмљиво чак и после Рамбујеа и појаве на политичкој сцени Клинтона, Холбрука и Медлин Олбрајт? Зар народи Босне нису већ скупо платили пренебрегавање Андрићевог упозорења да у тој покрајини егзистира ендемска мржња, која у релативно кратким временским интервалима доводи до помаме факир-фукаре. Присетимо се да су се у 20. веку десиле три такве помаме које су Срби скупо платили“ (Лазаревић, 2008, стр. 18).

по карактеру ефемерним рјешењима, због којих је увијек нека од страна оштећена. Тумачећи овај сложени проблем аутор заговара хуманистичко схватање политике садржано у пледирању за она рјешења која не игноришу стремљења неке од заинтересованих страна. У основи конзистентне политичке мисли професора Лазаревића – утемељене, поред осталог, на добром познавању прошлости балканских народа – јесте реакција против рјешења која ни у прошлости нису показала дјелотворност и која су против демократске воље јужнословенских народа и перфидног манипулисања њиховим судбинама.⁹

2.

Резултати Лазаревићевог научноистраживачког рада презентовани су у његовим књигама: *Читање као преиспитивање* (1988), *Сатира мотивисана родољубљем* (2002), *Огледи из Крлежине драматургије* (2009), *Андрић о Босни* (2010) и *Читање као преиспитивање: од светосавља до данас* (2013). Структуру Лазаревићевог научноистраживачког приступа значјно обликују његова књижевнотеоријска знања. (Аутор је, иначе, био дугогодишњи професор *Теорије књижевности* на Педагошкој академији у Бањалуци.) Ова врста компетентности изражена је у термилолошкој прецизности те критичком односу према свим подјелама, уопштавањима и диференцирањима која постоје у науци о књижевности. То се најбоље види из ауторовог односа према најпознатијој подјели књижевности:

„Поделе на родове и врсте у традиционалним теоријама књижевности најчешће се свде на хетерогене групе термина који су настајали спорадично, кад би се у текућој критичарској пракси или књижевноисторијским систематизацијама указала потреба да се означи неки нови, раније неидентификовани литерарни облик. Те поделе не заснивају се [...] на јединственим, прецизно дефинисаним критеријима, па су термини, које оне нуде, *семантички варијабилни*, поготово ако су, као синтагме, састављени од вишезначних лексема. Најчешће се ради о тзв. терминима *индикаторима*, чије се конкретно зачење сазнаје из контекста у коме су употребљени“ (Лазаревић, 2005, стр. 232).

Термини *индикатори*, колико и прекомјерна израженост субјективних критичаревих афинитета, веома често су, каже Лазаревић, узрочници потпуно погрешних вриједносних судова о појединим дјелима.

⁹ О Лазаревићевим текстовима из овог регистра, о његовој политичкој и националној мисли, са посебним разумијевањем је писао историчар Веселин Ђуретић. Према Ђуретићу, Лазаревићеве опсервације су драгоцјене зато што је он једновременно и научник и свједок догађаја о којима промишља: „синтетичар процеса“ (1999, стр. 59). Актуелне догађаје, каже Ђуретић, Лазаревић тумачи на основу историјског искуства а затим, у једном драматичном тренутку, мисли о јединству српског народа, показујући разумијевање за цјелину историјских процеса. На примјер, Добрици Ћосићу Лазаревић „замјера што није метод којим се служио у књижевности примијенио и у политици“ што га је „учинило недовољно трезвеним да сагледа смисао онога што се дешавало послије Титове смрти“ (1999, стр. 60).

Сличног карактера су и превиди који произилазе из пренаглашавања одређених својстава књижевних дјела која се темеље на њиховом, неријетко чисто формалном, сврставању у поједине књижевне родове и врсте. Дистинктирања изведена на овој основи нису неважна, али не могу бити ни од пресудне користи приликом анализе тананих и не увијек једноставно докучивих естетских својстава литерарних остварења. Свијест о семантички варијабилној природи ових категорија конкретизује се код Лазаревића у важној методолошкој претпоставци: прецизном дефинисању истраживачке позиције те саображавању научног инструментарија предмету анализе.

У тексту „Лирске, драмске и сатиричне структуре у књижевном опусу Петра Кочића“ Лазаревић показује да овај писац, супротно мишљењима која су дуго постојала у литератури о њему, високе умјетничке домете постиже и у „неприповедним структурама“. Аутор инсистира на разликовању лирских форми изражавања и лирског доживљаја свијета. Испољвање емотивношћу прожетог односа према дочараном свијету карактеристично је својство, само у различитој мјери и увијек на друге начине, не само лирике, него и епике и драме. Тај специфични лиризам, на примјер, Петар Кочић функционално уплиће у неке од својих најбољих приповједака. Ту димензију Кочићевог приповједачког опуса Лазаревић освјетљава испитивањем статуса природе у њему. Посредством природне амбијентације, тврди овај аутор, писац успоставља најинтимнији однос са завичајем, па самим тим и са најдубљим слојевима сопственог бића (које је готово пресудно одређено змијањским поднебљем). У овом раду Лазаревић указује и на недовољно реализоване позоришне аспекте Кочићевог најпознатијег дјела – *Јазавца пред судом*. Потпунију смисаоност чувене једночинке треба тражити у њеној позоришној адаптацији која би реализовала у тексту назначене Кочићеве интенције, прецизно наведене у дидаскалијама и кроз начин обликовања главног јунака. На тај начин би статус драмских елемената у дјелу Петра Кочића, а онда и природа његовог стваралачког талента, морали бити на другачији начин валоризовани.

Припадност одређеном књижевном роду или жанру, иако је ријеч о изразитим ознакама литерарности, не детерминише крајњи карактер и смисао књижевног дјела па пренаглашавати значај једних, најчешће резултира неоправданим маргинализовањем других чинилаца. На трагу оваквог разумијевања Лазаревић у тексту „Трагови романескних структура 17. и 18. века у Доситејевом аутобиографском делу *Живот и прикљученија*[...]“, проницљиво запажа да наш просвјетитељ и писац приповједачке моделе из европских романа седамнаестог и осамнаестог вијека не копира нити им прилагођава грађу од које уобличава своје дјело. Уочавајући да Доситеј поступа супротно, да поменуто романескне обрасце „[...] ставља у функцију своје личности, а самим тим и своје морално-филозофске визије света[...]"

(2013, стр. 12), Лазаревић открива доминантно обиљежје поетике овога по много чему јединственог српског ствараоца.¹⁰

Присталица естетичко-критичког метода, Лазаревић приликом интерпретације књижевних дјела издваја различите чиниоце њихове унутрашње структуре. Некад је то стилско-језичка и реторичка страна књижевног дјела, други пут ликови и видови њиховог литерарног обликовања, неријетко композиција и унутрашњи односи и распони, зависно од статуса који ови елементи имају у појединим дјелима.

Веома често, предмет анализе је неки литерарни детаљ (или више њих) који у структури датог дјела има повлашћен статус. У том случају долази до изражаја херменеутичка продубљеност Лазаревићевог истраживачког приступа. Као илустрација може послужити његово тумачење чувене Андрићеве приповијетке „Писмо из 1920. године“. Подробно анализирајући ово дјело Лазаревић се највише задржава на двије кључне појединости, којима Андрић, мајсторски и на заобилазан начин, очигледно даје посебан значај. Један детаљ тиче се начина креирања главног јунака Макса Левенфелда. Андрић, према Лазаревићу, веома смишљено усложњава идентитет овога лика (чији ближи преци су припадници различитих нација и религија) да би показао да његово суморно виђење Босне и босанског човјека није мотивисано националним и вјерским разлозима. Изостанак речене мотивације становишту Левенфелдовом даје увјерљивост и неутралност, тако карактеристичну за Андрићеву приповједачку поетику.

Друга појединост коју тумачећи „Писмо из 1920. године“ издваја Лазаревић, тиче се начина на који скончава живот Макс Левенфелд. Онај који износи упечатљива запажања о мржњи у Босни и Херцеговини и који због мржње иманентне босанском човјеку напушта ову несретну земљу, бива убијен у Шпанском грађанском рату, дакле, и сам страда као жртва мржње. (Критичари који су о овој приповиједи писали деведесетих година двадесетог вијека, прије свега због подударности тадашњих прилика у Босни и Херцеговини са онима о којима у свједочи Макс Левенфелд, занемаривали су њен епилошки дио и тако игнорисали једну од најважнијих њених семантичких равни.) За вишезначност Андрићеве приповијетке, према Лазаревићу, управо је од пресудног значаја тај (готово узгредно саопштен) податак о трагичној судбини главног јунака, који се налази

¹⁰ На значај ове Лазаревићеве расправе и на њену иновативност у вријеме када се појавила указао је Марко Недић. Он је примијетио да Лазаревићев приступ карактерише потрага за често прикривеним тематско-семантичким везама књижевних текстова и специфичним значењима која из њих произилазе: „Његов допринос таквом начину критичког приступа посебно је био примећен пре двадесетак година, када је на једном састанку слависта у Вукове дане понудио занимљиво тумачење Доситејевог *Живота и прикљученија*, у којем је, међу првима код нас, детаљније анализирао романескне структуралне одлике у том аутобиографском остварењу ране српске књижевне просвећености“ (2011, стр. 333).

у њеном завршном дјелу. На тај начин, изванредни трактат о мржњи као специфичном феномену међуљудских односа, који заузима централни дио „Писма из 1920. године“, није локализован на једну земљу, већ је у, мајсторском Андрићевом маниру, уздигнут до универзалног проблема који се тиче особености саме људске природе.

Иако примарно усмјерен ка унутрашњој структури литерарних текстова, Лазаревић није склон крајностима антипозитивизма и истраживачком редукционизму који из њега произилази. Зато он, неријетко, посеже за различитим ванлитерарним чињеницама (појединостима из пишчеве биографије, друштвеним чиниоцима који конотирају са њиховим дјелима, итд.) како би употпунио и оснажио анализе појединих умјетничких дјела.

„На формирање личности уметника значајан утицај има средина из које потиче и она у којој ствара. Зато уметници своју личну једначину најчешће и решавају у директном контакту са тим срединама, настојећи увек да у њиховим појавностима открију оно што је опште. А степен поимања живота, односно степен његове општости у једном уметничком делу најнепосредније се испољава у форми, јер су изражајне могућности иманентне баш појавностима средине којом се аутор бави“, каже аутор поводом изложбе *Пејзажи* Енеса Мунцића. Оваква оријентација добила је своју операционализацију у текстовима о Иви Андрићу, Бранку Ћопићу и Добрици Ћосићу у чијим дјелима је тематизовање и особено тумачење проблема чији су писци били савременици, а под утицајем умјетничких неслобода које су у одређеној мјери карактерисале ту стварност, стратегијски било маскирано те различитим поступцима камуфлирано. На примјер, у свом тексту о *Травничкој хроници*, наводећи важне појединости из објављених Андрићевих писама, Лазаревић закључује да овај писац, упркос различитим видовима мимикрије, у чувеном роману говори и о „садашњем времену у прошлости“ (2010а, стр. 41).

С друге стране, када пише о Звонимиру Шубићу, Лазаревић, користећи се ауторовим дневничким записима, у индивидуалнопсихолошком кључу тумачи структуру његове личности, а затим показује колико су те психолошке особине имале утицаја на карактере Шубићевих литерарних јунака.¹¹ Очигледне противрјечности у његовим дјелима, евидентирани иманентном анализом, објашњиве су искључиво тим некњижевним чиниоцима.¹²

¹¹ Лазаревић није занемаривао ни књижевноисторијски аспект проучавања књижевности, иако му он није често био у првом плану интересовања. То је видљиво у његовом опсесивном интересовању за скрајнуте писце, оне чија дјела не припадају врховима књижевности и њеном доминантном, репрезентативном току. О томе је овако промишљао: „Верово сам у значај [...] величину малених, јер сам сматрао да су њихова дела одраз и израз времена и средине који су их изнедрили и, према томе, незаобилазан индикатор за разумевање великих савременика. То ме мотивисало да направим књигу о Ћопићевом исписнику и земљаку Мили Бекути. Грађу за њу прикупљао сам скоро седамнаест година, јер су архивски документи на Балкану *потрошени материјал*“ (Лазаревић, 2005, стр. 11).

¹² Сличан поступак показао се као дјелотворан и у тексту тумачећи једну битну димензију

Један од писаца који је негирао било какву везу између сопствене биографије и дјела које је стварао, времена у коме је живио и онога које је умјетнички успостављао, био је Иво Андрић. Та веза је и код Андрића ипак постојала, што Предраг Лазаревић показује приликом детаљне анализе пишчеве *Травничке хронике*. Литерарна снага овога романа, поред приповједачког мајсторства, постигнута је и због тога што аутор у своје дјело уноси сопствена животна искуства, нарочито она стечена током дипломатске каријере. Заступајући тезу о условљености садашњости прошлошћу, Андрић је о своме времену казивао посредно, кроз умјетничку *реконструкцију* давно прошлих времена. За ово поетичко становиште, код Андрића учестало варирано, Лазаревић налази потврде најприје у ауторовим некњижевним текстовима – чланку „О архивама“, затим у више исказа у књизи Љубе Јандрића *Са Ивом Андрићем* – а онда и у бројним одломцима из *Травничке хронике*.

Аналитичко-критичким приступом у књизи *Сатира мотивисана родољубљем* Предраг Лазаревић анализира опус (једанаест књига) Душка М. Петровића, значајног савременог српског сатиричара. Аутор најприје теоријски одређује саму природу сатире, њен статус у оквирима уобичајне тригонометријеске подјеле књижевности на родове, а онда, на крају теоријских разматрања, и сатирично као специфичан естетски феномен. Доминантну поетику Петровићеве сатире Лазаревић приказује темељитом анализом стилско-језичких средства којима овај писац остварује комични ефекат, истичући да, поред осталих фигура, у његовом опусу доминира врло инвентивна употреба игре ријечима, чије функције и моделитете презентује на великом броју примјера. Утврђујући да је Петровићева сатира претежно мотивисана родољубљем (искреним патриотским осјећањем), Лазаревић овога писца књижевноисторијски контекстуализује и поетички доводи у везу са са оном сатиричном линијом у српској књижевности чији је утемељивач Јован Поповић Стерија а најистакнутији представници Јован Јовановић Змај, Радоје Домановић, Петар Кочић и Бранислав Нушић.

Књига *Читање као преиспитивање: од светосавља до данас* репрезентативни је избор Лазаревићевих студија и текстова о писцима који припадају самим врховима српске књижевности: од светог Саве, преко Доситеја Обрадовића и Вука Караџића, затим Петра Кочића, Борисава Станковића и Бранислава Нушића, до Добрице Ћосића и Матије Бећковића. Обазриво бирајући предмет анализе и угао посматрања, Лазаревић у својим радовима помјера границе научних сазнања о овим ауторима. Он пише о проблемима који или уопште нису разматрани или су, у богатој рецепцији наведених писаца, битно другачије тумачени.

У стваралачком опусу Предрага Лазаревића посебно мјесто припада књизи *Андрић о Босни*. Састављена од текстова посвећених романима *На*

Дрини ћуприја и *Травничка хроника*, те приповијести „Писмо из 1920“, она је писана са научном акрибичношћу и истраживачком страшћу. Лазаревић своје анализе поткрепљује бројним примјерима из наведених дјела, које издваја сматрајући да је велики писац у њима најупечатљивије приказао сложену слику Босне, прилика и људи у њој. Трагични ратни сукоби у Босни и Херцеговини у посљедњој деценији двадесетог вијека иницирали су истраживање и оних димензија Андрићевог дјела које до тада нису биле на одговарјући начин сагледане. Лазаревићева књига *Андрић о Босни* незаобилазан је прилог том *новом читању* великог писца. Конкретни егзистенцијални тренутак усмјерио је интерпретацију ка битној одлици Андрићеве умјетничке слике свијета, увјерењу о каузалности различитих времена. Тим поводом закључује Лазаревић: „Мало је његових [Андрићевих] дела у којима се не дотиче босанске прошлости да би разумео њену садашњост и наслутио будућност” (2010а, стр. 48).

*

Предраг Лазаревић био је богата и изразито слојевита стваралачка личност. Бављење књижевношћу примарна је његова вокација и испољавала се у неколико видова: кроз научноистраживачки и критичарски рад на наставну праксу и занимање за сложена питања методике наставе књижевности. У свим овим подручјима Лазаревић показује примјерену обавијештеност, ерудитност и истанчан сензибилитет. Његови научноистраживачки и критичарски радови одликују се теоријском заснованошћу те узорном аналитичношћу. Поред књижевности, Лазаревић се, са различитим интензитетом, дуж цијелог стваралачког вијека, у различитим формама промишљања, бавио позориштем и сликарством, инсистирајући на подударностима и сродностима ових умјетности. Њихово преплитање, према овом аутору, омогућује нове изражајне могућности, које се увећавају креативношћу умјетника. Истовремено, у најужем фокусу Лазаревићвог интересовања били су проблеми из области културе као најелементарнијег оквира егзистирања литературе, позоришне и ликовне умјетности. У посљедњих двадесет година Предраг Лазаревић је био преокупиран политичким темама (једно кратко вријеме и непосредним политичким ангажманом), артикулишћу, сумарно посматрано, значајну политичку мисао међу Србима у Босни и Херцеговини у једном од најзначајнијих периода њихове новије историје.

Литература

- Грандић, В. (2005). Међузнаковне релације. У: *Крајина*, број 15, 379–381. Бањалука: Арт принт.
- Делић, Д. (2011). *Библиографија Предрага Лазаревића*. Бањалука: Филолошки факултет.
- Ђуретић, В. (1999). Визионарска упозорења. У: *Путеви*, год. 45, број 1, 59–63. Бањалука: Глас српски.
- Лазаревић, П. (1988). *Читање као преиспитивање*. Бањалука: Глас.
- Лазаревић, П. (1996). *Без права на ћутање*. Бањалука: Српска странка Крајине и Посавине.
- Лазаревић, П. (2005). *Преокупације или књиге + изложбе = позориште*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лазаревић, П. (2008). *Без права на ћутање 2*. Бањалука: Бесједа.
- Лазаревић, П. (2010). *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици*. Бањалука: Змијање.
- Лазаревић, П. (2010а). *Андрић о Босни*. Бањалука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Лазаревић, П. (2013). *Читање као преиспитивање: од светосавља до данас*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Недић, М. (2011). Истоијске аналогии у Андрићевом књижевном делу. У: *Крајина*, број 41–42, 333–339. Бањалука: Арт принт.
- Шукало, Р. (2005). *Бесједе о Кочићу*. Бањалука: Књижевна заједница „Васо Пелагић“.

Душко В. Певуля

ЧТЕНИЕ КАК РЕФЛЕКСИЯ

Критический и научно-исследовательский профиль Предрага Лазаревича Аннотация

В работе выделяются и анализируются самые главные характеристики критического и научно-исследовательского образа Предрага Лазаревича (1929–2014). Плодотворное и разнообразное творчество Лазаревича в первую очередь посвящено литературоведению, а также вопросам методики преподавания литературы. Он был выдающимся общественным деятелем в области культуры, художественным, театральным и литературным критиком. В работе определяются основные пласты его позиции относительно интерпретации текстов, а также главные характеристики его критических взглядов. Он в той же степени проявлял интерес ко внутренним факторам, определяющим литературный текст, и внелитературным фактам, принадлежащим сфере социальной, политической, культурной истории. В этом смысле, он не был склонен к какому бы то ни было редукционизму, гиперболизации одних качеств художественных творений в ущерб другим. Он мыслил суть литературной, художественной, театральной критики, исследовал их самые главные предположения, возможности и важные задачи. Он преданно отыскивал плодотворные пространства значений и звучаний, возникающих в соотношении разных видов искусства, расширяя изобразительные возможности каждой из них в отдельности. Некоторое время он занимался также политикой, но по большей части был автором текстов на различные политические темы, в которых отстаивал необходимость согласования национальной политики с культурными моделями, образующимися в литературе и духовности.

ЈЕЗИЧКЕ И СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ КУМУЛАТИВНИХ ФОРМИ У *ДАНУ ШЕСТОМ* РАСТКА ПЕТРОВИЋА

У раду се анализирају кумулативне конструкције у Дану шестом Растка Петровића, будући да фигуре набрајања представљају упечатљиву синтаксостилемску особину овог романа. У Петровићевом прозном тексту реализују се и асиндетске кумулације чије су компоненте како непредикативне тако и предикативне синтаксичке јединице. Захваљујући промјени реченичног ритма и новонасталим везама међу уланчаним појмовима, нагомилавање синтаксички истоврсних компоненти не представља пуко ређања детаља, па у роману поменути поступак задобија најразличитије функционалне вриједности.

Кључне ријечи: кумулација, асиндет, саоднос, интонација набрајања, нерашчлањива јединица

1. Увод

Једини модерни роман о ратном повлачењу преко Албаније² – *Дан шести*, поетичка је сума књижевног опуса и животног искуства Растка Петровића. Готово да нема значајнијег ауторовог приповједачког, пјесничког, путописног или есејистичког текста који свој завршни одјек није добио у *Дану шестом*. Свјестан чињенице да је рат „огроман доживљај човечанства, можда највећи, свакако најкрвавији” (Петровић, 2014, стр. 214), и да је као такав одувјек привлачио пажњу литерата – од Хомера до Толстоја – овај писац осјећао је потребу да и сам створи једно грандиозно дјело такве врсте које би обухватило читав тоталитет рата и остало забиљежено као репрезентативно у књижевности којој је припадао. Служећи се најразличитијим (приповједним) техникама, од којих преовладавају технике монтаже, симултанизма, интроспекције и ретроспекције, овај писац показао је способност да умије да се изузме из догађаја о којима говори

¹ veracevriz@yahoo.com

² Прије тога је „[...] само Драгиша Васић (1885–1945) у изванредној књизи приповедака *Утуљена кандила* (1922) шире захватио ратну проблематику у Србији“. Преузето са: http://www.rastko.rs/isk/isk_21.html. Датум приступа: 31. 10. 2015.

и представи их у што сугестивнијој слици. Захваљујући свом теоријском знању и беспријекорном увиду у напредак природних и друштвених наука, Растко Петровић превазишао је све дотадашње приступе ратној теми и створио дјело монументалних размјера. Са својих шест стотина страна, *Дан шести је*, како је то својевремено истицао и Петар Џацић, „[...] прави колос међу осталим Растковим делима” (1973, стр.120). С обзиром на то да је Растко Петровић тежио једној врсти стилске, жанровске и наративне полифоније, коју су неки тумачи, не без основа, доводили у везу и са Џојсовим *Уликсом* (в. Недић, 1989, стр. 61–80), тешко је наћи и једноставан начин да се он класификује. Зато се сматра оправданим гледиште да овај роман представља „енциклопедијску творевину“ (Вуковић, 2005, стр. 580), саздану од најразличитијих стилских поступака и због тога незгодну за било какву врсту класификације.

2. Непредикативни асиндетски низ

Као једно од карактеристичних обиљежја Петровићевог стила у *Дану шестом* у литератури често је истицано и динамично структурисање реченице (в. Minović, 1970, стр. 24). Динамизација реченице у језичком систему, као што је познато, постиже се на неколико начина, као што су: ритмизирање (понављање језичких јединица, градација), инверзија, осамостаљивање језичких јединица, елизија, номинативне реченице и сл. (в. Minović, 1970, стр. 32). Иако је сваки од наведених начина имао значајан удио у постизању већег степена динамизације реченице у Петровићевом роману, овдашња анализа у првом плану третираће конструкције настале понављањем синтаксички хомофункционалних јединица. Разлог томе је и што су оваква осложавања реченице у роману врло честа појава, боље рећи, чест поступак на којем Петровић гради и неке од топоса³ (в. Пантић, 2002, стр. 27–35), на којима почива његово дјело у цјелини. Може се заправо рећи да је роман *Дан шести* засићен стилемима насталим на принципу понављања синтаксичких јединица у истој функцији (позицији). А између низа упечатљивих синтаксостилистичких особина овог романа, као доминантна се, без сумње, може издвојити и употреба кумулација асиндетског (безвезничког) типа.

Кумулација подразумијева вишеструко (минимално трокомпонентно) понављање језичких јединица обједињених критеријумом функционалне истоврсности и синтаксичке координираности. Друкчије речено, она представља језичко-стилски поступак којим настају сложене синтаксичке

³ Овдје треба поменути и класификацију топоса коју је извео Михајло Пантић. Наиме, он је издвојио девет топоса који се провлаче кроз цјелокупно Петровићево дјело, а то су: „1) адорација језика, 2) повратак на почело, 3) релативизација природног времена, 4) митска и митолошка перспектива; оноματοпејичност, 5) физиолошки стилски комплекс, 6) младихство, 7) прозаизација поезије; ритмичност, 8) путовање; стална промена простора и 9) хаотични синтетизам“ (в.: Пантић, 2002).

конструкције које на посебан начин проширују структуру реченице. Асиндетске кумулације потпадају под тзв. интензификовани тип кумулативних форми. Код кумулативних конструкција интензификованог типа понављање исте синтаксичке функције праћено је и/или је потпомогнуто интензивирањем. Под поступком интензификације подразумева се преуређење синтаксичке конструкције којим се, „[...] употребом посебних формално-граматичких средстава један или више реченичних чланова истиче (наглашава) и смисаоно и емфатички“ (Ковачевић, 2000, стр. 325).

Будући да се поступцима понављања и интензивирања нарушава или крши „[...] уобичајени систем, али не принцип системности[...]“ (Lotman, 1976, str. 373), тако оформљене оне имају надограђену, синтаксостилемску структуру. То такође значи да се набрајање у овом случају доживљава као осмишљено, па кумулиране јединице привлаче на себе пажњу, а пошто „примаоци информације” не очекују низ од неколико хомофункционалних јединица, они нужно опажају дискурс. У Петровићевом прозном тексту реализују се асиндетске кумулације чије су компоненте како непредикатске тако и предикатске синтаксичке јединице. Непредикатски асиндетски низ најчешће се остварује као: (а) супстантивни, (б) адвербијални и (в) адјективни⁴. Као нпр.:

(а) Све му је изгледало монструозно: *арија полке, лажне мраморне степенице од картона, балска хаљина, козице, воће* које се не може одредити, *тела жена* на самој ивици логора мушкараца, *гласови жена* што кидишу на војнике[...] (Петровић⁵, 1977, стр. 67); Као да је та кућа какво живо биће којим се немилосрдно треба исхранити, комад по комад, једући његове *удове, утробу, главу*, одваљивали су га пода нову даску, скидали с нискога крова *црепове*, да би опет заложили ватру. (стр. 54); По Стевановим појмовима, још онда када му је било седам година, постојао је живот: *висока трава на Старом гробљу, пећине на Ташмајдану, његова мајка, његови другови, игра хајдука*. (стр. 45); *Сан, јава, живљење, умирање*, мислили су у њему једну једину мисао. (стр. 46); *Нашао је хлеб, сир, сланину, свеже сецкано месо, патлициане, млеко*. (стр. 539);

(б) Затим се *дигла, пламтећи очима, удишући дубоко хладни ваздух, подрхтавајући слабинама* (стр. 70); Жене су га, међутим, гледале *глупо, бесмислено, смешећи се*, а он није могао да издржи дуже пред собом ни њихова лица, ни њихово воће. (стр. 67); Отишао је у основну школу, где је ноћио две вечери раније, не тражећи ништа друго, навикнут на то место, као да је растао на њему одувек, *не желећи га, не волећи га, пазнавајући га само*.

⁴ У адјективни тип овдје улазе и придјевске и супстантивне јединице, које преузимају синтаксичку функцију придјева.

⁵ С обзиром на то да су сви примјери из истог Петровићевог романа, у наредним парентезама биће дати само бројеви страница.

(стр. 56); Вукао се потом по блату, *не будећи се*, прешао по диреку овде, *не расањујући се, упињући се* да присуствује свему томе, *чујући ипак сваку реч*. (стр. 53); Онда Американац, *издужујући се, дрхтећи* својим голим танким плећкама, *отварајући* уста над једном малом тамном јазбином оивиченом зубима, и над једном великом у којој хује воде... (стр. 52); Ноге, које су га пренеле по том вратоломном мосту, изнад захукталог понора, *не скрећући ни десно ни лево, не подешавајући кораке, не омакнувши се ниједанпут*. (стр. 49);

(в) Желео је да се врати у *јасни, логичи, стварни* живот. (стр. 45); Да ли је могућно да су после свега тога остали само почеци мисли, *без живота, без, крви, без значења скоро?* (стр. 405); Одједном се једно *дрво*, косо израсло из брда, указало цело и јасно, са свим својим *лишајима, гранама, имелама*. (стр. 63).

Кумулативне конструкције у наведеним примјерима (а), (б) и (в), настале операцијом низања, образују редуплициране јединице код којих је хомофункционална веза изражена „спојном паузом“, у чијој је основи одређена интонативна вриједност (уп.: Пешковский, 2001, стр. 467). Будући да веза међу кумулираним члановима у датим примјерима подразумева само интонацију набрајања, оне потпадају под асиндетске структуре тзв. нултог степена⁶. С обзиром да кумулације с интонацијом набрајања најчешће подразумевају комбинацију изостављања везника и редупликације синтаксичке позиције, у датим се конструкцијама најчешће ради и о *синатроизму*⁷ (као нпр.: Одједном се једно *дрво*... указало цело и јасно, са свим својим *лишајима, гранама, имелама*) или, рјеђе, о *дистрибуцији*⁸ (као у пр.: *Све* му је изгледало монструозно: *арија полке, лажне мраморне степенице од картона, балска хаљина, козице, воће...*, *тела жена... гласови жена...*). У кумулативним структурама у првој групи (а), ријеч је о уланчавању хомофункционалних и хомоформних супстантивних синтаксема и/или синтагми у субјекатској (*Сан, јава, живљење, умирање*, мислили су у њему једну једину мисао) или објекатској синтаксичкој позицији (*Нашао је хлеб, сир, сланину, свеже сецкано месо, патлицане, млеко*). Наредна, асиндетска адвербијална набрајања (б) реализују се или као глаголска (*Затим се дигла, пламтећи очима, удишући дубоко хладни ваздух, подрхтавајући слабинама*); или комбинована, настала укрштањем прилошких и глаголских јединица (као у пр.: *Жене су га, међутим, гледале глупо, бесмислено, смешећи се, а*

⁶ Основни модел асиндетских кумулација чине синтаксичке конструкције код којих начин реализације подразумева само интонацију.

⁷ Синатроизам подразумева гомилање семантички разнородних елемената, тј. низање различитости

⁸ Дистрибуција као стилска фигура подразумева гомилање хомофункционалних чланова, гдје се први члан, будући семантички апстрактан појам, разлаже на своје саставне елементе (више у: Ковачевић, 2000, стр. 148–150; Katnić-Bakaršić, 2001, стр. 311).

он није могао да издржи...). Адјективни низ (в) реализује се у оквиру двије врсте хомофункционалних јединица – конгруентног (придјевског) атрибута (Желео је да се врати у *јасни, логичи, стварни* живот) и неконгруентног атрибута (Одједном се једно *дрво*, косо израсло из брда, указало цело и јасно, са свим својим *лишајима, гранама, имелама*).

У свим наведеним примјерима (а)-(в) асиндетски низ реализује се као усложен. Усложавање низа, што подразумијева додавање трећег члана, „актуализује набрајање, чиме се постиже утисак веће мелодичности и ритмичности“ (Словар, 2005, стр. 68). Осим тога, у датим је констукцијама углавном ријеч о нагомилавању семантички разнородних елемената, односно синатроистичком типу набрајања. Стилска маркираност набрајања семантички разнородних јединица произлази управо из супротстављености семантичке и формалне, конструкционе равни. Наиме, синтаксичким низањем овдје се тежи ка синтаксичкој „унификацији“, на једној, и, истовремено, семантичкој разноликости, на другој страни. А уланчавање хомофункционалних супстантивних, адјективних и адвербијалних јединица доприноси њиховој „информативној актуализацији“ (в. Поповић, 1997, стр. 34), јер се дистрибуцијом интонационог елемента – паузе, остварује равномјерна (или равномјернија) испрекиданост интонационог рељефа (в. Minović, 1970, стр. 33). Услед тога и реченични ритам реализује се као „убрзан, задихан“ (в. Katnić-Bakaršić, 2001, str. 317), а асиндетски се елементи, по својој кумулативној снази, остварују као значајни чиниоци приповједачеве потке у роману. Посматрано на семантичкој равни, интонациони паралелизам даје основ за јачу повезаност семантички хетерогених детаља, тако да сваки од њих постаје нерашчлањивом јединицом низа као цјелине, а смисао кумулираних јединица своди се у цјелину утиска. Будући да се слике рата у самом роману не заснивају на умјетничком транспоновању фактографске грађе или на фикционализацији вјеродостојних свједочења, већ на „[...] приповедачкој артикулацији антрополошке и онтолошке дубине ратне трагедије“ (Петровић, 2013, стр. 10), Петровићеву пажњу у роману не заокупљају толико догађаји колико стање лика/ликова, па његов дискурс обиљежавају чести прелази из свјесног на подсвјесни човјеков живот.

Растко Петровић пружа читаоцима добар увид у искуство рата, али кроз визуру карактеристичну за романе високог модернизма и садржану у идеји дехуманизације, бестијалности и безимености човјека. Овакав приступ, набијен сугестивношћу, много ефектније одсликава посљедице које је на човјека оставио Велики рат, од експлицитних описа битака и разарања (в. Петровић, 2013, стр. 10). Тако у примјеру: *Сан, јава, живљење, умирање*, мислили су у њему једну једину мисао... – асиндетом се најприје раскида подјела коју намећу везници, а новонастала ритмичка схема, задобивши појачан темпо и изражену динамику, опире се контрастирању у антонимски супротстављеним супстантивима, задајући вишезначност.

Захваљујући томе, *сан* се „зближава“ са *јавом*, а *живљење* са *смрћу*, то јест дати се супстантиви почињу да саодносе, не супротстављајући се више узајамно. С обзиром на те, новонастале везе међу уланчаним појмовима, наведена набрајања нису пука ређања детаља, него постају намјерно парадоксални. Асиндетска набрајања супстантива и супстантивних синтагми као у примјеру: *Све* му је изгледало монструозно: *арија полке, лажне мраморне степенице од картона, балска хаљина, козице, воће* које се не може одредити, *тела жена* на самој ивици логора мушкараца, *гласови жена* што кидишу на војнике... – осим што стварају неопходну атмосферу примјерену теми сурове ратне реалности, служе и као израз брзе смјене слика, којом се даје представа психичке узбурканости. Неочекивана, а самим тим и снажнија непредвидљивост супстантивних елемената, поништава предвидљивост набрајања. Захваљујући супститутивној компоненти (замјеници *све*) која улази у редуплицирани низ, нагомилани именички појмови показују већу међузависност, а пошто су двоструко реализовани, најприје индивидуализовано а потом јединствено, у збиру, катафорски супституент, као њихов комуникативни редупликатор, налази се под емфатичким акцентом. Све доводи до гротескно уређене слике, захваљујући којој се истовремено потпуније представљају и истичу разнолики детаљи.

3. Предикативни асиндетски низ

У роману *Дан шести*, поред асиндетских непредикативних кумулација, реализују се и асиндетска набрајања са клаузалним јединицама као конститутивним елементима. У асиндетски полипредикатски низ уланчавају се како (г) независне тако и (д) зависне клаузе. Као нпр.:

(г) Онај други *је умиривао, сређивао, показивао* да живот духа одговара само и стално материјалним чињеницама света. (стр. 293); Стари *је није ударио, није ошамарио, није избацио напоље*, као што није ни поштара ошамарио... (стр. 41); Хтео *је да говори, да пође, да умре*. (стр. 51);

(д) Молио сам *је да размисли, да заборави, да оде из мог живота*. (стр. 292); Ништа то не би марило *што он* „ништа није разумео“, *што је постојала огромна социјална раздаљина између њих, што јој је он написао увредљиво и глупо писмо увређенога заштитиника*. (стр. 545); Стид *што је човек го кад неко наиђе, што се смушено понео тога тренутка, што је оборио вазу; ...* (стр. 403); Он зна *да је све то игра, да га неко куша, да га се неко боји*. (стр. 25); А сада, ова млада жена, Марица, ... жена је била тога негдашњег дерана... тога дерана *који му је онда држао руку око грла... који је заувек нестао, кога ни он никада више неће видети, који га никада више неће загрлити, који никада, пред њим, неће више пољубити ни ону другу дивну жену, своју матер...* (стр. 37).

Као што наведени примјери (г) и (д) показују, асиндетске кумулације у Петровићевом тексту граде и предикатске јединице – независне и истоврсне зависне клаузе. Поликлаузални низ, чија је редуплицирана компонента независна клауза, реализује се у оквиру јукстапонираних реченица с имплицитном координацијом (v. Pranjković, 1993, str. 119), гдје уланчавање клауза у координирану јукстапонирану⁹ конструкцију настаје као резултат операције низања. Будући да се ради о структурама отвореног¹⁰ типа, дате јукстапониране кумулације показују структурни паралелизам дијелова; редуплициране клаузе углавном претпостављају исти субјекат (нпр.: Онај други је умиривао, сређивао, показивао...); глаголски облици у функцији предиката јукстапонираних клауза припадају истом морфолошком типу, и дијеле истоврсност у погледу глаголског вида, односно показују подударан видско-временски суоднос (као нпр.: Стари је није ударио, није ошамарио, није избацио напоље.), и сл. Као резултат структурног паралелизма код датих јукстапонираних јединица реализује се и граматичка равноправност дијелова: сваки је дио граматички и функционално истоврстан, „има једнако граматичко и семантичко оптерећење” (Pranjković, 1993, str. 151). И код датих се конструкција, као и у претходним примјерима (а)-(в), интонацијом, као средством актуелизације, успоставља структурно-семантичка усложеност низа, која има за резултат комуникативно-емоционално наглашавање пропозиционог садржаја као цјелине. Будући да нагомилани детаљи, чинећи асиндетску цјелину (v. Vinogradov, 1971, str. 193), нису изгубили своју индивидуалност, него су је појачали, нагласили, и стилематичност поликлаузалних форми темељи се на томе да се свака јединица у низу представља кроз цјелину. На ритмичко-структурном плану, јукстапозицијско низање предикативних компоненти као „облик ритмичког уређења говорног низа” (Петковић, 1988, стр. 237), води ка поравњавању разлика, тј. упрошћавању синтаксичке структуре. А упрошћавање синтаксичке хијерархије „иде руку под руку с укидањем извесних ограничења појмовно-логичког реда, а укидање ових последњих дозвољава да се у опис укључи већи број непосреднијих утисака и тренутних субјективних садржаја” (Исто, стр. 241). У Дану шестом кумулације овог типа представљају важно средство истицања афективности доживљаја, тако да се реченичним низом више и не описује, него саздаје доживљајни ток. У кумулативном низу као у примјеру: Хтео је да говори, да пође, да умре

⁹ Термин јукстапониран или супостављен овдје узимамо да бисмо описали један од начина повезивања реченица, односно клауза.

¹⁰ Овај тип структура карактерише, прије свега, то што број јукстапонираних дијелова није, теоретски барем, ограничен. Друга значајна особина, према Прањковићу, јесте „[...] редовита – а у доста случајева и обавезна – блисковрсно (блискородност) или истоврсност (истордност), тзв. структурни паралелизам дијелова који улазе у састав сложене структуре [...]” (1993, str. 149).

– асиндетским уланчавањем независних клауза гради се слика убрзаних психолошких доживљаја (напетост и растрзаност), па нагомилавање служи као средство којим се психолошки портретише лик. А будући да се посљедњи члан низа (да *умре*), јавља као градацијски у односу на претходне нагомилане компоненте, овдје се гради и својеврстан психолошки климакс. У кумулацији у примјеру (а): *Стари је није ударио, није ошамарио, није избацио напоље*, као што није ни поштара ошамарио... – асиндетском везом интензивира се *епаналепсички*¹¹ клаузални низ. Редупликацијом лексички подударне компоненте (тј. помоћног глагола у склопу перфекатског предиката) у свакој од хомофункционалних клауза попуњено је мјесто предиката. Епаналепсичко понављање хомолексичког глагола у датом низу значајно је само на стилистичком плану: утисак презасићености води у продубљенију негацију, па се њеним истицањем оживљава, усредсређује пажња на то како су се и којим редом развијале међусобно повезане радње.

4. Закључак

Анализа језичко-стилских нагомилавања у роману *Дан шести* показала је да се као доминантни тип кумулативних структура издвајају нагомилавања асиндетског типа. Асиндетско низање реализује се најчешће или у вези с нагомилавањем супстантивних, адјективних и адвербијалних компоненти или преко клаузалних јединица, при чему се, као најфреквентније, остварује уланчавање семантички разнородних елемената. Кумулирани садржаји, повезани у асиндетску цјелину, као блиски, међусобно се допуњују тако што је цјелина надређена елементима, док се елементи опажају само кроз цјелину. Уланчавањем непредикативних јединица најприје се раскида подјела коју намећу везници а новонастала ритмичка схема, задобивши појачан темпо и изражену динамику, опире се контрастирању у антонимски супротстављеним супстантивима, задајући вишезначност. Јукстапозицијско низање предикативних компоненти представља важно средство истицања афективности доживљаја, тако да се реченичним низом више и не описује, него саздаје доживљајни ток. Захваљујући промјени реченичног ритма и новонасталим везама међу уланчаним појмовима, асиндетске кумулације не представљају пуко ређања детаља, па у роману задобијају најразличитије функционалне вриједности. Таквим се поступком често ствара неопходна атмосфера примјерена теми сурове ратне реалности, даје представа психичке узбурканости, гради психолошки климакс и сл.

¹¹ Епаналепсичка кумулација подразумијева редупликацију истих јединица гдје поновљена јединица има сложенију синтаксичку структуру којом се модификује значење претходне (в. Ковачевић 2000).

Извор

Петровић, Р. (1977). *Дан шести*. Београд: Нолит.

Литература

Вуковић, Ђ. (2005). Роман као енциклопедијска творевина. Поговор у *Дан шести*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 571–592.

Џаџић, П. (1973). Растко Петровић и „Дан шести“. У *Критике и огледи*. Београд: Српска књижевна задруга.

Ковачевић, М. (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.

Недић, М. (1989). Поетички дис/континуитет у делу Растка Петровића. У *Књижевно дело Растка Петровића*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Пантић, М. (2002). Растко Петровић: хаотични синтетизам. У *Свет иза света*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 27–35.

Петковић, Н. (1988). *Два српска романа*. Београд: Народна књига.

Петровић, П. (2013). Објава Дана шестог: једна бурна и замршена повест. У *Српски књижевни лист*, бр. 5/110, мај, јун и јул 2013, II/XII, Београд: Клуб сарадника и донатора *Књижевног листа*.

Петровић, Р. (2014). *Есеји и чланци*. Београд: Нолит.

Пешковский, А. М. (2001). *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Языки славянской культуры.

Поповић, Љ. (1997). Понављање почетног реченичног члана као стилско средство за истицање. *Наш језик*, књ. XVI, св. 1–2. Београд, 1–21.

Словар (2005). *Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты*. Москва: Флинта.

Katnić-Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.

Lotman, J. (1976). *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.

Minović, M. (1970). *Rečenica u proznim djelima Rastka Petrovića*. Sarajevo: ANUBiH.

Pranjković, I. (1993). *Hrvatska skladnja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Vinogradov, V. (1971). *Stilistika i poetika*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Vera Čevriz Nišić

SPRACHLICHE UND STILISTISCHE EIGENSCHAFTEN VON
KUMULATIVEN FORMEN IM ROMAN „AM SECHSTEN TAG“ VON
RASTKO PETROVIC

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden die kumulativen Strukturen des asidentischen Typs im Roman „am sechsten Tag“ von Rastko Petrovic analysiert, weil gerade diese die syntaktisch-stylistischen Eigenschaften dieses Romans ausmachen. In dem Prosatext von Petrovic werden sie durch Verkettung der nicht prädikativen, sowie der prädikativen syntaktischen Einheiten realisiert. Dank der Veränderung des Satzrythmus und dank der neu entstandenen Verbindungen zwischen den verketteten Begriffen, stellen die asidentischen Konstruktionen nicht nur die einfache Anhäufung der Details, sondern bekommen im Roman unterschiedliche funktionelle Werte. Mit dieser Vorgehensweise wird oft die notwendige Atmosphäre geschaffen, die dem Thema der gnadenlosen Kriegsrealität Nahe steht, und die eine psychische Aufregung und einen psychologische Höhepunkt entstehen lässt.

SERBIAN EFL TEACHERS' ATTITUDES TO ANDRAGOGY AND THE SIGNIFICANCE OF LIFELONG LEARNING

Abstract: The present study aims at exploring Serbian EFL teachers' attitudes to andragogy and the significance of lifelong learning. Furthermore, we attempt at investigating the potential factors affecting those attitudes, such as gender, age, level of education, work experience and adult tutoring frequency. Thus, we conducted a survey based on the questionnaires from two previous studies by Wang (2007) and Amel (2014). Statistical analyses of the obtained data generally demonstrated positive attitudes towards the implementation of andragogy in the EFL teaching of adults in Serbia, as well as towards the significance of lifelong learning. Regarding the potential factors affecting the teachers' attitudes to lifelong learning, work experience, age and tutoring frequency proved statistically significant, while the differences caused by gender and level of education were ascribed to mere chance. The paper likewise underscores important implications for Serbian teachers educating adult EFL learners.

Key words: *andragogy, lifelong learning, Serbian EFL teachers, attitudes, the factors of gender, age, work experience, level of education and frequency of teaching adults.*

INTRODUCTION

Taking the ongoing globalization process into consideration, speaking a lingua franca such as English has become one of the main prerequisites for successful career development, cultural exchange and international communication enhancement. English proficiency is reportedly a crucial factor influencing salaries and job opportunities (Martinez & Wang, 2006). Numerous studies have so far dealt with the issues concerning the optimal age for starting to learn a foreign language, as well as the way children and teenagers acquire language skills necessary for mastering a foreign language. However, the matter regarding adult involvement in foreign language acquisition is occasionally even more complex, especially considering the fact that extensive research investigating the effect of age on language acquisition demonstrated that learning a foreign language became more difficult as one got older (Krashen, 1973; Long,

¹ danica.jerotijevic.tisma@kg.ac.rs

1990). Moreover, adult learners exhibit age-related memory and processing speed deterioration, which directly affects language learning (Salthouse, 2004).

If we take the U.S. education system for instance, it seems worth mentioning that it provides free adult EFL learning courses for those aiming at improving their English skills, and allegedly only about 45 percent of immigrants undergo the courses. The raising of adult literacy level is highly interrelated to employment and education requirements, according to the findings of the National Assessment of Adult Literacy (2003). Similarly, having in mind that English is necessary for international cooperation, being the predominant means of communication on the Internet, adult EFL education is likewise popular in Russia, for example, both in formal and informal settings (Biryukova et al., 2015). The document known as *Comparative framework* from 2005 provides instructions for including second language education at workplaces in Canada, as well (Gibb, 2008).

Decades of efficient research have confirmed that attitudinal factors considerably contributed to the outcomes of language learning. Therefore, the implementation of an innovative teaching method that would only focus on perfecting specific skills, without considering teachers' opinions, beliefs and practical findings, is deemed futile (Trigwell, Prosser, & Taylor, 1994), hence teachers' attitudes towards a particular subject matter are often regarded as indispensable in educational research. Taking the scarcity of research dealing with the relationship between EFL teaching and andragogy (here by andragogy we mean adult education in general, even though the term usually denotes a branch of education science), as well as the lifelong learning in Serbian scientific context into consideration, our study aims at investigating Serbian EFL teachers' attitudes to the principles of andragogy and the significance of lifelong learning, on one hand, and potential factors affecting such attitudes, on the other hand. After a brief theoretical background, the results of the conducted research are presented and discussed. Finally, in the concluding sections of the paper important implications for Serbian EFL classrooms are underscored, along with the listed limitations of the current study and suggestions for future research.

PRINCIPLES OF ADULT EFL TEACHING AND ENGLISH AS A LIFELONG LEARNING PHENOMENON

The differences between teaching young and adult learners have long been recognized in EFL methodology research, hence teachers who teach adults are advised to follow recommendations and principles of adult education (Fleming & Garner, 2009). Adults are said to differ from regular high-school, or university students, in that they are usually intrinsically motivated and have clear educational goals set, as well as accumulated lifetime experience. Their opinions and values are well-formed, thus their perceptions of the world should be carefully considered and respected, so as to avoid the issues of insecurity and lack of self-confidence

(Norris, 2003). Chopra (1993) claims that even a simple memory of a negative experience from the past can cause the turmoil of emotions equal in intensity as the current negative event, so it is recommendable to avoid unpleasant memories as much as it is necessary to avoid creating new ones in the classroom. We might add that the latter is true of all ages and not restricted to adult learners only. It seems essential, at the beginning of every language course, to establish the type of proficiency learners aim to achieve, whether full, including all four language skills, or just oral, or written, and adjust the goals to learners' individual abilities (Celce-Muria, 2001).

According to Quigley (1992), one of the main reasons why adults are frequently reluctant to take part in language learning courses is the fact that they cannot connect course activities to their current life situation. Therefore, teachers are advised to make learning more student-oriented, so that the learning program could respect learner needs and capabilities (Wrigley & Guth, 1992). Moreover, placing lessons in a meaningful context, providing modern instructional methods and technology, proved to be more successful in achieving educational goals with adults (Popp, 1991). Knowing how to balance learner differences and develop critical thinking and metacognitive skills is likewise very important, since learners will eventually be able to transfer the acquired knowledge to real-life situations more easily (Mikulecky & Drew, 1991). Additionally, teaching reading and writing should be purposeful, and enough practice accompanied by frequent discussions, debates and meaning negotiations, should be allowed (Fingeret & Danin, 1991). The latter is especially relevant for EFL learning contexts, and other foreign language learning contexts, as well.

Listening and speaking are allegedly the most difficult language skills to attain. The majority starts learning a foreign language so that they could master speaking, slightly neglecting grammar in the process, hence explicit error correction should be omitted, or at least indirect and cautious (Blumberg, 2013). However, enhancing vocabulary proficiency and enabling sufficient practice of target language words and phrases is what definitely facilitates communication in an L2 (Laufer, 1997). Thus, providing students with interesting, attention-grabbing and relatable reading material is claimed to boost vocabulary knowledge, and consequently improve communicative skills (Krashen, 2003).

Building a classroom atmosphere where students can work in groups or pairs, exchange their views, and use language for social interaction, results in longer and meaningful sentence production, and ultimately successful language use (Lantoff, 2006). Establishing personal relationship of trust and confidence is particularly important, so that learners can feel free to turn to teachers for any queries and uncertainties (Brookfield, 2013). Exhibiting noticeable interest in the subject area of teaching seems to considerably affect learners' motivation and eagerness to participate (Marshall, 2012). All in all, taking a holistic perspective to language learning, enabling inquiry-based lessons and curriculum negotiation,

along with providing authentic materials, facilitates adult learners' language acquisition (Schwarzer& Luke, 2001). Furthermore, allowing occasional use of mother tongue (in our case Serbian) for explanations, or vocabulary clarifications, is advisable and directly related to confidence and anxiety issues (Cummins, 2000).

A survey with Vietnamese adult EFL learners showed learners themselves lacked confidence believing that they were too old to acquire language, yet they were regardless highly motivated, probably due to the employment issues (Bernat, 2004). Educational background and motivational factors can strongly affect performance, which can be seen in a study by Hubenthal (2004), investigating Russian adult learners whose current educational goals and attitudes reflected their past educational experience. The importance of recognizing students' cultural identity and diversity is particularly evident in a study on Cambodian women by Skilton-Sylvester (2002). Related to the issues of identity and self-image, Jeon (2005) reported on a Korean mother learning English to establish her identity in a novel community.

The number of studies dealing with teachers of adult EFL learners is significantly smaller in number, however. Studies mostly deal with the corrective feedback employed by teachers (Panova&Lyster, 2002), assessment techniques for individual language skills (Brindley&Slatyer, 2002), or specially designed teaching methods, supported by technological innovations, and their effect on overall proficiency (Lee, 2000).

Coskun and Demirel (2012) recognize four aspects of a successful lifelong student: motivation, especially intrinsic, perseverance (the ability to continue to achieve goals despite obstacles), self-regulation (the ability to monitor one's progress and achievements and to take action when improvement is necessary) and curiosity (the desire to acquire new knowledge).

The inevitable interpersonal and intrapersonal communication makes learning languages a lifelong phenomenon, hence EFL studies likewise support the notion of lifelong commitment to acquiring and improving reading, listening, writing and speaking skills (Deveci, 2013). The benefits of language-related lifelong learning are particularly evident in employment and education area, as well as everyday home activities, as simple as finding directions to the newly invented game (Amel, 2014).

The present study relies on the research by two authors dealing with the relationship between English language learning and andragogy (Wang, 2007; Amel, 2014). The first one of the aforementioned studies dealt with the possibility of implementing "Western" (related to European and American society) andragogical principles to teaching English in a Chinese setting, and came to the conclusion that Chinese teachers' practice was more traditional than, for example, American, especially regarding students' involvement in class material and topic selection. The second paper by Amel (2014), set in Algerian teaching

context, focused on teachers' awareness of the necessity of lifelong learning and underscored the need for contextualized and problem-solving approach to learning, self and peer assessment, along with a more efficient way of using the Internet and computer technology in classrooms.

METHODOLOGY

The Aim of the Study

The present study aims at investigating Serbian EFL teachers' attitudes towards the principles underlying andragogy and the significance of lifelong learning. We likewise sought to explore potential factors affecting the teachers' attitudes towards the importance of lifelong learning, such as gender, age, work experience, level of education and the frequency of teaching adult EFL learners. The study is inspired by similar research by Wang (2007) and Amel (2014), yet in a modified way, with a different sample and additional analyses of factors affecting teachers' attitudes.

Research Questions

The research revolves around several research questions:

- What are Serbian EFL teachers' attitudes towards andragogy? More precisely, how do Serbian EFL teachers feel about several factors claimed to be of notable influence in the learning process of adult EFL learners?
- What are Serbian EFL teachers' attitudes to the significance of lifelong learning?
- Which personal and professional characteristics of teachers can potentially affect the attitudes towards the significance of lifelong learning?

Participants

A total of 44 EFL teachers from Serbian primary and secondary schools and universities from several cities: Belgrade, Jagodina, Cuprija, Paracin, Kragujevac, Nis, Pozarevac, Cacak and Gornji Milanovac, agreed to voluntarily participate in the study. The majority was from secondary schools (n=28), yet there were those teaching in primary schools (n=8), both primary and secondary schools (n=5), and a few at universities (n=3). All of the participants had had some experience teaching adults EFL learners, hence they were chosen for the present study. Unfortunately, we were not able to contact the teachers who worked with adults only, due to temporal and spatial restrictions. The participants of the study were the only ones who were currently available to us. Almost all of them taught adults individually (n=41 or 93.18%) and 32 of them had experience of group lessons with adults (72.73%). 14 participants reported to have been continuously working with adult learners (31.82%) and the rest of them said their adult teaching experience was occasional (30 or 68.18%). A more detailed account of the sample is presented in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics for the Sample of Participants

Gender	Age	Work Experience	Level of Education	Experience with Adults
<i>Male</i> 18 (40.9%)	<i>25-30 years old</i> 21 (47.77%)	<i>0-5 years</i> 17 (38.64%)	<i>B.A.</i> 18 (40.9%)	<i>Tutoring Type:</i>
<i>Female</i> 26 (59.09%)	<i>30-40 years old</i> 17 (38.64%)	<i>5-10 years</i> 12 (27.27%)	<i>M.A.</i> 23 (52.27%)	<i>Individual</i> 41 (93.18%)
	<i>40-50 years old</i> 6 (16.64%)	<i>10-15 years</i> 7 (15.9%)	<i>PhD</i> 3 (6.82%)	<i>Group</i> 32 (72.73%)
		<i>15-20 years</i> 4 (9.09%)		<i>Tutoring Frequency:</i>
		<i>Over 20 years</i> 4 (9.09%)		<i>Occasional</i> 30 (68.18%)
				<i>Continuous</i> 14 (31.82%)

Instruments

The primary instruments for obtaining Serbian EFL teachers' attitudes were two questionnaires adapted from relevant studies (Conti, 1998; Wang, 2007) and (Amel, 2014), containing closed-ended questions, mostly 6-point Likert scale (in the first case) and 5-point Likert scale statements, along with two ranking questions (in the second case). The permissions for using the questionnaires were deemed unnecessary since the questions were entirely preserved in their original form, yet they were joined together for the sake of efficiency of the questionnaire need for our particular sample. The first questionnaire was coded from 0=almost always to 5=almost never, and the second one was coded from 1=strongly agree to 5=strongly disagree. The Likert scale answers were chosen instead of the original percentage count for the second survey (Amel, 2014), because we found that grouping teachers into two groups only (agree/disagree) was too rigid and did not allow degrees of opinion (Schuman & Presser, 1981). Having the afore discussed relevant research in mind, the first questionnaire contained statements exploring factors related to the way teachers regard the incorporation of learner-centred activities, personalizing instruction, relating knowledge to be acquired to the existent experience, assessing student needs, climate building, learners' participation in the learning process and flexibility for personal development (Conti, 1998; Wang, 2007). The statements were preceded by a set of personal and professional information questions, related to gender, age, work experience,

level of education and adult tutoring experience. The questionnaire instrument was chosen due to its acclaimed time and cost-efficiency, and efficiency in obtaining large-scale data from a great number of participants (Nunan, 1999; Brown, 2001).

Procedure and Data Analysis

The questionnaires were distributed personally or via email from December 2014 to October 2015. The estimated time for completing the questionnaires was thirty minutes.

The obtained data were later analysed by calculating medians of the responses. The answers were reversely coded when necessary. Based on the results of the attitudes towards the significance of lifelong learning, the participants were divided into three groups (those that mostly agree, mostly disagree and neither agree, nor disagree) to perform additional statistical analyses that would measure the effect of the selected factors on teachers' attitudes towards lifelong learning. The cut-off points among the groups were determined by counting the number of responses, relying on the suggestions by Wang (2007) and Amel (2014). The required descriptive statistics, percentage counts, Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis Htests (the dependent variable being continuous) were performed using a SPSS version 20.0 statistical software package.

RESULTS AND DISCUSSION

The first investigated factor in the questionnaire pertained to learner centred activities, and the results are shown in Table 2. The majority of respondents reported to be using appropriate forms of disciplinary action when it is needed and that they emphasized teaching knowledge in class, i.e. that they acted as a source of knowledge for students. Tests represent a predominant method of evaluating students and mostly written tests are used to assess the degree of academic growth rather than to indicate new directions for learning, which may be the result of traditional teaching approaches and testing criteria. The teachers say they identify the educational goals of their students and try to motivate them by confronting them during the discussions. However, our respondents do not prevalingly use what history has proven that adults need to learn as their chief criteria for planning learning episodes, which may result from the lack of knowledge, or the fact that they combine different approaches. The majority of teachers claim to use methods that foster quiet, productive deskwork, yet it is particularly alarming that the majority of respondents use the same material they use in primary and secondary schools. The fact that many teachers often fail to measure a student's long-term educational growth by comparing his/her total

achievement in class to his/her expected performance as measured by national norms from standardized tests, probably results from the lack of clearly defined national standards in EFL teaching and learning. The respondents fairly disagree that memorization leads to greater autonomy in thinking. Generally, judging by the results of the conducted survey, we could say that Serbian EFL teachers' base their lessons on learner centred activities, yet there is room for improvement especially in terms of forms of evaluation and teaching materials.

Table 2. Results of the Questionnaire for Factor 1: Learner Centred Activities
(0=almost always, 5=almost never)

Statement	Median	IqR
I use appropriate forms of disciplinary action when it is needed.	1	1.00
I emphasize teaching knowledge in class.	2	1.00
I identify the educational objectives of each of my students.	3	1.75
I plan units that differ as widely as possible from my students' socio-economic backgrounds.	3	1.00
I try to motivate students by confronting them during group discussions with their classmates.	2	1.00
I use one basic teaching method because I have found that most adults have similar learning styles.	2	1.00
I use written tests to assess the degree of academic growth rather than to indicate new directions for learning.	2	1.00
I use what history has proven that adults need to learn as my chief criteria for planning learning episodes.	3	1.00
I use methods that foster quiet, productive deskwork.	2	1.00
I use tests as my chief method of evaluating students.	1	1.00
I use materials that were originally designed for students in elementary and secondary schools.	3	1.00
I measure a student's long-term educational growth by comparing his/her total achievement in class to his/her expected performance as measured by national norms from standardized tests.	3	1.00
I believe memorization can foster greater autonomy in thinking.	3	1.00

Having in mind the responses to the questionnaire, we can say that the investigated participants tend to personalize instruction for adult learners in general (Table 3), yet they do not accommodate their teaching approach that often, and do not use different materials with different students, which can be

due to the lack of time during the class, or due to inadequate preparation. The majority of respondents allow students more time to complete the tasks when necessary, they adapt their teaching goals depending on students' abilities, and let each student work at their own pace. They encourage the search for real-life examples, provide assignments related to real-life situations, and encourage competition among students. The fact that teachers mostly use lecturing as the best way to present subject material and assign one and the same task to all students does not exactly go in line with the rest of the answers related to the factor of personalizing instruction, however, the situation may stem from the remains of traditional ex-cathedra teaching methods applied by their role-model teachers, or by temporal and curriculum restrictions.

Table 3. Results of the Questionnaire for Factor 2: Personalizing Instruction
(0=almost always, 5=almost never)

Statement	Median	IqR
I allow senior students more time to complete assignments when they need it.	1	1.00
I use lecturing as the best method of presenting my subject material to adult students.	1	2.00
I use different teaching techniques depending on the students being taught.	3	1.00
I let each student work at his/her own pace regardless of the amount of time it takes him/her to learn a new concept.	2	1.00
I gear my instructional objectives to match the individual abilities and needs of the students.	2	1.00
I allow a student's motives for participating in continuing education to be a major determinant in the planning of learning objectives.	1	0.75
I give all students in my class the same assignment on a given topic.	0	0.00
I encourage competition among my students.	0	1.00
I use different materials with different students.	3	1.00
I encourage a search for real-life examples, develop assignments related to real-life situations and embed the content of my course in everyday life.	1	2.00

Generally, Serbian EFL teachers say they relate what they teach to students' existent experience (Table 4), including planning lessons considering prior experience of students, developing learner autonomy, encouraging reflections about the social issues, organizing activities similar to the ones encountered in everyday life, and teaching units about the problems of everyday living.

Table 4. Results of the Questionnaire for Factor 3: Relating to Experience
(0=almost always, 5=almost never)

Statement	Median	IqR
I plan learning episodes to take into account my students' prior experience.	2	1.00
I plan activities that will encourage each student's growth from dependence on others to greater independence.	1	1.00
I encourage my students to ask questions about the nature of their society.	2	1.00
I organize adult learning episodes according to the problems that my students encounter in everyday life.	2	1.00
I help students relate new learning to their prior experiences.	2	1.00
I teach units about problems of everyday living.	2	2.00

Even though individual conferences for identifying student needs are not so frequent among our respondents, the sampled teachers generally assess student needs well, if we were to judge by the provided answers (Table 5). They report to be helping students diagnose the gaps between their goals and their present level of performance, counseling students informally, and helping them develop short-range, as well as long-range objectives. Organizing individual conferences is not a very frequent practice among Serbian EFL teachers and this may be caused by spatial and temporal inconveniences, which is perhaps the reason why the majority of our respondents reported to have had them only occasionally.

Table 5. Results of the Questionnaire for Factor 4: Assessing Student Needs
(0=almost always, 5=almost never)

Statement	Median	IqR
I help students diagnose the gaps between their goals and their present level of performance.	1	2.00
I counsel students informally.	1	1.00
I have individual conferences to help students identify their educational needs.	3	1.75
I help my students develop short-range as well as long-range objectives.	1	0.00

The teachers in our study invest effort to build positive learning atmosphere (Table 6), by encouraging dialogue, using adult competences already in-built to reach desired goals, and allowing students to take breaks fairly often. It seems particularly encouraging that the respondents accept errors as a natural part of the learning process, and design activities that build students' self-esteem and sense of accomplishment while delivering course content.

Table 6. Results of the Questionnaire for Factor 5: Climate Building (0=almost always, 5=almost never)

Statement	Median	IqR
I encourage dialogue among my students.	0	1.00
I utilize the many competencies that most adults already possess to achieve educational objectives.	0	1.00
I accept errors as a natural part of the learning process.	0	1.00
I allow my students to take periodic breaks during class.	3	1.00
I design activities that build students' self-esteem and sense of accomplishment while delivering course content.	2	1.00

When it comes to the issue of involving students in the learning process and lesson plan decision making (Table 7), the surveyed teachers of English seem to allow students' participation when it comes to lesson planning and teaching material selection, yet they do not seem so eager to accept students' involvement in evaluation. Reportedly, they let students identify problems that they wish to solve and discuss curricular priorities, but they use learning contracts when assessing adult students' learning less often.

Table 7. Results of the Questionnaire for Factor 6: Participation in the Learning Process (0=almost always, 5=almost never)

Statement	Median	IqR
I allow students to participate in developing the criteria for evaluating their performance in class.	3	1.00
I arrange the classroom so that it is easy for students to interact.	1	1.00
I allow students to participate in making decisions about the topics that will be covered in class.	2	1.00
I have my students identify problems that they wish to solve.	2	2.75
I negotiate curricular priorities with my adult students at the beginning of each course I teach.	1	1.75
I use learning contracts when assessing adult students' learning.	3	2.00
I involve adult students when planning lessons.	3	1.00

Judging by the respondents' answers, we notice that Serbian EFL teachers in our study do not allow much flexibility for personal development (Table 8). Namely, they say they are the providers of knowledge and strictly stick to the instructional objectives written at the beginning of the course, which may be a sign of inflexibility, but also of the outside restrictions in terms of curriculum planning and institutional requirements. They likewise tend to maintain a well-

disciplined classroom to reduce interference to learning and avoid discussions of controversial issues and issues related to students' self-image, which might be explained by teachers' desire to prevent serious confrontations and eventual unpleasant classroom atmosphere.

Table 8. Results of the Questionnaire for Factor 7: Flexibility for Personal Development (0=almost always, 5=almost never)

Statement	Median	IqR
I provide knowledge rather than serve as a resource person.	2	2.00
I stick to the instructional objectives that I write at the beginning of a program.	1	1.75
I maintain a well-disciplined classroom to reduce interference to learning.	2	1.00
I avoid discussion of controversial subjects that involve value judgments.	2	1.00
I avoid issues that relate to the student's concept of himself/herself.	2	1.00

Comparing the results of our study to the one done by Wang (2007), we notice that Serbian teachers are more prone to accepting the principles of Western andragogy, than their Chinese colleagues, which is understandable, if we take cultural, social and geographical factors into consideration. However, there are many points of agreement between the two groups of investigated teachers, especially regarding the overall teacher-centred organization of lessons.

The second part of our research was related to the attitudes of Serbian EFL teachers to the significance of lifelong learning. The results are presented in Table 9. The majority of our participants agree learning English is helpful and it should be a lifelong phenomenon. The teachers likewise believe that the Internet should be a part of regular assessment procedures. However, it seems discouraging that teachers think that students' general aim is to pass the exam, and that they cease learning English after they have completed a course or entire schooling. The majority of teachers agree that lifelong learning should be made an important part of educational policy, nevertheless, they predominantly disagree that sufficient measures are being taken by policy makers to arrest the loss of English language skills. The results prevailingly agree to the findings by Amel (2014), indicating that teachers from both Algeria and Serbia recognize the need for making English a lifelong learning phenomenon.

Table 9. Results of the Questionnaire: Awareness of the Significance of Lifelong Learning (1=strongly agree, 5=strongly disagree)

Statement	Median	IqR
Learning English as a Foreign Language helps students in a significant way.	1	0.66
Learning English should be a lifelong phenomenon.	1	0.78
Students usually continue the process of learning English even after they have passed off.	3	1.46
Lifelong learning should be made an important part of educational policy.	2	1.24
Sufficient measures are being taken by policy makers to arrest the loss of English language skills.	4	0.77
Modern communication facilities like the internet should be part of the assessment procedure.	2	0.88
Students generally think it is sufficient to learn English just to get through the exam.	2	1.49

When the participants were asked what benefits might be accrued to those interested in making the learning of English a lifelong experience, all of them agreed that it could help them in their professional life (44 or 100%) or gain higher education (40 or 90.9%). Interestingly enough, more than a half of the teachers said learning English continuously for the rest of one's life could help one enjoy it just for the pleasure of it (28 or 63.64%), yet only 5 of them (or 11.36%) said it could make them better citizens. The results diverge from the previous study (Amel, 2014), in that a larger percentage of Serbian teachers believes that English could help students in their professional life, or gain higher education.

The final question for the participants was to rank the approaches they thought could effectively help in the achievement of the goal of lifelong learning in the order of their effectiveness. The approaches were ranked based on the means of all the rankings, hence the approach with the lowest mean is on top position, and with the highest mean is at the bottom. Results are presented in Table 10. We notice that the highest ranked approach for adults to achieve the aim of lifelong learning is critical self-awareness, followed by reflective practice and student-regulated learning. The particularly interesting fact is that our participants ranked teacher-regulated learning and development of uncertainty management as the lowest in order of importance, which could indicate that teachers feel adult learners themselves are fundamentally responsible for the continuous learning and the very teachers have little effect and almost negligible role, compared to the rest of the approaches on the ranking scale. Our findings differ from the ranked responses from the previous study by Amel (2014), meaning that Serbian EFL teachers have slightly different priorities from their Algerian colleagues. The reasons may stem from diverse sources: national and cultural background,

educational policies, applied teaching approaches, general attitudes to and familiarity with andragogy, etc.

Table 10. Ranking of the Approaches According to the Effectiveness in Achieving the Goal of Lifelong Learning

Rank	Approaches	Mean	SD
1.	Critical self-awareness	1.82	1.72
2.	Reflective practice	2.84	2.11
3.	Student-regulated learning	3.23	0.94
4.	Learning through World Wide Web	3.60	1.06
5.	Peer-and self-assisted learning	4.68	1.49
6.	Promoting critical thinking	5.93	1.40
7.	Highly contextualized learning needed in practical life	7.11	1.81
8.	Productive learning practice	7.55	1.45
9.	Teachers' continuing learning of new research	8.66	1.12
10.	Teaching the skill of learning-to-learn (teaching learning strategies)	10.11	1.33
11.	Student support services like libraries and learning resource centers	11.23	1.05
12.	Task-oriented learning (problem-based learning)	11.98	1.15
13.	Process-oriented teaching	13.09	0.47
14.	Teacher-regulated learning	13.80	1.27
15.	Development of uncertainty management	14.30	1.27

To measure the effect of several factors on the participants' attitudes towards the significance of lifelong learning, we performed additional statistical testing for each of the independent variables (gender, age, work experience, level of education and frequency of teaching adults) described more precisely in Table 11. The age bands were determined based on the available sample. The percentage counts for the attitudes to the significance of lifelong learning were provided for each of the given variable, and it is important to note that the Table 11 only provides the summary for independent variables.

Table 11. Attitudes to Significance of Lifelong Learning Across Different Factors (%)

Attitudes	Gender	Age	Work Experience	Level of Education	Tutoring Frequency
Mostly positive (n=28)	Male	25-30	0-5	B.A. 35.71 M.A. 60.71 PhD 3.57	Occasional 92.86 Continuous 7.14
		82.14	5-10		
		30-40	10-15		
	Female	17.86	15-20		
		40-50	Over 20		
		/	/		
Mostly negative (n=6)	Male	25-30	0-5	B.A. 50.0 M.A. 33.33 PhD 16.67	Occasional / Continuous 100.0
		/	5-10		
		30-40	10-15		
	Female	50.0	15-20		
		40-50	Over 20		
		66.67	66.67		
Neither positive nor negative (n=10)	Male	25-30	0-5	B.A. 50.0 M.A. 40.0 PhD 10.0	Occasional 40.0 Continuous 60.0
		10.0	5-10		
		30-40	10-15		
	Female	20.0	15-20		
		40-50	Over 20		
		70.0	/		

Mann-Whitney U test was performed to measure the effect of gender and investigate whether there is a statistically significant difference between male and female respondents regarding their overall attitude to lifelong learning, determined by comparing the responses *mostly positive/negative, neither positive nor negative*. The difference proved to be not statistically significant, whatsoever ($U=0.500$, $p=1.000$), thus we concluded that gender does not considerably affect the attitudes towards lifelong learning.

Kruskal-Wallis H test presented age as a statistically significant factor ($\chi^2=25.487$, $p=0.005$), yet the version of SPSS at hand did not allow further post-hoc examinations to determine the exact groups between which there is statistical significance. Based on the visible results, we can only say that the group 20-30 years of age generally shows more positive attitudes to lifelong learning, than the 30-30 years of age group. The difference may have resulted from the actual difference in attitudes of our respondents, or due to a methodological issue, related to the formulation of statements, or classification of respondents based on their answers. Likewise, the number of respondents with the expressed negative

attitude to lifelong learning was perhaps too small, hence unreliable. Additional research is necessary to obtain more valid conclusions.

Furthermore, we tested the effect of work experience and level of education on the opinions regarding lifelong learning. The results of the Kruskal-Wallis H test measuring the effect of work experience proved that work experience is a statistically significant factor affecting teachers' attitudes ($\chi^2=28.273$ $p=0.005$). Again, with no available post-hoc results, we can only notice that there were visible differences in the attitudes to lifelong learning between groups of 0-5 and 10-15 years of experience, as well as between the group of 5-10 and 10-15 years of experience. The groups comprising teachers with less teaching experience generally reported more positive attitudes to lifelong learning, yet further research is necessary to reach more reliable conclusions.

Unlike age and work experience, level of education proved to be not statistically significant factor affecting the attitudes towards lifelong learning, since the between group significance ($\chi^2=0.266$ $p=0.875$) showed lack of statistical significance.

The Mann-Whitney U test of the effect of frequency of working with adult EFL learners on teachers' attitudes to the significance of lifelong learning proved tutoring frequency to be the statistically significant factor ($\chi^2=12.000$ $p=0.000$), i.e. there were statistically significant differences in responses between the group of teachers who taught adults occasionally, and the ones who did it continuously. Generally, teachers from the latter group expressed more negative, or neither negative nor positive attitudes to the importance of lifelong learning, than the teachers working occasionally with adults. This may have been the result of some teachers' negative experience of working with adults, or the particular negative attitudes due to personality issues. Again, further research seems prerequisite to establish more reliable conclusions.

CONCLUSION

The current study attempted at investigating Serbian EFL teachers' attitudes to the principles of andragogy and the significance of lifelong learning. We further aimed at determining the possible factors affecting the teachers' attitudes towards lifelong learning. A total of 44 teachers working at primary, secondary and tertiary level of education in several Serbian cities, having at least occasional experience of working with adult EFL learners, participated in the study. The primary instruments for obtaining data were two questionnaires adapted from Conti (1998), Wang (2007) and Amel (2014). Data collection was performed from December 2014 to October 2015, and the results were later quantitatively and qualitatively analyzed.

The obtained findings related to the attitudes towards the principles of andragogy are similar to the conducted research by Wang (2007) in certain aspects, yet there are divergent findings, mostly related to the fact that Serbian EFL teachers are more eager to accept and apply adult education recommendations. More considerable agreement, nevertheless, was found comparing Serbian EFL teachers' attitudes to lifelong learning to the previously derived conclusions by Amel (2014). Except for the ranking of approaches according to their effectiveness in achieving the goal of lifelong learning, the rest of the results mostly confirm the previous results, differing, understandably, in the distribution of percentage and mean responses.

Additional analyses performed to investigate factors potentially affecting the participants' attitudes to the significance of lifelong learning proved gender and level of education to be not statistically significant, while, age, work experience, and adult tutoring frequency were shown as statistically significant influences on the teachers' attitudes. The existent negative attitudes to lifelong learning, though fairly scarce, could have resulted from personal negative experience, inadequately applied teaching approaches, or simply relevant knowledge deficiency.

The results of the present study have important implications for adult EFL education in Serbian context. More attention should be paid to introducing more suitable teaching material that would increase learners' interest, as well as to the testing format, that will direct students to further learning along with providing them with the information about the current progress. Teachers need to work on developing their role, more as an information resource, rather than as knowledge providers. Furthermore, extensive research and practice is necessary in order for teachers to familiarize themselves with the fundamental notions regarding adult education. Students should become aware that learning English is a lifelong phenomenon and that it should continue after schooling, hence EFL teachers may play the crucial role in familiarizing students with the ways to facilitate learning and enable them to continue their EFL education autonomously.

The possible limitations of the present study lie in the relatively small number of participants and the design of the instruments. Perhaps including several open-ended questions would have provided more revealing pieces of information. Moreover, the chosen sample could have included more teachers with longer experience of working with adults continuously.

Future studies may focus on other psychological, educational and socio-economic factors influencing the negative attitudes to lifelong learning, even though they were scarce in our research. Furthermore, future papers may investigate the effects of the preferred and applied teaching approaches of teachers and the afore mentioned psychological and educational factors on their attitudes towards learner centred activities, personalizing instruction, relating teaching to experience, assessing student needs, climate building, participation in the learning process and flexibility for personal development.

REFERENCES

- Amel, B. (2014). Teachers' Awareness of the Significance of Lifelong Learning: A Case Study of Secondary School Teachers of Batna – Algeria. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 8(11), 3511-3516.
- Bernat, E. (2004). Investigating Vietnamese ESL learners' beliefs about language learning. *English Australia Journal*, 21(2), 40-54.
- Biryukova N. A., Yakovleva S. L., Kolesova T. V., Lezhnina L. V., Kuragina A. A. (2015). Understanding Adult Learners as a Core Principle of Effective ESL-Educators // Review of European Studies. *Canadian Center of Science and Education*, T. 7.No . 8. C, 147-155.
- Blumberg, Ph. (2013). *Assessing and Improving Your Teaching: Strategies and Rubrics for Faculty Growth and Student Learning*. Jossey-Bass.
- Brindley, G. & Slatyer, H. (2002). Exploring task difficulty in ESL listening assessment, *Language Testing*, 19(4), 369-394.
- Brookfield, S. D. (2013). *Powerful Techniques for Teaching Adults*. Jossey-Bass.
- Brown, J. D. (2001). *Using surveys in language programs*. Cambridge: CUP.
- Celce-Murcia, M. (2001). (ed.). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Boston: Heinle.
- Chopra, D. (1993). *Ageless Body, Timeless Mind: The Quantum Alternative to Growing Old*. New York: Harmony Books.
- Conti, G.J. (1998). Identifying Your Teaching Style (Ch. 4). In M.W. Galbraith (Ed.), *Adult Learning Methods* (3rd ed., pp. 87-91). Malabar, FL: Krieger Publishing Company.
- Coskun, Y.D. & Demirel, M. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri [University students' propensities for life long learning], *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Education Faculty Journal]*, 42, 108-120.
- Cummins, J. (2000). *Language, Power, and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Clevedon, England. Multilingual Matters.
- Deveci, T. (2013). Promoting lifelong learning. *Asian EFL Journal Professional Teaching Articles*, 72, 4-19.

- Fingeret, H. & Danin, S. (1991). *They really put a hurtin' on my brain*. Raleigh, NC: Literacy South.
- Fleming, C. T. & Garner, J. B. (2009). *Brief Guide for Teaching Adult Learners*. Marion, IN: Triangle Publishing.
- Gibb, T.L. (2008). Bridging Canadian Second Language Education and Essential Skills Policies. *Adult Education Quarterly*, 58(4), 318-334.
- Hubenthal, W. (2004). Older Russian immigrants' experiences in learning English: Motivation, methods, and barriers. *Adult Basic Education*, 14(2), 104-126.
- Jeon, M. (2005). Language ideology, ethnicity, and biliteracy development: A Korean-American perspective. *Dissertations Abstracts International*, 66(6), 2192A-2193A.
- Krashen, S. (1973). Lateralization, Language Learning and the Critical Period: Some New Evidence. *Language and Learning*, 23, 63-74.
- Krashen, S. D. (2003). *Explorations in Language Acquisition and Use*. Portsmouth, N.H.: Heinemann.
- Lantolf, J. P. (2006). Sociocultural Theory and L2: State of the Art. *Studies in Second Language Acquisition*, 28, 67-109.
- Laufer, B. (1997). The lexical plight in second language reading: Words you don't know, words you think you know, and words you can't guess. In J. Coady & T. Huckin (Eds.), *Second language vocabulary acquisition: A rationale for pedagogy* (pp. 20-34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, E. A. (2000). A study of the effectiveness of interactive multimedia in adult ESL education. *Dissertation Abstracts International*, 61(4), 1330A.
- Long, M. (1990). Maturation Constraints on Language Development. *Studies in Second Language Acquisition*, 12, 251-286.
- Marshall, B. (2012). *Preparing for Success: A Guide for Teaching Adult English Language Learners*. Delta Systems Co Inc.
- Martinez, T. E. & Wang, T. (2006). *Supporting English-Language Acquisition: Opportunities for Foundations to Strengthen the Social and Economic Well-Being of Immigrant Families*. Baltimore, Md., and Sebastopol, Calif.: Annie E. Casey Foundation and Grantmakers Concerned with Immigrants and Refugees.

- Mickulecky, L. & Drew, L. Basic literacy skills in the workplace. In R. Barr, M., L. Kamil, P. Mosenthal, & P.D. Pearson (Eds.), *Handbook of Reading Research*, Vol. 2 (pp.669-689). New York: Longman.
- Norris, J. A. (2003). From Telling to Teaching: A Dialogue Approach to Adult Learning. *Learning By Dialogue*.
- Nunan, D. (1999). Research methods in language learning.Eighth printing. Cambridge: CUP.
- Panova, I., &Lyster, R. (2002).Patterns of corrective feedback and uptake in an adult ESL classroom.*TESOL Quarterly*, 36(4), 573-595.
- Popp, R. J. (1991). *Past and present educational experiences of parents who enrolled in Kenararust Family Literacy Programs*. Louisville, KY:National Center for Family Literacy.
- Quigley, A. (1992). Looking back in anger: The influences of schooling on illiterate adults.*Journal of Education* 174(1), 104-121.
- Salthouse, T. A. (1996). The processing-speed theory of adult age differences in cognition.*Psychological Review*, 103, 403–428.
- Schuman, H. & Presser, S. (1981). *Questions and Answers in Attitude Surveys*. New York: Academic Press.
- Schwarzer, D. & Luke, C. (2001). Inquiry Cycles in a Whole Language Foreign Language Class: Some Theoretical and Practical Insights. *Texas Papers in Foreign LanguageEducation*, 6, 83–99.
- Skilton-Sylvester, E. (2002). Should I stay or should I go? Investigating Cambodian women's participation and investment in adult ESL programs. *Adult Education Quarterly*, 53(1), 8-26.
- Trigwell, K., Prosser, M. & Taylor, P. (1994).Qualitative Differences in Approaches to Teaching First Year University Science.*Higher Education* ,27, 75-84.
- U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. (2003). *National Assessment of Adult Literacy (NAAL)*. Washington, D.C.: Government Printing Office.

- Wang, V. (2007). Implementing Andragogy in Teaching English as a Foreign Language (TEFL) in China: A Dream yet to be realized. *International Forum of Teaching and Studies*, 2(2). Retrieved on January 25th, 2011 from <http://www.americanscholarspress.com/content/Sample%20article.htm>.
- Wrigley, H. S. & Guth, G.J.A. (1992). Teaching Adult ESL Literacy in the Multilevel Classroom, in *Bringing Literacy to Life: Issues and Options in Adult ESL Literacy*. Aguirre International, San Mateo, CA, 57-78.

Danica M. Jerotijević Tišma

STAVOVI SRPSKIH NASTAVNIKA ENGLESKOG KAO STRANOG JEZIKA PREMA ANDRAGOGIJI I ZNAČAJU DOŽIVOTNOG UČENJA

Rezime

U radu se ispituju stavovi srpskih nastavnika engleskog kao stranog jezika prema andragogiji i značaju doživotnog učenja. Takođe smo pokušali da istražimo moguće faktore koji utiču na date stavove, poput pola, godina starosti, nivoa obrazovanja, iskustva i učestalosti rada sa odraslima. Stoga smo sprovedi istraživanje zasnovano na dve ankete iz prethodnih studija Venga (2007) i Amel (2014). Statistička analiza dobijenih podataka pokazala je pozitivne stavove prema primeni andragogije u nastavi sa odraslim učenicima engleskog kao stranog jezika uopšte uzev, kao i prema doživotnom učenju. Što se tiče faktora koji potencijalno utiču na stavove prema doživotnom učenju, iskustvo, godine starosti i učestalost rada sa odraslima su se pokazali kao statistički značajni, dok su razlike među polovima i nivoima obrazovanja proizvod puke slučajnosti. Na kraju rada se takođe potcrtavaju implikacije od posebnog značaja za srpske nastavnike engleskog kao stranog jezika koji rade sa odraslima.

Ključne reči: andragogija, doživotno učenje, srpski nastavnici engleskog kao stranog jezika, stavovi, faktori.

НИКО Х. П. БЕСАРОВИЋ – САРАЈЕВСКИ ПРИПОВЈЕДАЧ, САКУПЉАЧ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА И САРАДНИК *БОСАНСКЕ ВИЛЕ*

У раду се говори о Ники Х. П. Бесаровићу (1841–1887), сарајевском приповједачу, сакупљачу народних умотворина и сараднику књижевног листа Босанска вила.

Са културноисторијског, библиографског и књижевноисторијског аспекта представља се и сагледава значај његове, постхумно, објављене књиге приповиједака (1888). Истовремено, са становишта заштите писане културне баштине, истиче се и значај те књиге као ријетке библиотечке грађе.

Кључне ријечи: Нико Х. П. Бесаровић, Сарајево, Босанска вила, српска штампана књига, књижевност, приповијетка.

Поред водећих имена српске књижевности постоје и тзв. минорни писци чије стваралаштво нема довољно умјетничког домета да се представи у посебној студији. Такви писци се проучавају у контексту одређене књижевне епохе или се карактеришу као појаве од мањег или већег књижевноисторијског значаја. У литератури се најчешће помињу као прегаци, културни посленици, трудбеници, књижевни дјелатници и сл. Њихова дјела драгоцјена су, прије свега, у националном, историјском, културолошком, а посебно у библиографском смислу.

У циљу афирмације мање познатих писаца и њихових књига, позабавићемо се у нашем раду стваралаштвом Ника Х. П. Бесаровића, потомка старе сарајевске трговачке породице². Он је међу првима из ове

¹ raddica@yahoo.com

² Родоначелник ове знамените куће је Хаци Нико Бесаровић, који се у изворима и литератури помиње тек од 1811. године. Имао је пет синова, од којих су Јово, Перо, Ђорђо и Мићо остали да живе у Сарајеву, док се Ристо одселио у Београд (Скарић, 1985, стр. 63). Трговина је била главна преокупација ове породице. Извјесно вријеме пословали су под фирмом Синови Хаци Нике Бесаровића. Касније, када се породица ширила, а посао растао, Хаци Никини синови и унуци оснивали су засебне трговачке и привредне пословнице. Ова угледна и добростојећа кућа није занемаривала ни своје националне и моралне дужности.

породице показао интересовање за сакупљање народних умотворина и писање оригиналних књижевних радова. Пошто је рано преминуо, његово стваралаштво вреднујемо на основу једне објављене књиге. Међутим, не можемо са сигурношћу знати у којој мјери би се огледао његов допринос српској књижевности и култури да је поживио дуже.

Нико Х. П. Бесаровић рођен је 1841. године у Сарајеву. Отац Хаци Перо био је угледан трговац. Умро је веома рано, па је бригу о породици преузела мајка, „умна и отресита жена“ (Кршић, 1979, стр. 309), која је доживјела дубоку старост. Она је имала ту несрећу да надживи не само супруга, него и синове, међу којима је и наш писац.

Нико Бесаровић није завршио ни потпуну основну школу. У то вријеме, према правилу, основна школска литература заснивала се на буквару, часловцу и мјесецослову. Стога је недостатак темељног образовања надокнадио сопственим трудом и залагањем. Научио је и турски језик. Захваљујући томе радио је три године као благајник у Турској влади. Послије аустроугарске окупације (1878) постао је порески чиновник.

Према писањима Владимира Ћоровића (1936, стр. 14), Нико Х. П. Бесаровић био је члан тајног омладинског кружока, који је дјеловао у оквиру *Друштва за купљење народних умотворина*. Потписивао се псеудонимом Арисије Себичић.

Умро је 1887. године у Сарајеву. Српском културном и просвјетном друштву „Просвјета“ завјештао је кућу и земљиште (уп. Босанска вила, 1887, стр. 240 и Кршић 1979, стр. 309).

Нико Х. П. Бесаровић је имао два сина Константина и Петра. Петар је био књижевник, публициста и сакупљач народних умотворина. Попут дједа, оца и стричева, и њих су двојица млади преминули.

Нико Х. П. Бесаровић живио је и радио посљедњих деценија турске и непуне деценију аустроугарске владавине у Босни. У тој смјени страних завојевача и њихове непрестане борбе за превласт у овим крајевима, сваки облик духовног и јавног рада српског становништва био је усмјерен ка његовању православне духовности и националне културе.

Несумњив допринос афирмацији српског језика и књижевности у аустроугарском раздобљу дала је *Босанска вила*, први и најзначајнији српски књижевни лист у Босни³. Она је готово три деценије промовисала књигу

Несебично су помагали сиротињу, а посебно су се ангажовали у политици и култури.

³ Покренули су је 1885. године у Сарајеву учитељи Божићар Никашиновић, Никола Шумоња, Стево Калуђерчић и Никола Т. Кашиковић. *Босанска вила* је била главни носилац српске националне идеје до почетка Првог свјетског рата када је, силом прилика, престала

и читање на овим просторима, а и шире. Под покровитељством *Босанске виле*, поред истакнутих научника и књижевника, стасавали су многи писци, којих се данас ријетко ко и сјећа. Такву судбину доживио је и Нико Х. П. Бесаровић, сарајевски приповједач, сакупљач народних умотворина и један од првих сарадника тог књижевног листа. Својевремено су његове ауторске приповијетке радо читане међу тзв. босанском читалачком публиком, и то, углавном, оном из народа, за коју су и писане. Са друге стране, пак, неког запаженог успјеха од стране књижевне критике приповијетке Ника Бесаровића нису доживјеле ни у оно вријеме а ни касније.

Наш рад је нека врста подсјећања на овог, помало заборављеног писца, који је, међу првима из свог завичаја, писао оригиналне књижевне радове.

Када је покренут књижевни лист *Босанска вила*, Нико Х. П. Бесаровић био је међу првим сарадницима. Првенствено се окушао као сакупљач народног стваралаштва. Године 1886. објавио је, под шифром Х., народну приповијетку *Бабино опијело и сто и један гријех* (*Босанска вила*, 1886, бр. 21, стр. 333–335). Да је о ријеч о Ники Бесаровићу, сазнајемо од уредништва *Босанске виле* (1887, бр. 15, стр. 240) у биљешци о пишевој смрти, с краћим освртом на његов живот и приповједачки рад.

Нико Х. П. Бесаровић прибиљежио је и народну приповијетку *За нужду се лаже* (*Босанска вила*, 1887, бр. 12, стр. 189–190). За разлику од претходне, ова је потписана пишевим пуним именом и презименом. Упркос томе, остаје нејасно због чега се ова приповијетка не наводи у поменутој биљешци, али ни у каснијим изворима⁴. Једино је нотирана у библиографијама *Босанске виле* Дејана Ђуричковића (1975, стр. 375) и Института за књижевност у Сарајеву (199, стр. 152).

Нико Х. П. Бесаровић писао је и оригиналне књижевне радове. Прву ауторску приповијетку *Мула Мехо* објавио је 1887. године у *Босанској вили* (бр. 9, стр. 129–133; бр. 10, стр. 145–148 и бр. 11, стр. 162–164). Она је исте године преведена и на њемачки језик. Излазила је у наставцима у сарајевском листу *Bosnische Post*.

У *Босанској вили* постхумно су штампане двије приповијетке Ника Х. П. Бесаровића: *Ариф, велики везир* (*Босанска вила*, 1887, бр. 16, стр. 241–243; бр. 17, стр. 257–259; бр. 18, стр. 275–277; бр. 19, стр. 290–292; да излази. У *Босанској вили* је објављивана етнографско-фолклорна и историјска грађа, поучни чланци, народне умотворине, домаћа и страна књижевност и књижевна критика.

⁴ Нико Х. П. Бесаровић заступљен је у више биографских лексикона, као што су *Лексикон писаца Југославије А–Ц* (1972, стр. 226), *Српски биографски речник: А–Б* (2004, стр. 509), *Срби западно од Дрине и Дунава* Јована С. Радојчића (2009, стр. 312) и *Српски писци из Босне и Херцеговине* Дејана Ђуричковића (2013, стр. 21).

бр. 20, стр. 308–309; бр. 21, стр. 323–325; бр. 22, стр. 341–343; бр. 23, стр. 355–357 и бр. 24, стр. 375–377) и *Ценетска хурија* (Босанска вила, 1888, бр. 1, стр. 4–6; бр. 2, стр. 22–24; бр. 3, стр. 35–36; бр. 4, стр. 52–54; бр. 5, стр. 68–71; бр. 6, стр. 85–87; бр. 7, стр. 100–102; бр. 8, стр. 115–116 и бр. 9, стр. 130–133).

Ауторске приповијетке Ника Х. П. Бесаровића постхумно су публиковане и у засебној књизи (1888), коју је приредило и издало уредништво *Босанске виле*. Књига је штампана ћирилицом, под називом *Приповијетке Нике Х. П. Бесаровића*. На насловној страни дат је и њен садржај, са назнаком да су приповијетке – *Мула Мехо*, *Ариф*, *велики везир* и *Ценетска хурија* – „црте из босанског живота“. Сав приход од продатог тиража био је намијењен за подизање споменика преминулом писцу.

Овај издавачки подухват израз је искреног људског саосјећања према породици покојног Ника Бесаровића, тј. према његовој осамдесетогодишњој мајци и малољетним синовима. Пошто су претходно изгубили мајку, Константин и Петар, након очеве смрти, остали су, практично, сирочад (Босанска вила, 1887, стр. 240). То је био и разлог више да се челни људи *Босанске виле* ангажују око штампања књиге и макар на тај начин помогну унесрећеној породици.

У предговору књиге приповиједака Ника Х. П. Бесаровића приређивачи су сажето изразили њен значај:

„Дужни смо казати унапријед да је ову књигу написао самоук – приповједач. Приче су црпљене из живота наших мухамедоваца, зато и јесу пуне турцизама – а да их нема, изгубиле би половину своје љепоте и важности. Намјера покојног писца била је да оследи нашој браћи рођену им српску књигу, зато је и узимао све из њиховог живота. Критика ће – надамо се – изрећи свој суд о овом дјелу, а ми га најтоплије препоручујемо свакоме, а нарочито нашијем мухамедовцима” (1888, стр. 3).

Приређивачки допринос огледа се и у фуснотама, гдје су дата кратка појашњења турцизама, којима се одликује пишчево приповједачко дјело.

Приповијетке Ника Х. П. Бесаровића описују породични живот муслиманског становништва у Сарајеву. Испричане су карактеристичним локалним жаргоном. Подражавање језика „муслиманске чаршије“ био је изазов за многе приповједаче онога доба, па и за самог Бесаровића. Премда су у основи реалистичне, приповијетке овог аутора прошаране су и елементима фантастике и народног предања.

У приповиједи *Мула Мехо* говори се о незгодама главног јунака Мехе, сиромашног сарајевског крпаџије, кога затичемо у поодмаклим годинама. Женио се осам пута. Посљедња женидба, о којој се и приповиједа, замало га није коштала главе. Преварен од стране проводација, ступио је у брак са застрашујућом Арапкињом, која је, користећи се разним враџбинама,

настојала да га лиши живота. Прожет страхом и црним слутњама, Мехов брачни живот био је права хорор прича.

Његова супруга је типичан примјер зле жене, која се јавља као чест мотив у усменом стваралаштву. И као таква, она, у овој приповиједи, нема име. Мехо је погрдно назива „црна наказа и силесија божија“, „црни створ“, „црни ђаво“, „црна аветиња“, „она моја црница“ и сл. Интересантан је тај сујевјерни зазор нашег човјека према свему што је црно, а посебно према црној жени.

Мехо је и типична харизматична причалица, која, због ефекта, воли да домашта причу сопственим доживљајем. Понекад Мехово причање дјелује помало и конфузно. Примјера ради, доносимо опис његовог рођења, који као да је истргнут из романа тока свијести:

„Кајта [записа] немам никаква, само сам упамтио што ми је мати причала: вели да ме је од страха родила, кад је некад прошла преко Ковача [Ковачићи, улица у Сарајеву], а онда баш ишчекиво је свијет Махмут-бега Пашића сватове из Б... па су смакнули Турци једно Српче, као курбан сватовима [...]“ (1888, стр. 33).

Иако приповијетка *Мула Мехо* није „цела лепа“, јер не испуњава у потпуности строге умјетничке критеријуме, читалац, засигурно, неће одустати. Пожељеће да сазна „шта је било на крају“. Томе доприносе приповједачки шарм и хумор главног јунака.

Приповијетка *Ариф, велики везир* богатија је од претходне ликовима и догађајима. У цијелости је грађена на сижеу народних бајки. У њој је представљен животни пут сарајевског младића Арифа, који је растао с мајком, у крајњем сиромаштву. Оца није ни упамтио. Међутим, као што то бива у народним предањима и бајкама, сиромаштво главних јунака компензује се израженом интелигенцијом и физичком снагом. С тим у вези, на самом почетку ове приповијетке имамо класично епско преувеличавање Арифових тјелесних способности:

„Поигр’о би се гдјекад и скока јуначкога, па свако би дијете и по двије и по три стопе прескочио. Кад би бацио камен из праће небу у вис – изгубио би се у облаку, да га ниједно дијете није могло ни замјерити а камо ли видјети“ (1888, стр. 43)

Није случајан ни одабир младићевог имена, које на арапском језику значи знатан или чувен (Бесаровић, 1888, стр. 47). Чак се и у сну казало Арифовој мајци да ће родити змаја. Тиме се, такође, сугерише да је јунак ове приповијетке предодређен за херојска дјела.

Према утврђеној шеми, бајковити јунаци, да би се исказали, одлазе на далеки пут. Тако је било и са Арифом, који се са мајком сели у „царски Стамбол“, гдје, пуким случајем, постаје насљедник извјесног Бош-бега, поријеклом из Босне. Иако је добио позамашну своту новца, Ариф је себи

нашао стални посао – продавао је воду. Ту се читалац, с разлогом, може запитати гдје је нестало онај „крилати“ младић с почетка приповијетке. Зар ће продавати воду?

Но, Бесаровић има посебан план за Ариффа. Пошто га је материјално осигурао, изненађује нас новим заплетом, којим је покушао да оправда његову изузетну појаву. У даљем развоју приче, Ариф сања да је добио задатак од султана да отпутује у Индију по тамошњу принцезу. Арифов сан је прича у причи, саткана на типичним бајковитим елементима. Путујући ка Индији, упознаје дива, ђавола, потом биће са огромним ушима, тзв. Доброчуховића, као и персонификовану „ђавољску пошту“ – Колокопца. Члан те чудесне дружине постаје и човјек звани Леденовић, који гаси пожаре. Сви ови фантастични ликови имају своју функцију и они помажу Ариффу да успјешно испуни задатак.

Након што је довео дјевојку у Истанбул и тиме одржао дато обећање, цар га је богато наградио и дао му титулу великог везира. Задовољан и срећан због новонастале ситуације, Ариф је одлучио да наредни дан не оде на посао и да се добро наспава. Док се тако наслађивао у блаженству свог новог друштвеног и финансијског статуса, буди га лупа разбијеног крчага за воду и мајчин глас, који га опомиње да касни на посао. Он у том тренутку схвата да не постоји никаква индијска принцеза коју је просио, да није велики везир и да је све то био само пуки сан.

Са циљем да унесе нешто ново у приповијетку, Нико Х. П. Бесаровић прилично нас је запањио овом необичном причом, која се базира на синтези сна и јаве, реалног и фантастичног. Иако поздрављамо ту врсту приповједачког поступка, не можемо се отети утиску да приповијетка *Ариф, велики везир* дјелује на моменте помало збуњујуће.

У приповиједи *Ценетска хурија* Бесаровић је успио да расвијетли чак и танана лирска осјећања главне јунакиње Анкије, која је живјела са мајком Дудом у трошној кући на Бјелавама. Опис Анкијине љепоте и њеног убогог сиротињског живота, дат је с пуно емоције и епског патоса:

„А ценетска хурија, лијепа Анкија на сред собе сједи, превила ноге, пустила плаве косе низ леђа као вила, а загрнула до рамена бијеле рукаве од кошуље, па својим ручицама, бијелим к’о нагорски снијег, пребацује намотане мосуриће, жутом свилом један преко другог: плете гајтан а шути; занијела се у свој пос’о, па не мисли ни о чем другом. Она је гајтанцијски калфа; што заради од тога се рани и она и мати јој“ (1888, стр. 120).

Централни дио приповијетке *Ценетска хурија* посвећен је Анкијиној удаји за Бегу Бунарчију, али и њиховим брачним проблемима, који су наступили када је установљено да је нероткиња. Да би сачувала брак и дом, Анкија Бегу доводи другу жену, која му убрзо рађа сина. Насупрот њеним очекивањима, Бего се сасвим окреће новој супрузи. Понижена и увријеђена, Анкија умире и одлази у рај.

Аутор нас и у овој причи, користећи форму сна, води до разрјешења, у коме је Анкијина жртва награђена срећним завршетком. Након њене смрти, Бего је једне ноћи уснио да умире. Дошавши пред врата раја, угледао је Анкију, која је постала џенетска хурија (тј. рајска љепотица). Она му каже да ће ући у рај и бити поново са њом једино ако живи као прави вјерник, тј. ако се моли и чини добра дјела. Прича се завршава Беговом смрћу и одласком у рај, гдје се поново састаје са Анкијом.

Приповијетка *Џенетска хурија* има одлике и психолошке приповијетке, јер писац, на појединим мјестима, врло увјерљиво изражава унутрашње стање својих јунака. Истовремено, ова приповијетка, у односу на остале двије, најуспјелије приказује живот сарајевског муслиманског становништва.

О приповијеткама Нике Х. П. Бесаровића први је писао професор Милош Н. Пејиновић. Своје стручно мишљење о овом сарајевском приповједачу Пејиновић је изнио 1893. године у *Босанској вили*. Уз детаљно представљање садржаја Бесаровићевих приповиједача, аутор нам саопштава и оцјену истих:

„За све три приповијетке сижеи су узети из живота Босанаца, мухамеданске вере. Главни догађаји и јунаци, из варошке су околине. То су слике најпростијег варошког живља. Сеоски живот нигде не видимо. Морална и умна висина главних јунака, црта нам се већином у веселим сликама; па, и онде, где има туге, она или није тако велика, или кроз њу пробија комичност“ (Пејиновић, 1893, стр. 214).

И поред извјесних литерарних недостатака које Милош Н. Пејиновић запажа, он, ипак, похвално пише о пишчевој вјештини да дочара муслиманско-босански дух, који „[...] веје из сваке пишчеве реченице, те се из тога најбоље може видети, колико је Нике имао красне способности приповедачке, и докле би тек доцније, према овим својим радовима као књижевни трудбеник дотерао“ (1893, стр. 214).

Поред Милоша Н. Пејиновића о стваралаштву Нике Х. П. Бесаровића писао је и Јован Кршић у раду *Приповедач старог Сарајева* (1939). Иако га назива епигonom народне приповијетке, он сматра да Нико Бесаровић има своје скромно мјесто у српској књижевности, „[...] које му и књижевна историја треба да призна“ (Кршић, 1979, стр. 313).

Са друге стране, у обимној студији Приповједачка Босна (Сарајево, 1991), Зденко Лешић се само узгредно дотиче овог аутора, док сву пажњу усмјерава на значајније приповједаче српске, муслиманске и хрватске књижевне традиције. Бесаровићево књижевно дјело, како Лешић уочава,

припада оној врсти „[...] у којој су *прича* и *причање* само наставили да живе у новом медију, замијенивши усмену нарацију њеном писаном формом“ (Лешић, 1991, стр. 139).

У новој студији Ранка Поповића (*Читати и бити*, 2017), у поглављу названом *Заснивање српске приповијетке у Босни и Херцеговини*, Нико Х. П. Бесаровић се помиње као писац шаљиве приповијетке, „баштињене из усменог стваралаштва“. Аутор поменуте студије сврстава Бесаровића у ону генерацију писаца, „[...] дубоко укоријењену у народно стваралаштво[...]“, која „[...] није донијела, нити је могла донијети значајнијих умјетничких резултата“. Поповић додаје и то да је њихова заслуга велика, „[...] јер су својим радом створили неопходне услове за појаву првих прaviх умјетничких приповједача из Херцеговине и Босне, какви су Светозар Ђоровић и Петар Кочић“ (2017, стр. 273).

Ова књига Ранка Поповића, као, уосталом, и сродне књижевне студије других аутора, које се дотичу и заборављених српских писаца, непроцењиве су за историју српске књижевности. Такве књиге су и својеврстан помен минорним ствараоцима, попут Нике Х. П. Бесаровића, који је, међу првима са ових простора, закорачио у свијет литературе као писац ауторских књижевних дјела.

Збирка приповиједака Нике Х. П. Бесаровића значајан је прилог историји српске штампане књиге у Босни, посебно ако се има у виду специфично раздобље у коме је настала. Издавање и штампање књига на српском језику и ћирилици за вријеме турске, а потом и аустроугарске владавине, представљало је дјелатност од општег националног интереса. Српски писци су, између осталог, осјећали моралну и патриотску дужност да објављују књиге, јер је то био један од основних видова очувања националног идентитета.

Према савременим прописима о заштити културне баштине, Бесаровићева збирка приповиједака има статус ријетке библиотечке грађе. У специјалним збиркама Народне библиотеке Србије и Библиотеке Матице српске чува се по примјерак ове књиге, која је стара сто двадесет и девет година. Према томе, уз све конзерваторске и рестаураторске напоре, ми још увијек не знамо колико је трајна хартија на којој је штампана. Исту судбину дијеле и остала стара и ријетка библиотечка издања.

Иако изискује издашна финансијска средства, дигитализација је тренутно један од ефикаснијих начина заштите и промоције писане културне баштине. Међутим, тим процесом обухваћен је само дио књижног фонда

српских националних збирки. Питање је да ли ће икада бити остварени сви неопходни услови за њихову потпуну дигитализацију.

Док чекамо остварење тог епохалног културолошког пројекта, постоје и други видови афирмације наше националне баштине. На примјер, проучавање и публикување истраживачких резултата може да буде један је од начина да се наша ријетка библиотечка грађа сачува од заборавља.

То је посебно важно када се ради о књигама скрајнутих или мање познатих писаца, попут ове Ника Х. П. Бесаровића. Те књиге, разумеје се, немају неку посебну књижевно-умјетничку вриједност, али се издвајају, прије свега, по богатству архаичних језичких израза и избору тема, карактеристичних за књижевну епоху у којој су настајале.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

Аноним (1887). Читула: Нико Х. П. Бесаровић. *Босанска вила*, Год. 2, бр. 15, 240.

Бесаровић, Н. Х. П. (1888). *Приповијетке Нике Х. П. Бесаровића: црте из босанског живота*. Сарајево: Издање Босанске виле.

Глишић, С. & Живанов, М. (Прир.). (1989). *Српска библиографија : књиге : 1868-1944*. Књ. 1, А–Бок. Београд: Народна библиотека Србије.

Ђуричић, Д. (1975). *Босанска вила 1885–1914: библиографија*. Сарајево: Свјетлост.

Ђуричић, Д. (2013). Бесаровић, Нико. У *Српски писци Босне и Херцеговине: лексикон* (стр. 21). Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Кесмановић, И. (1972). Besarović, Niko. У *Leksikon pisaca Jugoslavije* (Књ. 1, А–Дž, стр. 226). Нови Сад: Мatica српска.

Кршић, Ј. (1979). Приповедач старог Сарајева – Нико Х. П. Бесаровић. У В. Максимовић (Прир.), *Сабрана дјела*, књ. 1 (308–313).

Lešić, Z. (1991). *Pripovjedačka Bosna II*. Sarajevo: Institut za književnost: Svjetlost.

Мустеданагић, Л. (2004). Бесаровић, Нико Х. П. У *Српски биографски речник* (Књ. 1, А–Б, стр. 509). Нови Сад: Матица српска.

Пејиновић, М. Н. (1893). Приповетке Нике Х. П. Бесаровића: прилог историји најновије српске књижевности од Милоша Н. Пејиновића. *Босанска вила*, Год. 8, бр. 13, 182–83; бр. 14, 196–198; бр. 15, 213–214.

Поповић, Р. (2017). *Читати и бити*. Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

Радојчић, Ј. С. (2009). Бесаровић Х. П. Нико. У *Срби западно од Дунава и Дрине: биографије* (Т. 1, А–З, стр. 312). Нови Сад: Прометеј.

Tutnjević, S. (Gl. ured.). (1991). *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine: 1850–1918*, knj. 1. Sarajevo: Svjetlost.

Ђоровић, В. (1936). Из сарајевске прошлости. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 16, св. 1, 9–28.

Радославка Р. Сударушич

НИКО Х. П. БЕСАРОВИЧ, САРАЕВСКИЈ РАССКАЗЧИК, СБОРЩИК НАРОДНЫХ СКАЗОК И СОТРУДНИК ЖУРНАЛА «БОСАНСКА ВИЛА»

Резюме

В цели афирмации незнакомых сербских писателей и их произведений, в настоящей работе рассматривается литературное творчество Нико Х. П. Бесаровича (1841—1887), сараевского рассказчика, сборщика народных сказок и сотрудника литературного журнала «Босанска вила».

С краткой биографией автора, мы также представляем исчерпывающие библиографические данные о его опубликованных работах. Особое внимание уделяется посмертно печатной книге (1888), содержащей три авторских рассказа: *Мула Мехо*; *Ариф, велики везир*; и *Ценетска хурија*. В данной статье, рассматривается приём повествования Бесаровича в современной литературной критике, не только его времени, но и позже. Мы попытались подчеркнуть библиографический и литературно-исторический характер книги рассказов Нико Бесаровича, который среди первых в этом пространстве вошёл в мир литературы, как автор литературных произведений.

Также отмечается, что книга повествований Нико Х. Р. Бесаровича является важным источником истории сербской печатной книги в Боснии, особенно с учётом того периода, когда его книга возникла.

RAZLIKA IZMEĐU TAKOZVANIH MORFOLOŠKI MRTVIH I ODREĐENE GRUPE NEPRODUKTIVNIH PREFIKSA U TVORBI IMENICA I PRIDJEVA U ENGLESKOM JEZIKU²

Prefiksi čija P vrijednost iznosi 1 smatraju se u praksi morfološki mrtvim (Papoutsis, 2013, p. 432). P vrijednost se dobija kada broj hapaxa podijelimo sa brojem frekventnosti upotrebe. Ukoliko P vrijednost isnosi 0, onda se, bez izuzetka, radi o prefiksima koji uopšte ne formiraju hapaxe, ali takvi prefiksi se analiziraju kao jedna posebna grupa neproduktivnih prefiksa, bez ikakvog potencijala. Ako uzmemo u obzir činjenicu da mogućnost prefiksa da formira hapaxe daje određeni potencijal tom prefiksu, zapitali smo se da li zaista prvu grupu možemo kategorisati kao morfološki mrtvu, a drugu kao samo neproduktivnu bez ikakvog potencijala. Zato ćemo u analizi takozvanih morfološki mrtvih i neproduktivnih prefiksa u tvorbi imenica i pridjeva koristiti različite parametre, s ciljem što jasnijeg predstavljanja podataka koji se dobijaju njihovom primjenom. Parametri koje ćemo koristiti su: frekventnost tipa, frekventnost upotrebe, hapaxi, produktivnost u užem smislu (P), produktivnost u širem smislu (P*) i semantičko viđenje prefiksa. Osnovi cilj rada jeste da na osnovu dobijenih rezultata utvrdimo da li se može govoriti o postojanju dvije različite grupe prefiksa što se tiče morfološke produktivnosti. Korpus u radu predstavljaju primjeri preuzeti iz novinskog, književnog, stručnog i televizijskog registra, a njihova deskriptivno-analitička analiza potvrđuje našu početnu hipotezu da različiti parametri i rezultati koji se dobijaju njihovom primjenom pokazuju dosta sličnosti između dvije pomenute grupe prefiksa, što nužno navodi na zaključak da takozvani morfološki mrtvi prefiksi sa punim pravom mogu da se analiziraju kao jedna posebna grupa neproduktivnih prefiksa koji ipak imaju mogućnost da ostvare određeni morfološki potencijal.

Ključne riječi: morfološka produktivnost, P i P* vrijednosti, hapax.

¹ maja.zarkov@gmail.com

² Rad predstavlja detaljniju interpretaciju podataka koji se dobijaju nakon primjene Bajenove formule za izračunavanje morfološke produktivnosti. Interpretacija je značajno prerađena i u izvjesnom obimu dopunjena u odnosu na interpretaciju koju smo predstavili u okviru doktorske disertacije pod nazivom *Produktivnost procesa u tvorbi imenica i pridjeva u engleskom jeziku* koja je odbranjena u oktobru 2015. godine na Filozofskom fakultetu, Pale.

1. Uvod

P predstavlja produktivnost određenog morfološkog procesa u određenom korpusu i prva je Bajenova [Baayen] mjera produktivnosti (1992). Ova mjera koristi broj hapaxa³ nastalih u nekom tvorbenom procesu (nI) i ukupan broj ponavljanja riječi koje su nastale kao rezultat istog tvorbenog procesa u istom korpusu (N), tj. frekventnost upotrebe. Da bi se dobila potrebna vrijednost P , potrebno je podijeliti broj nastalih hapaxa sa ukupnim brojem za frekventnost upotrebe ($P = nI/N$). Sasvim je opravdano očekivati manji broj hapaxa u odnosu na broj za frekventnost upotrebe, što u velikom broju slučajeva dovodi do vrijednosti koje su manje od broja 1 i koje se kasnije analiziraju kao produktivni ili neproduktivni rezultati za neki afiks. Ukoliko se, međutim, pri izračunavanju dobije broj 1, to znači da je isti broj hapaxa kao i broj ponavljanja riječi koje su nastale kroz isti tvorbeni proces. U tom slučaju, taj tvorbeni proces se smatra morfološki mrtvim (Papoutsis, 2013, p. 432). Pojedini afiksi ne dovode do formiranja hapaxa pa je tada P vrijednost 0. Oni se, međutim, ne smatraju mrtvim nego neproduktivnim. U kakvoj je ovo vezi sa parametrima kao što je produktivnost u širem smislu ili tačnije vrijednost P^* , druga Bajenova mjera produktivnosti (1993), ukupnim brojem za frekventnost tipa kao i semantičkim predispozicijama prefiksa čija je vrijednost P broj 1 ili 0? Da bismo dobili što jasniji odgovor, u našem istraživanju krećemo od početne hipoteze da različiti parametri na različite načine odgovaraju na postavljeno pitanje i nude jasniju sliku pri interpretaciji rezultata. To tačno znači da će nam kvantitativni pristup i parametri zajedno sa sematičkim predispozicijama omogućiti uvid u matematičko viđenje morfološke produktivnosti svakog prefiksa iz dvije pomenute grupe i pokazati da ne postoji opravdan razlog za postojeću klasifikaciju. Osnovi cilj rada jeste da na osnovu dobijenih rezultata utvrdimo da li se može govoriti o postojanju dvije različite grupe prefiksa što se tiče morfološke produktivnosti. U radu ćemo koristiti deskriptivno-analičku metodu.

1.1. Korpus

Naš korpus je sastavljen od primjera preuzetih iz novinskog, književnog, stručnog i televizijskog registra i čine ga primjeri standardnog savremenog engleskog jezika objavljeni u pomenutim registrima u periodu od 2009. do 2013. godine:⁴

³ Termin hapax legomenon je grčkog porijekla i znači „nešto rečeno samo jednom“. U lingvističkom smislu, ovaj termin se koristi za riječi koje se pojave samo jednom u nekom korpusu. Koristićemo skraćeni oblik hapax u daljem radu.

⁴ Pogledati Literaturu za skraćenice kojima ćemo označavati izvore primjera u radu.

Novinski:	Književni*:	Stručni**:	Televizijski***:	Broj riječi
2013. <i>The Guardian</i> , <i>The Telegraph</i> , <i>The Sun</i>	Groff, Lauren. (2009). <i>Delicate Birds and Other Stories</i> , Hayes, Sadie. (2011). <i>The Start-Up. The Anti-Social Network</i> , Casey, Ryan. (2012). <i>What We Saw</i> , Keplinger, Kody. (2013). <i>Secrets and Lies</i>	<i>Moral Judgement and Decision Making</i> (2009), <i>The Handbook of Evolutionary Economic Geography</i> (2010), <i>NETWORK GEEKS: How They Built the Internet</i> (2013)	<i>House</i> (2012), <i>The Vampire Diaries</i> (2010-2011), <i>Two and a Half Men</i> (2009), <i>The Big Bang Theory</i> (2011)	
100 590	187 040	99 228	121 376	508 234

* Pogledati Literaturu za više detalja o pričama i književnom registru.

** Pogledati Literaturu za više detalja o člancima i stručnom registru.

*** Pogledati Literaturu za više detalja o odabranim epizodama i televizijskom registru.

Tabela broj 1 – Korpus za naše istraživanje

2. Prefiksi u engleskom jeziku

Diskusija o prefiksima može da se vodi iz nekoliko različitih uglova. Mnogi autori smatraju, kao prvo, da prefiksi u velikom broju slučajeva ne dovode do promjene vrste riječi osnove na koju se dodaju, ali da, takođe, postoji određen broj (iako dosta manji) prefiksa koji, ipak, dovode do promjene (Bauer 1983; Jovanović 2008). Iako se ponekad govori da prefiksi dovode do nastajanja, na primjer, imenica, pridjeva ili glagola, ipak se smatra da se oni ne vezuju samo za jednu vrstu riječi kao osnovu, nego mogu da se vezuju za različite. O vrstama riječi koje mogu da posluže kao osnova za dodavanje prefiksa diskutuju i Plag [Plag] (2003) i Liber [Lieber] (2005), analizirajući ono što je Bauer [Bauer] samo u pojedinim slučajevima diskutovao, a to je značenje prefiksa. Bajber sa saradnicima [Biber *et al.*] (1999) i Đorđević (2007) ne bave se vrstama riječi ili porijeklom prefiksa, ali navode značenje. Prema značenju, prefikse možemo podijeliti u sljedeće grupe: negativne, suprotne (podrazumijeva se da njihovo dodavanje dovodi do nastajanja aktivnosti koja je suprotna, ali ne nužno i negativna u odnosu na osnovu), lokacijske, vremenske, koji upućuju

na radoslijed, kvantitativne, glagolske (Lieber 2005), prefikse koji određuju stav (opredjeljenje), pežorativne prefikse (Jovanović, 2008, str. 128), a ponekad ih je i nemoguće svrstati u neku grupu jer označavaju širok spektar odnosa (Plag, 2003, p. 124).

Ono što na kraju možemo da zaključimo o prefiksima jeste da velika većina potiče ili iz latinskog ili iz grčkog jezika. Iako imaju svoj akcenat, rijetko dovode do promjene akcenta osnove na koju se dodaju i, ako izuzmemo *in-*, ne mijenjaju bitno svoju formu. Prefiksi se rijetko vezuju samo za jednu vrstu riječi kao osnovu i u velikom broju slučajeva njihovo dodavanje ne proizvodi promjenu vrste riječi, iako to, naravno, nije uvijek slučaj.

3. Mjerenje morfološke produktivnosti

Neki autori smatraju da se morfološka produktivnost može definisati na šest različitih načina (Rainer 1987, kod Bauer, 2004, p. 25): definicija koja se bavi frekventnošću nastalih riječi, frekventnošću osnova, odnosom između riječi koje su zaista nastale i riječi koje bi mogle nastati kao rezultat nekog tvorbenog procesa, mogućnošću nastajanja novih riječi, vjerovatnoćom nastajanja novih riječi i brojem novih riječi u određenom, specifičnom vremenskom periodu. Istraživanje produktivnosti tvorbenih procesa ponekad je veoma teško okarakterisati kao sinhronijsko ili dijahronijsko jer, kako Bauer objašnjava, nastajanje riječi jeste dijahronijski događaj koji daje dokaze za postavljanje sinhronijskog stanja (2004, p. 29). Zato ne čudi definicija produktivnosti, koja pojam definiše kao broj novih riječi u određenom, specifičnom vremenskom periodu jer, kako smatra Bauer, prevazilazi suprotstavljene zahtjeve sinhronije i dijahronije.

Pitanje morfološke produktivnost postalo je interesantno u savremenim lingvističkim istraživanjima jer se leksička istraživanja obično nisu smatrala toliko preciznim kao sintaksička. Iako je morfološka produktivnost centralno pitanje analiza koje se bave tvorbenim procesima, ipak se ne može reći da je svi lingvisti posmatraju iz istog ugla, kao što možemo da vidimo. To se ne dešava samo pri definisanju ovog fenomena nego i pri pristupima za izračunavanje. Najznačajnije pristupe su ponudili zagovornici kvantitativnog proučavanja morfološke produktivnosti što se najbolje ogleda u mnogobrojnim savremenim istraživanjima koja ove pristupe ne zaobilaze. Glavni predstavnici kvantitativnog proučavanja morfološke produktivnosti su Aronof [Aronoff] i Bajen.

3.1. Kvantitativno proučavanje morfološke produktivnosti

Aronof svoj kvantitativni model pokušava razviti tvrdnjom da je najprostiji zadatak koji morfologija treba da ostvari izlisanje svih mogućih riječi jednog jezika, ali i pravljenje granice između mogućih i stvarnih riječi. To, u stvari, znači da je neophodno napraviti metod čijom bismo upotrebom došli do broja mogućih

riječi koje nastaju kao rezultat primjene nekog pravila tvorbe riječi. Prema njegovim riječima, postoji jednostavan način kako to postići: brojimo riječi za koje osjećamo da bi mogle nastati kao rezultat primjene određenog pravila tvorbe riječi (što bismo postigli izbrojavanjem mogućih osnova za to pravilo), a onda brojimo i stvarne riječi nastale kao rezultat primjene tog istog pravila tvorbe da bismo onda, na kraju, uzeli odnos koji dobijemo i uporedili ga sa rezultatom za neko drugo pravilo tvorbe. Ovakav metod bi postao indeks produktivnosti za svako pravilo tvorbe riječi, predstavljajući odnos mogućih naspram stvarnih riječi (Aronoff, 1976, p. 17–36).

Kako je definicija moguće riječi ostala nejasna, što je problem i savremene lingvistike, Aronofovo viđenje produktivnosti i njeno mjerenje jeste samo početak kvantitativnih pristupa fenomenu o kome se prije samo teoretisalo. Iako nije do kraja razradio vezu između produktivnosti i frekventnosti, spomenuo je i ukazao na njen značaj, što su kasnije razradili Bajen i još neki autori, postavljajući temelje jasnog kvantitativnog proučavanja produktivnosti, koji ima veliki uticaj i danas.

Smatra se da je osnovni zadatak Bajenovih istraživanja produktivnosti bio postavljanje modela koji bi omogućio izračunavanje mogućnosti (vjerovatnoće) pronalaska novih riječi (nastalih kroz neki morfološki proces) u nekom korpusu (Pustynnikov & Schneider-Weijowski, 2009, p. 4), tj. razvijanje mjere produktivnosti (Bauer, 2005, p. 324). Da bi se došlo do te mjere koja bi bila od lingvističke važnosti, Bajen je smatrao da ona mora zadovoljiti nekoliko kriterijuma (1992, p. 110–111):

- mjera mora biti u mogućnosti da ponudi rangiranje tvorbenih procesa koje bi bilo u saglasnosti sa rangiranjem zasnovanim na lingvističkoj intuiciji,
- mjera mora jasno da pokaže određenu statističku spremnost sa kojom neki elemenat ulazi u nove kombinacije,
- posmatranje nastalih riječi koje imaju formalne, ali i semantički idiosinkretske odlike, trebalo bi da dovede do smanjenja vrijednosti mjere produktivnosti,
- mjera produktivnosti trebalo bi i da osvijetli empirijsku činjenicu da produktivnost ne može da se mjeri samo kao frekventnost tipa (*type frequency*⁵), što znači da osim običnog prebrojavanja riječi koje su nastale upotrebom istog afiksa, u obzir treba da se uzme i frekventnost njihove upotrebe (*token frequency*⁶).

Broj novih riječi koje očekujemo da pronađemo treba da odgovara broju nečega što zovemo hapax legomenon (množ. hapax legomena). Termin hapax legomenon je grčkog porijekla i znači „nešto rečeno samo jednom“. U lingvističkom smislu, ovaj termin se koristi za riječi koje se pojave samo jednom

⁵ Jedna od najrasprostranjenijih mjera produktivnosti koja se spominje u literaturi podrazumijeva samo prebrojavanje različitih riječi koje su nastale dodavanjem istog afiksa u određenom vremenskom periodu i ova mjera nosi naziv *frekventnost tipa* (Plag, 2003, p. 64; Du & Zhang, 2010, p. 2)

⁶ Plag, 2003, p. 64, Du & Zhang, 2010, p. 2

u nekom korpusu. Ukoliko postoji nekoliko riječi nastalih upotrebom afiksa koji se više ne koristi za nastajanje novih riječi, onda će se u korpusu naći dosta istih primjera. Ako se dati afiks koristi pri nastajanju novih riječi, onda se može očekivati i određen broj riječi koje se pojavljuju samo jednom. Nije bitno da li su te riječi poznate ili ne, jer one pokazuju kojom brzinom nastaju nove riječi u jeziku kao cjelini. Na taj način Bajen dolazi do svoje prve mjere produktivnosti, koja se zasniva na broju hapaxa, a koja glasi: $P = n1/N$ (1992, p. 115). P predstavlja produktivnost određenog morfološkog procesa u određenom korpusu, $n1$ broj hapaxa nastalih u datom procesu i N ukupan broj ponavljanja riječi koje su nastale kao rezultat istog tvorbenog procesa u istom korpusu.

Sve prve mjere trebaju doradu i dopunu, pa je svoju prvu formulu sam Bajen doradio, ne napuštajući je, naravno, i tako omogućio komparativno izračunavanje produktivnosti. To znači da je doradom samo predstavio još jednu mjeru koja je omogućavala rangiranje različitih procesa prema njihovoj produktivnosti. Formula koja se zove *stepen produktivnosti* ili *produktivnost u širem smislu* uslovljena je riječima koje se pojavljuju samo jednom (hapax) i glasi: $P^* = n1, E, t/ht$ (1993, p. 193). U ovoj formuli $n1$ i dalje označava broj hapaxa nastalih u određenom procesu, E upućuje na relevantnu morfološku kategoriju, t označava broj ponavljanja (učestalost upotrebe) u korpusu i ht upućuje na ukupan broj svih vrsta hapaxa u korpusu. Prema ovoj formuli, produktivnost nekog procesa jeste broj riječi odgovarajuće morfološke kategorije koje se pojavljuju samo jednom u korpusu podijeljen sa ukupnim brojem hapaxa (Bauer, 2005, p. 326), što se može posmatrati kao mjera koja nam pokazuje potencijal afiksa čije hapaxe stavljamo u formulu.

4. Analiza korpusa

Od ukupno 46 prefiksa koji dovode do nastajanja imenica, a koliko pronalazimo u našem korpusu, svi učestvuju u formiranju imenica od imeničke osnove. Kod pridjeva pronalazimo 39 prefiksa koji dovode do nastajanja pridjeva, u najvećem broju slučajeva, od pridjevske osnove. Samo devet primjera koristi imeničku osnovu.

Izračunavanje produktivnosti podijelićemo u dvije etape: prvo ćemo zajedno predstaviti frekventnost tipa i upotrebe, kao prve načine mjerenja produktivnosti, broj hapaxa i produktivnost u užem i širem smislu za takozvane morfološki mrtve i neproduktivne prefikse, onako kako ih je Bajen predložio svojim formulama (1992, 1993); a u drugoj etapi ćemo, koristeći semantičke predispozicije svakog prefiksa, predstaviti i njihov semantički potencijal i tako i objediniti sve parametre sa ciljem što jasnijeg objašnjavanja njihovog statusa.

4.1. Morfološki mrtvi i neproduktivni prefiksi u tvorbi imenica

Od ukupno 49 pronađenih prefiksa koji učestvuju u nastajanju imenice dobili smo ukupno 7 prefiksa za koje možemo da kažemo da su mrtvi jer njihova P vrijednost iznosi 1 i 11 prefiksa koji spadaju u kategoriju neproduktivnih. Pronađeni prefiksi su:

Prefiksi	Frekventnost tipa (231)	Frekventnost upotrebe	Hapax (114)	P	P^*
<i>bi-</i>	1	5	/	0	0
<i>dia-</i>	1	6	/	0	0
<i>dis-</i>	3	9	/	0	0
<i>hyper-</i>	1	3	/	0	0
<i>hypo-</i>	1	10	/	0	0
<i>infra-</i>	1	8	/	0	0
<i>macro-</i>	2	2	2	1	0,0175438
<i>maxi-</i>	1	1	1	1	0,0087719
<i>mono-</i>	1	9	/	0	0
<i>poly-</i>	1	1	1	1	0,0087719
<i>proto-</i>	1	5	/	0	0
<i>quasi-</i>	1	1	1	1	0,0087719
<i>sub-</i>	2	2	2	1	0,0175438
<i>tele-</i>	7	132	/	0	0
<i>trans-</i>	1	1	1	1	0,0087719
<i>tri-</i>	1	2	/	0	0
<i>ultra-</i>	1	12	/	0	0
<i>vice-</i>	2	2	2	1	0,0175438

Tabela broj 2 – Morfološki mrtvi i neproduktivni prefiksi u tvorbi imenica

Prefiksi čija P vrijednost iznosi 1 smatraju se u praksi mrtvim (Papoutsis, 2013, p. 432). Iz naše tabele vidimo da su to sljedeći prefiksi: *macro-*, *maxi-*, *poly-*, *quasi-*, *sub-*, *trans-* i *vice-*. Kod njih, broj pronađenih primjera je isti kao broj njihove frekventosti i hapaxa i, kao što tabela pokazuje, taj broj je zanemarljiv jer nijedan prefiks nije učestvovao u nastajanju više od dva različita primjera. Vrijednost P^* ipak pokazuje da pomenuti prefiksi nisu u potpunosti otpisani jer samo postojanje hapaxa dokazuje njihovu sposobnost da još uvijek učestvuju u formiranju riječi, iako ne baš aktivno.

Sa druge strane, pronalazimo određen broj prefiksa koji uopšte ne formiraju hapaxe, pa njihove P i P^* vrijednosti jesu 0. Takvi su sljedeći pronađeni prefiksi: *bi-*, *dia-*, *dis-*, *hyper-*, *hypo-*, *infra-*, *mono-*, *proto-*, *tele-*, *tri-* i *ultra-*. Ni kod njih ne pronalazimo veliki broj primjera, ali, za razliku od prethodne

grupe, pronalazimo neznatno veću frekventnost upotrebe tih primjera, a u pojedinim slučajevima i izuzetno visoke vrijednosti, kao što je primjer prefiksa *tele-*, koji nam prvi pokazuje povezanost između frekventnosti upotrebe i stepena produktivnosti, jer obično visoke vrijednosti frekventnosti upotrebe čine prefiks neproduktivnim (Baayen 1993; Plag 2003). Ovakvu tendenciju uočavamo i kod ostalih prefiksa iz ove grupe.

Kako svi afiksi, iako vezane morfeme, manje ili više unose svoje značenje prilikom dodavanja na riječi, što govornicima daje priliku da ih koriste za nastajanje najrazličitijih značenja, željeli smo da vidimo koliko prefiksi za koje smo našli više od jednog primjera mogu to da ostvare. Takvi prefiksi su bili *dis-*, *macro-*, *sub-*, *tele-* i *vice-* i ovako izgleda njihov semantički potencijal:

Prefiksi	Semantička i morfološka realizacija	Značenja					
		kvantitet	agent	lokacija	aktivnost	stanje	instrument
<i>dis-</i>	negacija + aktivnost prefiks + imenica <i>disapproval</i> (LPM 110)				+		
	<i>disbelief</i> (DT 19.8)				+		
	negacija + stanje prefiks + imenica <i>diseconomies</i> (AAS 17)					+	
<i>macro-</i>	kvantitet + lokacija prefiks + imenica <i>macro-level</i> (AAS 25)	+					
	<i>macro-view</i> (AAS 25)	+					
<i>sub-</i>	lokacija + lokacija prefiks + imenica <i>subway</i> (FRI 285)			+			
	lokacija + agent prefiks + imenica <i>subscribers</i> (DT 27.4)		+				

tele-	kvalitet + aktivnost prefiks + imenica <i>telecommunications</i> (NG 68)				+	
	kvalitet + instrument prefiks + imenica <i>teleprinter</i> (NG 23)					+
	<i>television</i> (BBT S5E2)					+
	<i>teletype</i> (NG 67)					+
	<i>telephone</i> (NG 37)					+
	<i>telegraph</i> (NG 51)					+
	kvalitet + kvantitet prefiks + imenica <i>telescope</i> (BBT S5E5)					+
vice-	vrijeme + agent prefiks + imenica <i>vice-chairman</i> (DT 19.8)		+			
	<i>vice-president</i> (FRI 285)		+			

Tabela broj 3 – Semantički potencijal nekih morfološki mrtvih i neproduktivnih prefiksa u tvorbi imenica

Naša analiza njihovih semantičkih predispozicija da učestvuju u nastajanju različitih značenja pokazuje da ne samo da ne ostvaruju zapažen broj pronađenih primjera nego se mogu pronaći samo u po jednom semantičkom konceptu. Jedini izuzetak u grupi mrtvih prefiksa jeste prefiks *sub-*, koji pronalazimo pri nastajanju dvaju semantičkih koncepata, dok prefiksi *dis-* i *tele-* iz grupe neproduktivnih, takođe ostvaruju više od jednog značenja, tačnije dva različita.

Kada se podvuče linija, postoji određen broj karaktersitika koje se mogu smatrati zajedničkim i za takozvane mrtve i neproduktivne prefikse. Kao prvo, obje grupe ne ostvaruju veliki broj primjera, tj. ostvaruju male vrijednosti za frekventnost tipa. Isto možemo da kažemo i za broj ponavljanja, tj. frekventnost upotrebe. Jedni primjer prefiksa za koji to ne možemo da kažemo jeste *tele-* jer ostvaruje ukupno 132 ponavljanja, ali s obzirom na činjenicu da ne učestvuje u formiranju nijednog hapaxa, spada u grupu onih prefiksa koji uopšte nemaju potencijal i, naravno, neproduktivni su. Svi neproduktivni prefiksi koji ne formiraju hapaxe spadaju u ovu grupu, bez izuzetka, ali zato takozvani mrtvi prefiksi, iako formiraju mali broj hapaxa, ostvaruju određene *P** vrijednosti koje

pokazuju njihov potencijal. Ne možemo, naravno, reći, da se radi o visokom potencijalu, ali postojanje bilo kakvog potencijala je, u svakom slučaju, bolja varijanta od nepostojanja. Zato smatramo da termin morfološki mrtvi prefiksi možemo koristiti sa određenom rezervom jer ova grupa prefiksa može bez problema da se predstavi kao jedna posebna grupa neproaktivnih prefiksa jer, kao što vidimo, ne postoji puno upečatljivih dokaza da nikako ne doprinose obogaćivanju rječnika engleskog jezika. Analizirajući semantički potencijal ovih prefiksa, pronašli smo tri primjera prefiksa (*dis-*, *sub-* i *tele-*) koji i pored malog broja pronađenih primjera, dovode do nastajanja više od jednog značenja. To je oduvijek bio pokazatelj da ih govornici prepoznaju kao korisne alatke u formiranju najrazličitijih značenja, što je i suština morfološke produktivnosti i toliko važnih novih riječi (hapaxa).

4.2. Morfološki mrtvi i neproaktivni prefiksi u tvorbi pridjeva

Od ukupno 39 pronađenih prefiksa koji učestvuju u nastajanju pridjeva dobili smo ukupno 12 prefiksa za koje možemo da kažemo da su mrtvi jer njihova *P* vrijednost iznosi 1 i 8 neproaktivnih prefiksa čija *P* vrijednost iznosi 0. Takvi pronađeni prefiksi su:

Prefiks	Frekventnost tipa (267)	Frekventnost upotrebe	Hapax (125)	<i>P</i>	<i>P</i> *
<i>a-</i>	1	1	1	1	0,008
<i>co-</i>	3	19	/	0	0
<i>dis-</i>	3	3	3	1	0,024
<i>dys-</i>	1	3	/	0	0
<i>hyper-</i>	3	3	3	1	0,024
<i>hypo-</i>	2	2	2	1	0,016
<i>il-</i>	1	7	/	0	0
<i>intra-</i>	2	2	2	1	0,016
<i>macro-</i>	2	2	2	1	0,016
<i>micro-</i>	1	2	/	0	0
<i>pan-</i>	1	1	1	1	0,008
<i>para-</i>	1	1	1	1	0,008
<i>proto-</i>	1	4	/	0	0
<i>pseudo-</i>	1	1	1	1	0,008
<i>quasi-</i>	1	1	1	1	0,008
<i>semi-</i>	5	5	5	1	0,04
<i>supra-</i>	1	7	/	0	0
<i>sur-</i>	1	3	/	0	0
<i>sym-</i>	1	3	/	0	0
<i>trans-</i>	1	1	1	1	0,008

Tabela broj 4 – Morfološki mrtvi i neproaktivni prefiksi u tvorbi pridjeva

Prefiksi čija vrijednost P iznosi 1 smatraju se morfološki mrtvim, a u našoj analizi takvi su sljedeći prefiksi: *a-*, *dis-*, *hyper-*, *hypo-*, *intra-*, *macro-*, *pan-*, *para-*, *pseudo-*, *quasi-*, *semi-* i *trans-*.

U drugoj grupi nalaze se prefiksi čija vrijednost P i P^* iznosi 0 i smatraju se ne samo izuzetno neproaktivnim nego i prefiksima bez ikakvog potencijala. U našoj analizi pronalazimo nekoliko takvih prefiksa: *co-*, *dys-*, *il-*, *micro-*, *proto-*, *supra-*, *sur-*, *sym-*.

I ovdje smo željeli da vidimo za prefikse koji ostvaruju više od jednog primjera da li mogu da učestvuju u formiranju različitih značenja. Takvi prefiksi su bili *co-*, *dis-*, *hyper-*, *hypo-*, *intra-*, *macro-* i *semi-* i njihova semantička analiza izgleda ovako:

Prefiksi	Semantička i morfološka realizacija	Značenja	
		kvalitet	lokacija
<i>co-</i>	stav + kvalitet		
	prefiks + pridjev		
	<i>cooperative</i> (VD S2 E16)	+	
	<i>co-evolutionary</i> (AAS 25)	+	
<i>dis-</i>	<i>co-evolving</i> (AAS 25)	+	
	negacija + kvalitet		
	prefiks + pridjev		
	<i>disloyal</i> (H S8 E 21)	+	
<i>hyper-</i>	<i>dishonest</i> (H S8 E 19)	+	
	<i>disrespectful</i> (H S8 E 21)	+	
	kvantitet + kvalitet		
	prefiks + pridjev		
<i>hypo-</i>	<i>hypercritical</i> (DT 19.8)	+	
	<i>hypersensitive</i> (H S8 E 19)	+	
	<i>hypervigilant</i> (DT 19.8)	+	
	kvantitet + kvalitet		
<i>hypo-</i>	prefiks + pridjev		
	<i>hypothermic</i> (DBW 70)	+	
	<i>hypocritical</i> (DBLDA 120)	+	

<i>intra-</i>	lokacija + lokacija prefiks + pridjev <i>intra-regional</i> (LID 453)		+
	lokacija + lokacija prefiks + imenica <i>intra-industry</i> (AAS 29)		+
<i>macro-</i>	kvantitet + lokacija prefiks + pridjev <i>macro-institutional</i> (EEG 155)	+	
	kvantitet + kvalitet prefiks + pridjev <i>macrobiotic</i> (DT 27.4)	+	
<i>semi-</i>	kvantitet + kvalitet prefiks + pridjev <i>semi-true</i> (DBB 57)	+	
	<i>semi- professional</i> (BBT S5 E6)	+	
	<i>semigood</i> (DBLCF 3)	+	
	<i>semiabsent</i> (DBLCF 3)	+	
	<i>semipresent</i> (DBLCF 3)		

Tabela broj 5 – Semantički potencijal nekih morfološki mrtvih i neproaktivnih prefiksa u tvorbi pridjeva

Analiza pokazuje da ne možemo reći da su semantičke predispozicije ove grupe prefiksa dovele do mnogo različitih značenja. Ukupan broj pronađenih značenja jeste dva i svi pronađeni primjeri koji su nastali dodavanjem nekog od prikazanih prefiksa učestvuju u formiranju istog značenja, što kod imenica nije bio slučaj. Ako uzmemo primjer prefiksa *dis-* koji se pojavljuje i pri nastajanju imenica, ali i pridjeva, i ostvaruje tri različita primjera u oba slučaja, vidimo da sva tri značenja kod pridjeva su ista, dok kod imenica imamo dva različita značenja sa istim prefiksom. Kod pridjeva ovaj prefiks spada u kategoriju mrtvih, a kod imenica samo neproaktivnih.

I analiza prefiksa koji učestvuju u formiranju pridjeva pokazuje skoro iste zajedničke osobine i rezultate koje smo pronašli i pri analizi imenica. Tip frekvencije i upotrebe ne ostvaruje visoke vrijednosti. Neproaktivni prefiksi ne formiraju hapaxe pa pored neproaktivnosti nemaju ni potencijal. Takozvani morfološki mrtvi prefiksi, iako u malom broju, učestvuju u formiranju hapaxa

tako da ostvaruju određene P^* vrijednosti. I ovdje ostaje isto zapažanje da bi morfološki mrtvi prefiksi trebali da budu okarakterisani kao neproaktivni. Broj hapaxa jeste jedan od najznačajnijih parametara za izračunavanje morfološke produktivnosti. Za neproaktivne ga nema, a kod takozvanih mrtvih je tu. Ovakvi rezultati bi možda mogli da budu sasvim dovoljni za novu kategorizaciju rezultata koji se dobiju prilikom izračunavanja.

5. Zaključak

Mjerenje produktivnosti prefiksa koji dovode do nastajanja imenica i pridjeva podijelili smo u dvije etape jer smo željeli da primijenimo različite parametre u cilju što transparentnije analize. Prva etapa je nudila podatke kao što su frekventnost tipa, frekventnost upotrebe, broj hapaxa i, na kraju, vrijednost P , koja je pokazivala produktivnost prefiksa, i vrijednost P^* , koja je pokazivala potencijal. Svi prefiksi koji su u prvoj etapi imali vrijednost P broj 1 ili 0 su se našli u fokusu dalje analize. Dalja analiza je podrazumijevala ispitivanje semantičkog potencijala svakog izdvojenog prefiksa, kod kojih smo pronašli više od jednog primjera. Ispitivanje semantičkog potencijala jeste ispitivanje i stava govornika koji, na kraju, riječi tvore i upotrebljavaju. Upravo zato je uvijek interesatno vidjeti kako vide određene prefikse i koliko su im korisni za stvaranje više različitih značenja, što, svakako, matematički pristup koji dobijamo koristeći samo formule, ne nudi.

Već smo rekli da prefiksi čija P vrijednost iznosi 1 spadaju u grupu takozvanih morfološki mrtvih prefiksa, dok broj 0 označava određenu grupu neproaktivnih prefiksa, koji uopšte ne formiraju hapaxe i ne ostvaruju morfološki potencijal. Činjenica da su Bajenove mjere produktivnosti zasnovane na broju hapaxa kao jednom od najznačajnijih elemenata formula, postavlja se pitanje da li ovakva kategorizacija može da se prihvati. Nakon detaljne analize svih dobijenih rezultata, uvidjeli smo da obje grupe dijele neke parametre: mali broj pronađenih primjera (frekventnost tipa) ili ne previše ponavljanja, sa ponekim izuzetkom (frekventnost upotrebe). Ono što ih odvaja jeste postojanje hapaxa. Kod prefiksa koji su kategorisani kao takozvani morfološki mrtvi uvijek nailazimo na određen broj hapaxa koji omogućava različite P^* vrijednosti, koje ukazuju na morfološki potencijal. Iako se nikada ne radi o visokim vrijednostima, ipak tu su i o njima može da se raspravlja. Takvo nešto je, bez izuzetka, nemoguće za grupu neproaktivnih prefiksa koji nemaju hapaxe i samim tim ni P ili P^* vrijednosti. Analiza sematičkog potencijala upućuje na mali broj prefiksa koji mogu da ostvare više od jednog značenja (*dis-*, *sub-* i *tele-*). I dok su *dis-* i *tele-* neproaktivni, i kao takvi samo pri formiranju imenica ostvaruju po dva različita značenja, *sub-* je takozvani mrtav prefiks, koji, iako pri formiranju imenica ostvaruje samo dva primjera, ostvaruje i dva različita značenja.

Na kraju, vodeći se rezultatima koje smo dobili i vodeći se različitim parametrima, možemo da zaključimo da ako prefiksi koji ne ostvaruju nikakav morfološki potencijal mogu da se kategorišu kao neproduktivni, onda, svakako, oni koji ostvaruju i najmanje vrijednosti za potencijal, ne treba da se smatraju morfološki mrtvim. Na ovaj način potvrđujemo početnu hipotezu da se ne može govoriti o dvije različite grupe prefiksa, ali i cilj da upotreba različitih parametara dovodi do jasnijih odgovora. Postojanje potencijala je u svakom slučaju uvijek bolje od nepostojanja, što najbolje ilustruje već spomenuti prefix *sub-*. Njega govornici već vide kao pogodnu alatku koju mogu sa samo dva primjera da koriste za nastajanje različitih značenja, što možda u nekom drugom korpusu dovede i do nekih novih značenja oko kojih se morfologija i morfološka produktivnost okreću.

Literatura:

- Aronoff, M. (1976). *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, Massachusetts: the MIT Press.
- Baayen, R.H. (1992). Quantitative aspects of morphological productivity. U G. E Booij and J. van Marle (eds.). *Yearbook of Morphology 1991* (109–149). Dordrecht: Kluwer.
- Baayen, R.H. (1993). On frequency, transparency and productivity. U G.E Booij and J. van Marle an (eds.). *Yearbook of Morphology 1992* (181–208). Dordrecht: Kluwer.
- Bauer, L. (1983). *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2004). *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2005). Productivity: Theories. U P. Štekauer i R. Lieber (eds.). *The Handbook of Word-Formation* (315–334). Dordrecht: Springer.
- Biber, D. et al. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Pearson Education Limited
- Du, L. & Zhang, X. (2010). A Survey of the Measurements of Morphological Productivity. U *English Language Teaching*. Vol. 3. No. 1. Dalina, China. Preuzeto sa: <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/viewFile/5214/4331>. Datum pristupa: 13. 2. 2014.

- Dorđević, R. (2007). *Gramatika engleskog jezika*. Četvrto izdanje. Beograd: Čigoja štampa.
- Jovanović, V. Ž. (2008). *English Morphology. A Coursebook*. Niš: Filozofski fakultet.
- Lieber, R. (2005). English Word-Formation processes. Observations, Issues, and Thoughts on Future Research. U P. Štekauer, i R. Lieber (eds.). *The Handbook of Word-Formation* 375–427. Netherlands: Springer.
- Papoutsis, T. (2013). Measuring the Productivity of Noun-Derivinf Suffixes across Languages: Greek *-tita* vs. English *-ness*. In N. Lavidas, T. Alexiou and A. Sougari, M. (eds.). *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics 1: Selected Papers from the 20th ISTAL*. London: Versita de Gruyter. Preuzeto sa: www.academia.edu/Documents/in/Morphological_Productivity. Datum pristupa: 7. 7. 2014.
- Plag, I. (2003). *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pustynnikov, O. and Schneider-Weijowski, K. (2009). Measuring Morphological Productivity. U R. Köhler (eds.). *Issues in Quantitative Linguistics* (1–9). Lündenheid: RAM. Preuzeto sa: http://pub.uni-bielefeld.de/luur/download?func=dow_nloadFile&recordOId=2486865&fileOId=2488824 Datum pristupa: 20. 2. 2013.

Korpus:

Novinski registar sa skraćenicama u zagradi preuzet u periodu april-avgust 2013. godine sa :

www.theguardian.co.uk. (TG)

www.telegraph.co.uk (DT)

www.thesun.co.uk (TS)

Književni registar sa skraćenicama u zagradi [<http://www.freebookspot.es/>] preuzet u aprilu 2013. godine:

Groff, L. (2009). *Delicate Birds and Other Stories*. Hyperion

Lucky Chow Fun (DBLCF)

L.DeBard and Aliette (DBLDA)

Majorette (DBM)

Blythe (DBB)

The Wife of the Dictator (DBTWD)

Watershed (DBW)

Sir Fleeting (DBSF)

Fugue (DBF)

Delicate Edible Birds (DBDEB)

Hayes, S. (2011). *The Start-Up. The Anti-Social Network*. Backlit Fiction (ASN)

Casey, R. (2012). *What We Saw*. Higher Bank Books. Amazon Kindle Edition (WWS)

Keplinger, K. (2013). *Secrets and Lies*. New York: Poppy, Hachette Book Group
People Worth Knowing (SLPWK)

Stručni registar sa skraćenicama u zagradi [<http://www.freebookspot.es/>] preuzet u junu 2013. godine:

Ginges, Jeremy and Atran, Scott. (2009). Noninstrumental Reasoning over Sacred Values: An Indonesian Case Study. In Bartels, Dan, Bauman, Chris, Skitka, Linda and Medin, Doug (eds.). *Moral Judgement and Decision Making* (193–206). San Diego: Eslevier. (ICS)

Bilz, Kenworthy and Nadler, Janice. (2009). Law, Psychology, and Morality. U Bartels, Dan, Bauman, Chris, Skitka, Linda and Medin, Doug (eds.). *Moral Judgement and Decision Making* (101–131). San Diego: Eslevier. (LPM)

Connolly, Terry and Hardman, David. (2009). Fools Rush In A JDM Perspective on the Role of Emotions in Decisions, Moral and Otherwise. U Bartels, Dan, Bauman, Chris, Skitka, Linda and Medin, Doug (eds.). *Moral Judgement and Decision Making* (275–306). San Diego: Eslevier. (FRI)

Boschma, Ron and Martin, Ron. (2010). The aims and scope of evolutionary economic geography. U Boschma, Ron and Martin, Ron (eds.). *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (3–39). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited. (AAS)

- Stam, Erik. (2010). Entrepreneurship, evolution and geography. U Boschma, Ron and Martin, Ron (eds.). *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (139–161). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited. (*EEG*)
- Hassink, Robert. (2010). Locked in decline? On the role of regional lock- ins in old industrial areas. U Boschma, Ron and Martin, Ron (eds.). *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (450–468). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited. (*LID*)
- Carpenter, Brian E. (2013). *NETWORK GEEKS: How They Built the Internet* (9–79). New York: Copernicus Books Springer Science+Business Media. (*NG*)

Televizijski registar sa skraćenicama u zagradi preuzet u aprilu 2013. godine:

HOUSE (2012), (8. sezona, 18, 19, 20, 21. i 22. epizoda) <http://clinic-duty.livejournal.com/> (*H*)

THE VAMPIRE DIARIES (2010-2011), (2. sezona, 5, 7, 16, 19. i 22. epizoda) http://vampirediaries.wikia.com/wiki/Season_Two (*VD*)

TWO AND A HALF MEN (2009), (7. sezona, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. i 10. epizoda) <http://torrentz.eu/> (*TAHM*)

THE BIG BANG THEORY (2011), (5. sezona, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. i 10. epizoda) <http://bigbangtrans.wordpress.com/> (*BBT*)

Maja Žarković

THE DIFFERENCE BETWEEN THE SO-CALLED MORPHOLOGICALLY DEAD AND ONE GROUP OF UNPRODUCTIVE NOUN AND ADJECTIVE FORMING PREFIXES IN ENGLISH

Summary

If for prefixes P equals 1, then the prefixes are considered morphologically dead (Papoutsis, 2013, p. 432). P is obtained when the number of hapaxes is divided by the token frequency. However, if P equals 0, then, without exception, prefixes do not form hapaxes and they are analysed as a group of unproductive prefixes, without morphological potential. If we know that the ability of any prefix to form hapaxes means also certain morphological potential for the prefix, we could not help but to wonder if we could really analyse the first group of prefixes as morphologically dead and the second as just unproductive, without potential. That is why our analysis of the so-called morphologically dead and unproductive noun and adjective forming prefixes will use different measuring tools aiming to obtain data in that way as well as to obtain the data in a more comprehensive and transparent way. The measuring tools that will be used are: type frequency, token frequency, hapaxes, the results for P and P^* and semantic interpretation of the prefixes. The main aim of the paper is to use the data and answer the question if we can discuss the existing classification where there are two morphologically distinct groups of prefixes. The corpus is consisted of examples taken from newspaper, literary, academic and television registers. Descriptive and analytic analysis of the examples confirms our initial hypothesis that different measuring tools and results obtained show certain similarities between the two aforementioned groups of prefixes, which, consequently, leads to a conclusion that the so-called morphologically dead prefixes can be analysed, with every right, as a separate group of unproductive prefixes that still maintain the possibility to have certain morphological potential.

ИСТРАЖИВАЊА О ТЕОРИЈИ УЧТИВОСТИ У КИНЕСКОМ ЈЕЗИКУ: ЗАХТЈЕВИ

У овом раду бавимо се анализом досадашњих истраживања о захтјевима у кинеском језику према моделу теорије учтивости који су поставили Браун [Brown] и Левинсон [Levinson]. Рад даје основну дефиницију појма учтивости, као и начин на који истраживачи учтивости у кинеском језику виде најутицајније моделе учтивости данас. У оквиру теорије учтивости посебно је занимљиво схватање, односно, различита схватања оквира учтивости у интеркултуралној комуникацији. Многи истраживачи су, због тога, довели у питање универзалну примјењивост теорије учтивости према моделу Браун и Левинсон Међутим, до сада није понуђен једнако детаљан и примјењив модел као алтернатива.

Кључне ријечи: захтјеви у кинеском језику, теорија учтивости

Увод: о учтивости уопште. Дефиниције учтивости. Схватање учтивости према водећим теоријским моделима. Схватање учтивости у кинеској култури.

Учтивост има веома важну улогу у свакодневном животу. У данашњем глобалном свијету све више смо у контакту са страним културама, па су конвенције учтивости и њихова истраживања све важнија и актуелнија. Разлике у учтивом понашању (и говору) међу различитим културама могу бити велике. Те разлике највише долазе до изражаја међу културама које се међусобно веома разликују и када су међусобно веома удаљене.

Учтивост се различито дефинише и ниједну дефиницију истраживача до сада нису универзално прихватили: од дефиниција према којима је учтивост друштвено прихваћено понашање, обзирност према другима, до оне коју је дао Лич [Leech], који учтивост дефинише као „стратешко избјегавање конфликта“ (према Stojanović, 2011, str. 326). Лејкоф [Leikoff], је говорила да „[...] друштва развијају учтивост како би смањила трвење

¹ onolnesto@yahoo.com

у међуљудским односима“ (Stojanović, 2011, str. 326). Браун и Левинсон дефинишу учтивост као ублажавање чинова који угрожавају његов „фејс“ (Stojanović, 2011, str. 326). Поменути аутори развили су главне моделе теорије учтивости који данас постоје.

Овдје је важно напоменути да међу различитим културама могу да постоје велике разлике у конвенцијама учтивости, и то се, природно, манифестује и на језику. То је главни разлог зашто се ниједан модел учтивости није показао универзално примјењивим.

Када се ради о истраживањима учтивости у интеркултуралном контексту, треба истаћи да се модел који су поставили Браун и Левинсон показао као посебно добар. Иако је Лич тврдио да не постоји апсолутна разлика између учтивости на Западу и учтивости на Истоку, Чен [Chang] учтивост дефинише као социокултурни феномен базиран на друштвеним вриједностима одређене заједнице (према Bakšić, 2012, str. 2). Многе друге анализе, као што показују Гу [Gu] и Мацумото [Matsumoto] (према Popović, 2017, str. 1), поткрепљују ово становиште, па се тако потврђује да је тешко дати универзално примјењиву дефиницију учтивости.

Учтивост се базично (али не искључиво) изучава у оквиру прагматике, а до сада се развило неколико модела учтивости, као што смо раније у тексту поменули. Према већини аутора, класичне теорије учтивости базирају се на класичним прагматичким теоријама, пре свега на теорији о говорним чиновима. Главне моделе теорије учтивости дали су Лејкоф и Лич, затим Браун и Левинсон. Постоји и више алтернативних модела, које нећемо представљати у раду.

Што се тиче појма учтивости у кинеској култури и језику, учтивост, односно, „лимао“ (кинески „礼貌“, пинјин² „lǐmao“) састоји се од ријечи „ли“ (кинески „礼“, пинјин „lǐ“), која се односи на ритуале и церемоније, и ријечи „мао“ (кинески „貌“, пинјин „mao“), што значи појава, изглед. „Ли“ је у семантичком смислу у историји кинеског језика доживјела велике промјене: у записима Конфуција, односи се на друштвену хијерархију, док се у класику Лиђи (кинески „礼记“, пинјин „Lǐjì“) „ли“ дефинише као скромност и поштовање учесника у интеракцији (више аутора, први међу њима је у оквиру теорије учтивости ову тему обрадио Гу: према Wang, 2008, str. 198).

Кинези учтивост посматрају кроз призму друштвених норми. Друштвена хармонија је једна од најважнијих вриједности у кинеском друштву. Ове вриједности кинеске културе очитују се и у језику, на што указује употреба учтивих форми које појашњавају позицију продуцента и његов однос према реципијенту.

Што се тиче истраживања о учтивости у кинеском језику, издвајамо Гу (1990), који тврди како је учтивост прије свега нормативна у кинеском

² Кинеска латинична транскрипција.

језику и везана је за исказивање поштовања према позицији коју појединац заузима у друштву (сажето према Wang, 2008, str. 198).

Ванг (Wang, 2008, str. 199) тврди да сам термин „лимао“ (учтивост, учтив) у кинеском језику има посебно значење, узимајући у обзир да у себи садржи „ли“ који се односи на исказивање скромности говорника, посебно у контекстима друштвене хијерархије, која је још од периода Конфуција била изузетно строга у старој Кини.

Теорија учтивости: теоријски модели

О теорији говорних чинова

Најутицајнијим теоријским моделима учтивости претходи теорија говорних чинова Остина [Austin] (1962) и Серла [Searle] (1969, оба према Stojanović, 2011, str. 327). Говорни чинови не односе се само на исказ као опис или констатацију ситуације, него и на захтјеве, исказе захвалности итд. Када говоримо о теорији говорних чинова, важно је да напоменемо да је заједничко за оба аутора да истичу важност илокуционог чина/илокуције (односно намјере која стоји иза неког исказа). У оквиру теорије говорних чинова (међу поменутих ауторима постоје разлике када се о класификацији говорних чинова ради, али се овим нећемо детаљније бавити у раду), Серл је подијелио говорне чинове у пет категорија и ова подјела чест је предмет анализе многих истраживача учтивости. Говорни чинови дијеле се на: асертиве (продуцент се обавезује на истинитост исказа); директиве (продуцент наводи реципијента на дјелање); комисиве (продуцент се обавезује); експресиве (продуцент изражава став); декларативе (помоћу исказа се врши тренутна промјена неког стања или ситуације) (све према Stojanović, 2011, str. 328). На ових пет категорија се често позивају многи истраживачи учтивости. У зависности од коришћења различитих говорних чинова остварује се различит ниво учтивости исказа. Коришћење различитих говорних чинова зависи од утицаја нивоа учтивости исказа говорника на слушаоца (реципијента). Код говорних чинова важна је и њихова подјела на директне и индиректне. Код директних говорних чинова постоји поклапање комуникативне функције реченице и илукотивног индикатора поменуте функције. Код индиректних говорних чинова, такво поклапање не постоји. Директност говорних чинова утиче на саму учтивост (као и дистанцу, поштовање итд.) (све према Stojanović, 2011, str. 328).

Теорија учтивости према Лејкоф

Модел који даје Лејкоф дефинише учтивост као тежњу да се смањи конфликт у комуникацији. Главна правила су јасноћа и учтивост у интеракцији, а истиче и важност ненаметања, право избора, као и подстицање једнакости међу учесницима у интеракцији (према Stojanović, 2011, str. 332–333).

Теорија учтивости према Лич

Лич у свом моделу наглашава важност кооперативности међу саговорницима, наводећи га као основу социјалне равнотеже међу учесницима у интеракцији. Лич наводи шест максима које описују његов принцип учтивости:

- 1) Максима такта (умањи трошак за другог, увећај корист за другог).
- 2) Максима великодушности (умањи корист за себе, увећај корист за другог).
- 3) Максима одобрења/апробације (умањи непоштовање другог, увећај вредновање другог).
- 4) Максима скромности (умањи вредновање себе, увећај непоштовање себе).
- 5) Максима сагласности (умањи неслагање између себе и другог, увећај сагласност између себе и другог).
- 6) Максима наклоности (умањи антипатију између себе и другог, увећај наклоност између себе и другог (све сажето према Stojanović, 2011, стр. 335).

Лич, такође истиче значај такта, ауторитета и социјалне дистанце у исказивању учтивости. Овај модел одражава друштвена правила, а понашање и говор појединца треба да су у складу са поменутим правилима.

Теорија учтивости Пенелопи Браун и Стивена Левинсона

Теорија учтивости Пенелопи Браун и Стивена Левинсона (први пут објављена 1978. године, у виду чланка, а књига је објављена 1987. године) имала је велики утицај на каснија истраживања учтивости.

Примјењујући свој теоријски модел језичке учтивости на три различита језика (енглески, тамил и целтал), аутори су установили да је учтивост универзална категорија, односно да сви језици свијета имају средства да изразе учтивост. Учтивост се, према Браун и Левинсону, испољава кроз говорне чинове са циљем избјегавања друштвеног конфликта, као и очувања хармоничних односа у комуникацији.

Тумачење феномена учтивости према поменутим ауторима оставило је велики утицај на истраживаче. Међутим, многи европски, али и истраживачи из далекоисточних култура, преиспитују универзалност примјене теоријског оквира овог модела. Многи истичу да различита друштва различито схватају неке вриједности, као што су концепт образа (Мацумото, Иде и други; према Stojanović, 2011, str. 337–339), те да су стратегије испољавања језичке учтивости културолошки условљене.

Без обзира на недостатке, овај модел, осим мултидисциплинарног приступа феномену учтивости, представља добру основу истраживањима о интеркултуралној комуникацији и њеним проблемима.

Концепт образа по моделу Браун и Левинсон, и разлике које овај концепт има у кинеској култури

Браун и Левинсон полазе од концепта „узорне личности“ (према Stojanović, 2011, str. 329). Они предлажу концепт „образа“. Термин који користе Браун и Левинсон, „face“, код нас се различито преводи. Што се тиче превода термина „face“, у литератури смо пронашли следеће: Стојановић (2011) користи термин „фејс“; Бакшић (2012) користи термин „лице, образ“, али и „углед“, наводећи Наду Иванетић која спомиње „лице“ (према Bakšić, 2011, str. 7); Поповић (2017) користи термин „образ“. Сви ови термини односе се на слику коју сваки припадник друштва има о себи и коју се труди очувати у интеракцији са другима. „Образ“ може бити позитиван и негативан. Позитиван образ карактерише тежња личности ка друштвеном признању и одобравању, а код негативног образа личност тежи ка одбрани слободе поступања. На позитиван образ утичу похвале и комплименти, а на негативан индиректније изражавање, као и изостављење наредби, који дају слободу одлучивања. Браун и Левинсон наводе више различитих стратегија учтивости, са циљем очувања образа саговорника у комуникацији. Позитивна учтивост има за циљ да смањи друштвену дистанцу, док ју негативна повећава.

Сваки учесник у интеракцији, било да је говорник или саговорник, тежиће да очува сопствени образ у комуникацији. У том циљу користе се различите стратегије учтивости, како би се „омекшао“ сам захтјев (или говорни чин уопште).

Концепт образа, како је дефинисан у теорији Браун–Левинсон, заснован је на западној, индивидуалистичкој култури, тако да се показао неподесним за далекоисточне културе, гдје се вреднују колективне вриједности много више у односу на потребе појединца. Истраживања која су спроведена у далекоисточним културама (Матсумото, 1989; Иде, 1989; Гу, 1990; Мао, 1994 итд.) указују да је схватање образа, посебно негативног,

потпуно различито у односу на западне културе (а посебно англо-саксонске, на којој је заснована теорија учтивости Браун Левинсон).

Приликом избора одређене стратегије веома важну улогу има степен угрожавања образа која укључује више варијабли присутних у већини култура:

1. социјалну дистанцу између саговорника код симетричних релација,
2. релативну моћ (која укључује „материјалну” и „метафизичку” контролу) говорника или саговорника (односно продуцента и реципијента говорног чина) у асиметричним релацијама,
3. рангирање степена наметања/принуде у одређеној култури (према Bakšić, 2012, str. 9) .

У кинеској култури образ је један од централних концепата. Кинеске ријечи за образ су „lian”(脸) и „mianzi”(面子). „Lian” се односи на репутацију коју појединац има у друштву, кроз повјерење које му друштво даје као моралном припаднику заједнице. „Mianzi“, с друге стране, представља репутацију коју појединац има у заједници, а коју стиче током живота. Дефиницију образа у кинеској култури први је дао кинески антрополог Ху 1944. године (према Wang, 2008, str. 199).

Мао утврђује да се подјела на позитиван и негативан образ према теорији Браун и Левинсон не може примијенити на кинески језик. За ово становиште залагао се и Гу (према Ма 2008, str. 209–211) те многи други касније.

Истраживања о захтјевима у кинеском језику

У оквиру теорије учтивости, Браун и Левинсон развијају стратегије учтивости, међу којима су и захтјеви. Захтјеви су међу највише истраживаним од говорних чинова, поготово у интеркултуролошким и интерјезичким прагматичким студијама. Захтјеви се морају упућивати на друштвено прихватљив начин, јер ограничавају слушаоца (реципијента). Сам говорни чин захтјева састоји се из главног чина и периферних елемената, којима се ублажава или појачава сам чин захтјева. У вези са захтјевима је урађена и класификација стратегија захтјева, која даје слику директности, односно учтивости у више језика, када је покренут ЦЦСАП пројекат (енг. CCSARP, Cross-Cultural Speech Act Realization Project) који анализира говорне чинове захтјева и извињења у више језика и култура, те даје преглед универзалних прагматичких правила и њихових карактеристика код употребе поменутих говорних чинова. Тако је, на примјер, истраживање захтјева, које је спроведено у неколико језика, показало да употреба императивних облика расте од запада ка истоку: од 4% у енглеском језику, 20% у пољском, до 35% у руском језику (према Poročić, 2017, str. 27). Захтјеви могу бити конвенционално индиректни и неконвенционално индиректни.

На основу многих контрастивних истраживања, установљено је да је у многим културама конвенционална индиректност при упућивању захтјева уобичајен исказ учтивости. Поповић наводи примјере истраживања: енглески, њемачки, француски, хебрејски, шпански (Блум-Кулка и др., 1989), тамил и целтал (Браун, Левинсон, 1987) итд. (према Popović, 2017, str. 128).

Многа истраживања поткрепљују тезу ЦЦСАРП пројекта да су конвенционално индиректне стратегије универзално друштвено прихваћене. Такође, доказан је утицај социјалних фактора на говорне чинове. Тако Чен и Чен на примјеру кинеског језика и америчке варијанте енглеског показују утицај друштвеног положаја на говорне чинове (према Popović, 2017, str. 29).

О захтјевима у кинеском језику: анализа објављених истраживања

Што се тиче захтјева, као стратегије говорних чинова, оне су доста истраживане и анализиране у кинеском језику. Овоме је претходила дефиниција и теоријски оквир анализе захтјева.

Још је Серл захтјеве, заједно са наредбама, уврстио у тзв. „директиве“, чија је илокуција навођење рецепијента на акцију, дјеловање. Лич, опет, прави разлику између наредбе и захтјева (наредба не оставља слободу одлуке рецепијенту испуњавања исте, за разлику од захтјева). Блум-Кулка и Хаус дијеле захтјеве на директне, конвенционално индиректне и неконвенционално индиректне. Овим су постављени теоријски оквири чина захтјева.

Када говоримо о захтјевима у кинеском језику, од кинеских лингвиста њима се баве Хонг (1996), Хуанг (1996), Јеунг (1997), Лиао (1997), Гао (1999), Сонг и Ли (2000), Лин (2005), Руе и Џанг (2008), Шум (2008), Ванг (2008), Кадар (2009), Ванг (2011), Џанг (2011), Кан и Падар (2011), Хан (2012) итд.

Хонг [Hong] (1996) у својој студији доказује да је избор одговарајуће стратегије учтивости при упућивању захтјева условљен социјалном позицијом, као и да се у кинеском језику често користе припремни чинови, као и хонорифици³ (термин преузет према Stojanović, 2011, str. 338). Оно што је занимљиво у кинеској култури јесте то да ће и они са вишом социјалном позицијом користити елементе којима ће ублажити тон самог захтјева. Аутор закључује да поред социјалне позиције и социјалне дистанце, како их дефинишу Браун и Левинсон, на учтиво упућивање захтјева у кинеском језику највећи утицај има концепт образа.

Хуанг [транскрипција] (1996) пореди кинески језик (Тајван) и америчку варијанту енглеског језика. Установљује да се у кинеском много више користе директне стратегије захтјева.

³ Хонорифике Стојановић дефинише као изразе поштовања и уважавања.

Јеунг [Yeung] (1997) испитује стратегије учтивости у пословном окружењу и утврђује да наметање, као један од фактора који утичу на директност захтјева код Браун и Левинсона (друга два су социјална дистанца и социјални положај), у кинеском језику немају исти утицај из разлога што су социјална хармонија и „очување образа“ изузетно важни у кинеској култури. Оно што се на Западу сматра наметљивим, не мора бити такво у кинеској култури, тако да аутор доводи у питање универзалну примјењивост теорије учтивости Браун –Левинсон.

Лиiao [Liao] (1997) пореди кинески језик континенталног дијела Кине и Тајвана са америчким енглеским у корпоративном окружењу, наводећи како се у кинеском језику много више користе конвенционално индиректни захтјеви. Аутор, такође, примјећује још једну разлику, а то је да жене много више користе разлоге као објашњења захтјева, у односу на мушкарце. Исто тако, код различитих врста захтјева постоје разлике у стратегијама које користе говорници кинеског и енглеског језика.

Гао [Gao] (1999) у својој анализи подржава ово становиште, наводећи да конвенционално индиректну стратегију захтјева у кинеском језику прати честа употреба разних периферних елемената. Гао, такође, наводи разлике између кинеског и енглеског језика и истиче да је императив најефикаснија стратегија захтјева, што у енглеском језику никако није случај. Употреба ограђених перформатива, веома заступљена у енглеском језику, са циљем „умекшавања“ захтјева, у кинеском би указивала прије на несигурност, сумњу. Захтјев као упућивање на припремне услове чест је у енглеском језику (и веома експлицитан), док би у кинеском он више указивао на жалбу.

Сонг [Song] и Ли [Lee] (2000) пореде три групе говорника кинеског језика из НР Кине и Сингапура са говорницима енглеског из Аустралије и такође утврђују да је императив веома чест у кинеском језику, који се описује као јасан и експлицитан. Са овим се слаже већина кинеских лингвиста.

Лин [Lin] (2005) у својој докторској дисертацији о стратегијама учтивости у пословном окружењу указује на важност друштвене хармоније и схватања образа при упућивању захтјева, као и честе употребе елемената којим се продуцент ограђује и ублажава захтјев. И продавац и купац се труде да конверзацију одрже хармоничном и избјегавају потенцијалне конфликте.

Руе [Rue] и Цанг [Zhang] (2008) пореде захтјеве у кинеском и корејанском језику, утврђујући да су индиректни захтјеви универзално преферирани (што је претходно установљено ЦЦСАРП пројектом). Иако су многи установили да су директни захтјеви чести код кинеских говорника, они их, с друге стране, рјеђе користе, у односу на говорнике корејанског језика.

Шум [Shum] (2008) анализира захтјеве у кинеском језику (Хонг Конг) код којих су продуценти захтјева жене у корпоративном

окружењу. Аутор утврђује да у кинеској култури, под утицајем конфуцијанства, говорници веома воде рачуна о поштовању које указују саговорнику и да није социјална дистанца та која утиче на директност захтјева (као што тврде Браун и Левинсон), већ колективност, социјална хармонија и поштовање према саговорнику, које из тога слиједи. Шум даље истиче да је блискост важнија као фактор директности на Западу, гдје је култура примарно индивидуалистичка. Аутор на тај начин, такође доводи у питање универзалност теорије Браун–Левинсон.

Ванг [Wang] (2008) истражује везу концепта образа и стратегија учтивости код изрицања захтјева. Аутор утврђује важност концепата социјалне хармоније и очувања образа судионика у интеракцији. Ова студија показује да саговорници често користе дуже уводе и полако долазе до самог захтјева у комуникацији. Ванг, такође, анализира улогу концепта „лица, образа“ код изрицања захтјева у кинеском језику. Аутор наводи честу навику Кинеза да самом чину захтјева претходи краћи или дужи увод, изношење разлога и слично, који допуњују сам чин захтјева, а којима се исказује поштовање реципијенту (2008, str. 205).

Ванг (2011) испитује стратегије учтивости захтјева на корпусу сакупљеном из савремених кинеских ТВ серија. Испитујући двије варијабле, а то су социјална позиција и социјална дистанца, ауторка на основу 3970 примјера захтјева потврђује важност социјалне дистанце у комуникацији, као и чињеницу да Кинези постепено „граде“ конверзацију око захтјева, ослањајући се често на особе из круга познаника („guanxi“, односно „关系“, са значењем „веза, повезаност“, а односи се на систем познанстава, социјалну мрежу, у кинеској култури и друштву, начин да се многи послови, али и проблеми рјешавају преко познанстава, на начин својствен кинеској култури и менталитету), како би осигурали да ће захтјев бити испуњен.

Цанг (2011) испитује стратегије учтивости код захтјева гдје су продуценти професори, а реципијенти студенти. Аутор се, такође, бави утицајем који захтјеви у овом контексту могу имати на реципијента. Подразумијевајући социјалну моћ коју професори имају у овој врсти интеракције, студија потврђује позитиван утицај када се користе позитивне стратегије учтивости.

Кадар [Kadar] и Пан [Pan] (2011) дају преглед учтивости у кинеском језику, анализирајући, притом, и захтјеве. Аутори, између осталог, дају и историјски преглед феномена учтивости у Кини, односно, како су се форме учтивости мијењале у кинеској култури, а тиме и у кинеском језику, кроз историју.

Хан [Han] (2012), у контрастивној студији захтјева у кинеском и британском енглеском језику, установљује да Кинези много пажње полажу на хармоничне односе, очување образа, као и да много више користе

периферне елементе у односу на Британце, поготово зато што је коришћење императива много чешће у кинеском језику у односу на енглески.

Поповић (2011, стр. 30) наводи истраживање Чен и Чен (2012) које подупиरे тачност ЦЦСАРП пројекта, према којем се конвенционално индиректне стратегије користе универзално. Поредећи захтјеве кинеских и енглеских говорника, утврђују да у погледу утицаја друштвене моћи на стратегије учтивости, најчешћи је избор конвенционална индиректност. Међутим, када захтјев упућују они са вишом социјалном позицијом, захтјеви су били упућивани много директније.

Закључак

Као што можемо видјети, већина кинеских истраживача је критиковала универзалну примјењивост теорије учтивости, наводећи многе примјере када она није била примјењива. Исто тврде и многи јапански лингвисти, као што су Иде и Мацумото. Међутим, нико осим Браун, Левинсона, Лејкофа и Лича није дао детаљан и примјењив оквир као замјену предложеног. Оно што, такође, карактерише анализе у оквиру теорије учтивости, када се о кинеском језику ради, јесте истовремено навођење и изучавање и класичног и модерног кинеског језика: често се говори о културолошким концептима старе Кине (прије 1911. године) при чему се користе примјери из модерног кинеског језика (након 1912).⁴

Кадар и Пан (2011) наводе како класична кинеска култура нема значајан утицај на модерну. Међутим, Мао (1994) и многи други кинески аутори истичу скромност и поштовање као важне факторе који утичу на учтивост исказа, дајући примјер термина „тонгци“ („друг“, кинески: „同志“, пинјин: „tongzhi“), који је замијенио традиционалне хонорифике након 1949. године, односно након успоставе НР Кине, што је доказ да је традиционална култура и даље утицајна у кинеском друштву, иако се можда мијењају њезине форме (примјер преузет од Kadar and Pan, 1994, стр. 79).

Ли Сонг (Lee and Song, 2000, стр. 501–502) наводи како је важан фактор комуникације социјална позиција која утиче на директност исказа захтјева (односно, индиректност), што је, опет, потврда нашем ставу да традиционална култура итекако утиче на кинеско друштво данас. Оно са чиме се слажемо код аутора Кадари Пан, јесте да су се фактори учтивости мијењали током историје.

⁴ Кинески језик се, историјски, дијели на:

- класичан кинески језик старијег периода, до 3. в. п. н. е.,
- класичан кинески језик средњег периода, 3. в. п. н. е. до 12. в. н. е.,
- класичан кинески језик новијег периода, односно предмодерни кинески, 12. до 19. в. и
- модерни кинески језик, од Покрета 4. маја 1919. (према: Ванг, 1958).

Чанг (2008) говори о значајној промјени када се о резервисаности и искрености ради, између традиционалног и модерног кинеског друштва. У модерном друштву оба су много јаче истакнута у комуникацији (према Chang, 2008, str. 62).

Литература

- Chen, S. C., Chen, S. H. (2007). Interlanguage Requests: A Cross-Cultural Study of English and Chinese. *The Linguistics Journal*, 2(2), 33–52.
- Chen, R. (1993). Responding to compliments: A contrastive study of politeness strategies between American English and Chinese speakers. *Journal of Pragmatics* 20, 49–75.
- Gu, Y. (1990). Politeness phenomena in modern Chinese, *Journal of Pragmatics*, 14/22, 237–57.
- Matsumoto, Y. (1988). Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese, *Journal of Pragmatics*, 12/4, 403–26.
- Hong, W. (1996). An empirical study of Chinese request strategies, *Int'l J. Soc. Lang.* 122, 127–138.
- Ide, S. (1989). Formal forms and discernment: Two neglected aspects of universals of Linguistic politeness, *Multilingua*, 8/2–3, 223–48 (iz Pan, Julin i Kadar, Daniel Z. 2011: Politeness in Historical and Contemporary Chinese, New York: Continuum International Publishing Group).
- Mao, L. R. (1994). Beyond Politeness theory: face revisited and renewed, *Journal of Pragmatics*, 21/5, 451–86.
- Pan, J., Kadar, D. Z. (2011). Politeness in Historical and Contemporary Chinese, New York: Continuum International Publishing Group.
- Rue, Y., Zhang, Q. (2008). Request strategies: a comparative study in Mandarin, Chinese and Korean, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Yeung, L. (1997). Polite Requests in English and Chinese business correspondence in Hong Kong, *Journal of Pragmatics* 27, 505–522.

Интернет извори

Bakšić, S. (2012). *Strategije učtivosti u turskom jeziku*. Sarajevo: Filozofski fakultet. Preuzeto sa:

http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Strategije_uctivosti_u_turskom_jeziku.pdf.

Датум приступа: 1. 11. 2016.

Gao, H. (1999). Features of request strategies in Chinese, *Lund University, Dept. of Linguistics Working Papers 47*. Преузето са:

<https://lucris.lub.lu.se/ws/files/6211489/624447.pdf>.

Датум приступа: 13.9.2016.

Han, X. (2012). A Contrastive Study of Chinese and British English Request Modifications, *Theory and Practice in Language Studies, Vol. 2, No. 9*, 1905–1910. Преузето са:

<https://pdfs.semanticscholar.org/e133/54d127138f738424868d3307dcf8d2685462.pdf>.

Датум приступа: 14.6.2016.

Popović, J. (2017). *Strategije učtivosti u srpskom i engleskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet. Преузето са:

<http://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/1995/Doktorat.pdf?sequence=2>.

Датум приступа: 25.9.2017.

Shum, A.(2008): Being positively polite – Women making requests in Hong Kong workplaces, the University of Hong Kong, LCOM Papers 2, преузето са странице:

<http://www.english.hku.hk/LCOM%20paper/LCOM%20papers%20new,%20rev/2008%20vol2/3%20Women%20request.pdf>

Датум приступа: 14.6.2016.

Song, M., Lee W. (2000). Imperatives in requests direct or impolite, *Pragmatics:4*, 491–515 International Pragmatics Association, преузето са странице:

<http://journals.linguisticsociety.org/elaanguage/pragmatics/article/download/197/197-476-1-PB.pdf>.

Датум приступа: 14.7.2016.

Stojanović, D. (2011). Učtivost u nemačkom i japanskom jeziku, *Komunikacija i*

kultura online: godina II, broj 2, преузето са странице:

<http://www.komunikacijaikultura.org/KK2/KK2Stojanovic1.pdf>.

Датум приступа: 1.11.2016.

Lin, H. (2005). Contextualizing linguistic politeness in Chinese—a socio-pragmatic approach with examples from persuasive sales talk in Taiwan

Mandarin, dissertation, The Ohio State University, преузето са странице:

https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file%3Faccession%3Dosu1109961198%26disposition%3Dinline.

Датум приступа: 14.6.2016.

Wang, H. (2008). A Tentative Analysis of „Face” in the Chinese Request, *Intercultural Communication Studies XVII: 1*, преузето са странице:

<http://web.uri.edu/iaics/files/19-Heng-Wang.pdf>.

Датум приступа: 12.11.2016.

Wang, S. (2011). Request Strategies in Contemporary Chinese Teledramas—A Corpus-based Study, *Theory and Practice in Language Studies, Vol. 1, No. 9*, 1139–1149, преузето са странице: [http://www.academypublication.com/](http://www.academypublication.com/issues/past/tpls/vol01/09/11.pdf)

[issues/past/tpls/vol01/09/11.pdf](http://www.academypublication.com/issues/past/tpls/vol01/09/11.pdf).

Датум приступа: 13.9.2016.

Mills, S. (2003). *Gender and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press

Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

POLITENESS THEORY IN CHINESE LANGUAGE RESERACH:
REQUESTS

Summary

In this paper we give the analysis of existing research about requests in Chinese language, based on politeness theory by Brown and Levinson. This paper gives basic definition of politeness, as well as short overview of the most influential politeness theories nowadays. Within politeness theory itself, different approaches to politeness in intercultural communication, is especially interesting. Many researchers have been questioning the universality of the politeness theory by Brown and Levinson, however, nobody created equally detailed and applicable theory framework, as the alternative.

СТЕВАН ЛУКОВИЋ – ПЈЕСНИК МЕЛАНХОЛИЈЕ И ТУГЕ

У раду анализирамо поезију Стевана Луковића, пјесника меланхолије и туге. Луковић, због преране смрти, није стигао да штампа књигу стихова, али су то, у знак сјећања, учинили његови пријатељи, објавивши 1903. пјесничку збирку *Песме Стевана М. Луковића*. С обзиром на то да је он данас готово заборављен, а да се рецепција његовог дјела свела на одређење да је Луковић пјесник с маргине српског поетског модернитета, у раду смо настојали представити његов краatak животни вијек и обимом невелик пјеснички опус.

О Луковићевим везама са пјесницима француског парнасо-симболизма, особито Верленом и Метерлинком, већ смо писали, тако да ћемо, овом приликом, пажњу усмјерити на оне пјесме у којима читамо Стевана Луковића као пјесника меланхолије и туге.

Кључне ријечи: Стеван Луковић, биографија, српска модерна, пјесник – ноћник, меланхолија, туга.

1. Живот и дјело Стевана Луковића

Данас готово заборављени пјесник Стеван Луковић рођен је 27. децембра 1877. године у Чачку као најстарије од деветоро дјеце Милоја и Јелене Луковић². Стеванов отац је радио као благајник VII пешадијског пука краља Александра Првог Обреновића. Мати је потицала из некада угледне трговачке породице Радовановић. Луковићи су подигли шест синова (Стеван, Радомир, Милан, Миливоје, Коста и Лука) и три кћери (Магдалена, Косара, Росанда), а једино је Стеван рођен у Чачку. Због школовања дјеце родитељи су се убрзо преселили у Београд и свим синовима приуштили универзитетско образовање³.

¹ mirjanalc@yahoo.com

² У матичној књизи рођених цркве Св. Вазнесења, под редним бројем 115, уписани су подаци о пјесниковом рођењу, али је том приликом дошло и до административне грешке, намјесто Стеван уписано је Стефан Луковић.

³ У књизи *Лука Луковић и његова браћа* (Београд: Сигнатур, 1998), приређивача Милана Шећеровића, могу се пронаћи нешто детаљнији подаци о животу и трагичној судбини браће Луковић.

По окончању основне школе, Стеван Луковић уписује Трећу београдску гимназију, а седми и осми разред завршава у Првој, гдје се истиче радом у ђачкој дружини *Нада*, чији је потпредседник био једну школску годину (1885–1896). Даље школовање наставља на Правном факултету, да би по његовом окончању, 1900, кратко вријеме провео у Паризу, а већ наредне године добио посао писара у Државном савету. Још као студент Луковић био је, заједно са Скерлићем, члан високошколске социјалистичке групе, у чије име је неријетко расправљао на јавним окупљањима. Политичке ставове износио је у *Социјал-Демократу* и *Радничким новинама*, али у исто вријеме објављивао и преводе у стиху из *Казни* Виктора Игоа. Луковић је био и један од сталних сарадника *Дневног листа*, чији је уредник од 1902. године Павле Ранковић, пјесников пријатељ. Оштре, духовите и изузетно запажене уводнике о политичкој збиљи у Србији тога времена, Луковић није потписивао из оправданих разлога. Неколико дана прије његове смрти, полицијске власти су откриле да је писац популарних чланака нико други до тадашњи писар у Државном савету, којем су одмах припремили отказ, прозвавши га бунтовником и јакобинцем. Несретни пјесник није дочекао уручење отпуста – преминуо је 31. августа 1902. у двадесетпетој години живота, а да није ни знао од чега је и колико дуго боловао.⁴

На Луковићевом посљедњем испраћају окупио се велики број српских интелектуалаца. На гробу је говорио пјесников најбољи друг Јован Скерлић, откривши том приликом и оно што је о Луковићу мало ко знао:

„Књижевност наша жељно је очекивала да јој даш све што смо ми тврдо веровали да си јој у стању дати. Са твојим великим талентом песничким, који смо знали само ми најближи твоји, ти си био позван да далеко, веома далеко идеш. [...] Зашто да нас оставиш ти у кога је наша књижевна генерација толико полагала, који си био украс наш“ (1902, стр. 2).

Можда се у том тренутку чинило да критичар из пријатељске оданости и љубави, претјерује у вредновању Луковићевог пјесничког рада. Томе у прилог иду и први, готово стидљиви младићки стихови, штампани у *Делу*, *Новој Искри*, *Звезди* и *Босанској вили*. Посве у духу романтичарском, а евидентно писани под снажним утицајем Ђуре Јакшића и Војислава Илића, почетнички стихови младог Луковића нису одјекнули у књижевној критици, па се пјесник, иначе склон аутокритици, окренуо писању новинских чланака.

⁴ О узроцима Луковићеве напрасне смрти дуго се ништа није знало. У зборнику радова Српског лекарског друштва *Болести и стваралаштво књижевника старог Београда: у светлости сведочанства познаника* из 1966. (уред. проф. др Владимир Станојевић) налазимо биљешку да је преминуо од туберкулозе (стр. 124). Међутим, пјесник је највјероватније умро од апендицитиса, тј. акутног запаљења слијепог цријева које изазива болну и прерану смрт уколико се на вријеме не потражи помоћ лекара. Ксенија Атанасијевић у есеју *Један драг и мио сапутник* (Правда, Београд, 33/ 1937, бр. 11684–11687, ускршњи додаток од 1. до 4. маја) располаже тим податком

Иза себе, у рукопису интимне биљезнице, Луковић је оставио извјестан број пјесама, које ће постхумно приредити и објавити његови пријатељи, али ће, нажалост, штампати само оне интимне, лирске. Збирка под насловом *Песме Стевана М. Луковића* штампана је 1903. године, са непотписаним предговором Милана Грола и садржи укупно двадесетдевет пјесама. Јован Скерлић у читуљи објављеној у *Српском књижевном гласнику* (16. септембар, 1903, стр. 160) свједочи да је у пјесниковој заоставштини, осим властитих стихова, било и неколико „забелешки по старим бележницама“, међу којима има списка из Епикрата, Верленових стихова, дијелова из *Огледа савремене психологије* Пола Буржеа, те напомиње да је Луковић за *Српски књижевни гласник* „спремао опширан реферат о последњим француским публикацијама о босанском питању“.

Пред јавност се, дакле, износи интересантна појава новог и младог пјесника, који преводи Игоа, проучава европску књижевност, француску чита у изворнику, пише бриљантне чланке на којим му могу позавидјети искуснији политичари, али, парадоксално, у тренутку када књижевник није више међу живима.

Друго издање Луковићеве поезије приредио је Гојко Тешић 2011. године, под називом *Јесења кишна песма* у издању *Службеног гласника*. Морамо напоменути и то да је за рецепцију Луковићевог дјела драгоцјено заједничко издање из 2002, београдског Издавачког предузећа „Рад“ и Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ у Чачку, које доноси три пјесникове рукописне заоставштине. У завичајном одјељењу поменуте библиотеке налазе се и Луковићева школска свеска на чијим корицама пише *Poesie* у којој су, поред француске граматике и правописа, исписане и прве пјесме настајале у периоду од 26. априла до 21. новембра 1894. године. Тиме се показала тачном и исправном Скерлићева тврдња да су иза пјесника остале још двије-три биљезнице стихова. „Писане почетничком руком, и знањем, исправљане и прецртаване строфе, казују са колико се муке рађао стих и уобличавала мисао“ (Оташевић, 1999, стр. 35). Једва да се назире у овим пјесмама „украс генерације“, како је Скерлић својевремено надахнуто за пјесника тврдио па је, познавајући све слабости раних стихова, биљезницу оставио на чување Луковићевој сестри Росанди. Међутим, не смије се заборавити да је Стеван Луковић у вријеме када су настајале ове пјесме имао свега шеснаест година. Српској историографији оне би могле бити занимљиве због сагледавања начина на који се млади Луковић „носио“ са стихом и римом, како је „брусио“ мисао, које су му биле пјесничке преокупације и слично. Такође, када је ријеч о пјеснику о коме се веома мало зна, сваки траг бива драгоцјен.

Интересовање за пјесништво Стевана Луковића показао је руски књижевник и историчар књижевности др Андреј Б. Базилевски, када је у тротомну *Антологију српског пјесништва, Том I (Антология сербской*

поэзии, Том 1, Серия „Коллекция сербской литературы“) унио тридесет и три Луковићеве пјесме преведене на руски језик. Базилевски, који је превео све Луковићеве пјесме из 1903. и неколико из књиге *Песме Стевана Луковића* из 2002, уз кратке биографске податке, даје и наслов циклусу *За несталим сном* (*Вослед исчезнувшим сну*).

2. Луковићево пјевање

Луковић је пјесник модерног сензибилитета, поетички утемељен на идејама позног романтизма и симболизма, млађи сљедбеник Војислава Илића и достојан претходник Јована Дучића, Милана Ракића, Владислава Петковића Диса и Симе Пандуровића. Већ на почетку вијека овај млади пјесник изразито тежи ка богатијој рими (тежој и пјеснички љепшој, дактилској, као у нпр. пјесми „Вече“), испољава слободнији и приснији однос према језику, не бјежећи од кованица или израза попут: „вално“, „плашно“, „самно“, „ћутом“, „трај“, „самота“, „облачје“, „даждило“, „дрхат“, „весма“ и слично. Дакле, не удаљава се од поетичности старог, минулог, и за дух новог доба одвећ истрошеног: народне пјесме, радичевићевске реторике или прозаичности Војислава Илића.

Постоји у Луковићевом пјевању и романтичарске распричаности, али и видне тежње да се досегне тзв. естетика уздржаности, ћутања, неизреченог. С обзиром на то да пјесник није припремио за штампу књигу стихова, те да није стигао да их промишљено организује (не можемо знати ни да ли би то икада учинио!), Скерлић и Грол су одлучили да објаве „избор из већег броја недовршених радова из његовог интимног дневника“ (Грол, 1902, 4). У књизи оне нису обједињене по тематском принципу нити је свака од пјесама у континуитету семантички везана за најмање још једну пјесму. Тако долази до преплитања тзв. описних пјесама, како их именује сам Скерлић, са пјесмама љубавног карактера, док поједине пјесме које су раније објављиване у периодици, попут пролетерске „На први мај“, објављене у *Радничким новинама* (II/1902, бр. 37, 14. септембар, стр. 4), нису унијете у књигу. У тематском смислу, ове пјесме су нешто разнородније: поред неколико љубавних, имамо дескриптивне, рефлексивне стихове и за сада једну познату пролетерску пјесму.

На мотивском плану Скерлић опажа да све Луковићеве „песме имају два до три основна мотива: јецање душе спутане на земљу, гмизање по прабини духа који хоће да прне у зрачне висине; оно особито осећање у сутон, онај мистични час када се боље но икада чује дисање Природе и када неко пантеистичко осећање додирује сваку иоле финију душу; јесењи пејзаж, тако дубоко интиман и речит, тужно огледало меланхоличних духова; најзад, неко тамно, далеко предосећање смрти, тиха и дискретна тежња за вечитим миром са оне стране гроба (1903, стр. 804). И заиста, у

Луковића, који по сопственом признању „страшној мисли крила пустит’ не сме“ готово ништа није отворено и јасно, чак ни када пјева о љубави. Он је, прије свега, пјесник атмосфере, атмосфере јесењих ноћи у којима се полако гаси једна младост, на крају, у којима се сумња у могућност избјегавања судбине и одупирања законима природе. Највјероватније је и та непрестана сумња нагнала Сенишу Кордића да закључи како Луковићева „мисао јесте да нема Бога“ (1937, стр. 626).

Из страница дневника, који је нередовно водио, опажа се једно Мопасаново сагледавање живота: „У извесним тренуцима постоји нека врста светлости у духу, која чини да човек за секунд помисли да ће открити божанску тајну ствари. Затим, прозор се затвара. Свршено је“. Стеван Луковић је у јесењој ноћи заиста трагао за божанским тајнама ствари, али му се на том путу у трансцендентално испријечила сурова свакодневница, коју је непрекидно пратило предосјећање блиске смрти. У одломку из писма „једном другу“⁵, који је Скерлић објавио у Српском књижевном гласнику 1903, стоји и ово:

„[...] Болесно раздражен, несрећан у своме неодређеном и несигурном положају, без ичега одређеног преда мном и око мене, без ичега јасног у магли кроз коју безвољно и апатично мичем, са страхом бројим часове и дане, завидим вама, вама на тврдом земљишту, вама на својој стази, на одређеном месту са кога јасно гледате на пут којим идете и мету којој хитате, и све за вама, и све око вас. И оно мало воље за рад и кретање што сам имао, убија овај неодређени положај и нејасни видик, јер не знам камо ћу да пођем, шта да радим, јер очекујем нешто, неку промену, један зрак[...]“

Разлоге за овакво песимистичко виђење живота можемо тражити и у политичкој и духовној клими времена у коме је пјесник стварао. Аутократски режим последњег Обреновића, стални покушаји гашења сваке напредне мисли, непотписивање политичких чланака, које је пјесник писао и страх да ће бити откривен, што се на концу и догодило—све то засигурно је допринијело да првобитно незадовољство прерасте у дубоку изолованост и усамљеност. Отуда у његовој поезији толико туге, меланхолије и дубоког очаја. Милорад Флегар у есеју *Пјесник Стеван Луковић* објављеном у *Летопису Матице српске* 1959, поред ових објективних фактора за Луковићев песимизам, истиче и оне субјективне: моралну и интелектуалну потребу појединца, а поготово идеалисте попут Луковића, да живи интензивним животом (в. Флегар, 1959, стр. 218–232). Томе у прилог иду и ови пјесникови дневнички

⁵ С обзиром на то да је Скерлић најдуже друговао са Луковићем и да се одломак писма који је штампао налазио у његовом посједу, можемо претпоставити да је било адресирано баш на његово име.

записи: „И ништа...ништа...ништа... То је оно што ме убија. Дајте ми буре, вртлога живота. Моји су нерви јаки; моја је крв бујна; срце ми не уме полако да бије, машта да пузи. Живота!“ (Скерлић, 1971, стр. 112). Оваква етерична туга присутна је у пјесми „Још крајем неба“:

Знаш ли свој живот? Живот који чами
Без ичега штоно срећну младост краси?

Знаш ли ли свој живот?... Ни наде да крене
Мртвило дана из пустиње сухе, [...] ⁶

2. 1.

Стеван Луковић је елегичар. У његовим пјесмама лирско ја суочава се са трагичним и несавладивим егзистенцијалним проблемима, не исказујући само безнађе, већ и меланхолично мирење са судбином. Основно осјећање је песимизам и отуђеност, дубока осамљеност и депресија. Отуда су умирање и смрт најчешће теме Луковићеве поезије, која за собом оставља страх, ужас и немоћ. То се понајбоље види из пјесама „Драма у ноћи“ и „Лов“, у којима се тон народне пјесме и наративни ток митолошке приче удружује са симболистичким слутњама. Прва пјесма у цијелости гласи:

Сјајни месец плавом ноћи броди
Сву ноћ гора очарана била –
Иде соко, соколицу води,
Благо мајци, златна су јој крила.

Ноћи! Ноћи! Шта то тужно јеца
У час глуви кроз тишину твоју? –
Ветар шуми преко јела мрачних,
Врат' се, стара, у колебу своју.

Ноћи! Ноћи! Тамо плаче неко!
Ја га чујем, уздишући моли: –
Иди, стара, отпочни са миром;
Поток јеца из кланица голи'.

О, ал' мека месечина годи!
Сву ноћ коло чаробницаâ вила. –

⁶ Стеван Луковић, *Јесења кишина песма*, приредио Гојко Тешић, Службени гласник: Београд, 2010. Сви наводи Луковићевих стихова биће дати према овом издању.

Иде соко, соколицу води,
Благо мајци, златна су јој крила.

Одмах пада у очи да је „Драма у ноћи“, испјевана у модификованом епском десетерцу, те да у подлози има сватовску пјесму у посљедња два стиха оквирних строфа. Са друге стране, у средишњим строфама пјесме исказан је очај старице, која у ноћи обасутој мјесечином *некога* са стрепњом ишчекује. Наиме, у свадбеној лирици наилазимо и на ове стихове, пјеване при довођењу дјевојке пред младожењине дворе:

Весели се женикова мајко!
Три ти сунца дворе обасјала:
једно сунце – момак и дјевојка,
друго сунце – куме и девере,
треће сунце – кићени сватови.

Иде соко, води соколицу,
Благо мајци, – златна су јој крила. (Вук I, 77, 79)

Луковићеви стихови, грађени по узору на епски десетерац, распоређени су у катренске строфе и везани укрштеном римом у првој и посљедњој строфи, али са наглашеним предзадњим кратким слогом, па је отуда и измијењен ред ријечи из цитиране сватовске пјесме („Иде соко, соколицу води“). Ноћ и зачарана гора у којој виле цијелу ноћ коло воде постале су позорница на којој ће се одиграти права људска драма, наговијештена само једним стихом: „Ноћи! Ноћи! Тамо плаче неко!“ Чији то плач у ноћи чује Луковићев лирски субјект и зашто је баш она изабрана за вријеме у коме ће се одиграти ова *драма*?

Ноћ код Луковића има дубље значење. Она је одраз несвјесног, буђење снова и чежњи, али и мора, чудовишта и црних мисли – страшно искуство од кога треба бјежати. Међутим, за разлику од других описа ноћи, које као мотив заузимају важно мјесто у Луковићевом пјевању, ноћ у овој пјесми је нешто друкчија – плава је. Та „мека месечина“ и плава ноћ бришу све границе и старици пружају осјећај да је у истом тренутку сама и да вјерује у илузију да су око ње и друга бића. У рјечнику симбола налазимо и овакво објашњење: „Као непокретно подручје или поднебље нереалног – или надреалног – плава боја сама у себи разрјешује супротности, измјеничности као што су дан и ноћ, које уређују људски живот[...], па упућује на предоцбу о мирној и узвишеној вјечности која је надљудска или нељудска“ (Шевалије 1987: 511). У поезији модерне плава боја је, удружена са апстрактном именицом, имала метафизички призив, тј. узлете у натчулно. У прилог оваквој пјесниковој тежњи иде „гора очарана“ и појава митских бића – „чаробница виле“. Соко (син) и соколица (невјеста) симболи свјетлости, заправо то и представљају

несрећној старици: сунца која су се угасила на зачараној гори. Луковић није насумице изабрао гору као мјесто на коме умиру младенци, у овом случају, баш као и у епској пјесми, од више силе. Мирјана Детелић, тумачећи пјесму *Женидба Милића барјактара*, која се са правом сматра једном од најљепших српских народних балада и која је Луковићу могла бити инспиративна за „Драму у ноћи“, биљежи да је „[...] гора хтонски простор, мјесто у којем се уроци, клетве и сличне зле силе терају по магијском обрасцу јер им оно припада као пусто, туђе, неподложено човековој власти“ (1996: 99). Онај ко се задесио у гори зачараној, по том обрасцу, већ је у свијету мртвих. Јасно је то и старици, која у јецају вјетра, „преко јела мрачних“, чује кобну истину, али и упозорење – „Врат’ се, стара, у колебу своју“. Колиба представља уточиште од таме и мрачних сила, домаћи, позитивно означени простор, за разлику од горе очаране - вјечне куће сина и снаје. Први стих задње строфе пјесме – „О, ал’ мека месечина годи!“, доноси извјесну занесеност љепотом чаробне ноћи, са којом старица разговара у најдраматичнијем тренутку свога ишчекивања. Овај сусрет надреалне љепоте и вјечне тајне, својствен је, опет, симболистичкој лирици. Стеван Луковић се на овом мјесту, заиста, исказао као добар пјесник, каквим су га Скерлић и Грол настојали представити будућим покољењима.

Пјесма „Лов“, која „толико опомиње на Беклинове слике“ (Скерлић, 1971, стр. 119), показује Луковића у једном новом свјетлу. Попут импресионистичких сликара, у свега неколико потеза, он ствара лирски текст препун драмског набоја. Прве слике са мотивима ноћне грозе и пустих обала, у којима је угашен сваки дах живота, маркиране су шћумом кладе на којој спокојно плови „мрачан, тајанствен рибар поноћни“, тј. смрт:

С очних му дупља сплаза мрак
А грди скелет, језив, погурен
К’о грдна сен се у мрак прелива.
Кроз црну тмину мирно пролази,
Тихо, без шума возећи ноћни лов...

.....
Пусто у бескрај, пусто мртвачки
Куд непомичан рибар пролази.
И, вај! У мрежи крилом пружена
С тавнине тупе пред њим белеса
Хладна и чиста девојачка пут...

Грчка митологија познаје Харона, сина Таме и Ноћи, лађара у подземном царству мртвих, који превози преминуле на обали ријеке Ахерон и преко Стиге и Кокита доводи их пред врата Хада. Луковић је пјесму „Лов“

очигледно градио на овој митолошкој подлози, али је она добила националну обраду у форми дестерца и других фолклорних мотива својствених српској традицији. Пјесник је у мрежи поноћног лађара видио и како се „забеласала хладна и чиста девојачка пут“. Очигледно је ријеч о утопљеници, која се лишавањем живота, по хришћанском вјеровању лишила и небеског царства, па се лов окончава преузимањем њеног тијела и одвођењем пред врата Хада, који одговара хришћанској представи пакла. Луковићево настојање да симболистички представи тамно, мутно, непојмљиво и фатално (отуда и синтагме „тајанствени шум“, „тајанствени рибар“, незнане обале), у овој пјесми, нажалост, остаје само то. Романтичарска лексика коју прати тон српске народне пјесме, показују колико је он остао под утицајем „арија старинских“. Ту немоћ да се у појединим пјесмама досегну симболистички идеали, и сам је очигледно добро осјећао, па и опјевао у „Ноћним аријама“:

Не пева срце што му је до песме,
Радосно што је воли.
Кад страшној мисли крила пустит' не сме
И душу туга сколи,

Певуши тада арије старинске,
Поноћну храбри страву,
И слуша гласе и тужалке њинске,
Заборавља на јаву.

Постоји у Луковићевом опусу и оних пјесама које се својим тоном и избором мотива угледају на народну лирику. Издвојићемо пјесму „À une jeune fille“, именовану француским ријечима, вјероватно у намјери да се исказе ученост или отмијеност, а која опет у подтексту има народну љубавну пјесму „Паун пасе...“. Наслов Луковићеве пјесме у слободном преводу гласио би „Једној лијепој дјевојци“, а заснована је на мотиву љубавне чежње и патње за вољеном особом. У обје пјесме правилно се алтернира *осмерац* и *петерац* у астрофичним стиховима, јер радња и њен емоционални контекст осигуравају јединство једне наизглед спонтане цјелине, која би се разбила подјелом на строфе, па дјелују као да су изречене у једном даху. Учесталост асонанци и алитерација доприносе еуфонијској структури, па би се обје пјесме могле изводити уз инструменталну пратњу. Сличан је случај и са подужом астрофичном пјесмом „Вече“, испјеваном у неуједначеном ритму (измјеном *осмерца* и *петерца*), а надахнутом народном лириком. Идентични језички изрази, сличне теме, „општа романтичарска мјеста“ често показују Луковића као касног романтика. Имао је пјесник доста поштовања и за оно што је старо и минуло, или како сам каже, „болна благост за обмане старе“ [„Често сам дуго, дуго, дуго мислећи само на те“].

Мотиви љубави у поезији Стевана Луковића малобројни су, а често и дати само у назнакама или уплетени у ноћни јесењи пејзаж, па их можемо сагледати и као дескриптивне пјесме са наглашеним љубавним осјећањем. Такве су: „Сањам те“, „У подне“, [„Волео сам видети вас“], [„Често сам дуго, дуго мислећи само на те“], „Кроз мирну сетну ноћ“, „À une jeune fille“, „13. јануар 1901“, „К...“. Име пјесникове музе нигдје није експлицитно казано, није нам познат њен изглед, као ни први и посљедњи сусрет. Од таквих општих романтичарских мјеста Луковић бјежи, али у обради овога мотива близак је пјесништву Бранка Радичевића и Ђуре Јакшића. О пјесниковом интимном животу ништа се не зна. Луковићеви блиски пријатељи Милан Грол и Јован Скерлић не остављају о тој теми писан траг; били су дискретни до краја живота, премда су обојица имали могућност да прелистају његове биљежнице и странице нередовно вођеног дневника. О тој теми достојанствено је ћутала и пјесникова сестра Росанда, тако да до данас остаје тајна о коме Луковић пјева у пјесми „13. јануар 1901“. Име вољене жене крије се највјероватније у пјесми „К...“, а понешто из интима овога пјесника може се открити из исповијести његовог лирскога субјекта, кратког одломка писма који доноси Скерлић, или пак из једног његовог приказа књиге *Сјене љубави, приповијест* хрватског писца Јанка Лесковара.

2.2.

Стеван Луковић је пјесник – ноћник. Тема ноћи свеприсутна је у његовом стваралаштву („Лов“, „Драма у ноћи“, „Мутан је тужан био дан“, „Ноћне арије“, „У позни час дана“ и др). Први и једини пут из ноћи и сумрака јесење магле, Луковић излази на свјетло дана у пјесми „У подне“. Ноћ је пјеснику очигледно била прикладан оквир за откривање тајни природе, сагледавање мутног и нејасног, али и прави пут ка приближавању симболистима, особито Верлену и његовој чувеној „сивој пјесми“. Јован Делић ће поводом пјевања Симе Пандуровића забиљежити како је ноћ „[...] блажено стање пјесника ноћника: доба сјени, визија, видовито доба, доба тријумфа ирационалног над рационалним и дневним“ (2008, стр. 245), те да је он по томе несумњиво близак Дису. Овај запис оцртава и Луковићеве пјесничке преокупације, које се јављају и прије 1903. године. Пишући о Луковићевој посмртној свесци пјесама Скерлић је опазио: „У позни час дана, то је наслов једне његове песме, који би у исти мах могао бити општи наслов једног доброг дела његове поезије“ (1971, стр. 115). И заиста, у пјесниковој биљежници тема ноћи се јавља готово подударно када и код Дучића, а можда и раније.

Доживљаји ноћи и мрачних предјела, па и саме смрти, често су у функцији самоспознаје и откривање другога *ја*. Код Луковића је у том смислу присутна инверзија: највише духовне свјетлости је у ноћној тмини,

а свануће се доживљава као помрчина. На примјер, друга строфа пјесме „У позни час дана“ почиње „И опет вече..“, а реченица из пјесме „Ad astra“ „Вече је твоје!“ експлицитно указује на смисао пјесникових духовних усмјерења. Наклоност према тзв. „музици сфера“ у Луковићевој поезији бива изразито опште мјесто. Небо посуто звијездама није само метафора, већ симбол тајни који је примамљив у својој недостижности. Пјесма „Ad astra“ први пут је објављена у збирци из 1903. године, али, нажалост, не можемо тачно знати када је написана. Поред дубоке ноћне тмине, Луковића је привлачило и оно међувријеме када није потпуни мрак, али када нема ни свјетлости, као на примјер у пјесми „У позни час дана“. О путу у необично и непознато Луковић пјева и у пјесми „Кроз мирну сетну ноћ“. Појављују се у њој и „извесни ванчулни, телепатски тренуци, нематеријалне везе међу људским бићима, зближавање мислима“ (Витошевић, 1975, стр. 70), али покретач тих мисли бива љубав, тј. заљубљено срце:

И ја те сањам... Далеко
Крај тебе жеље мру...
И листак шушну... По срцу
Осетих: ти си ту...

Знам да си на ме мислила,
Тајанствена мисли моћ
Здружила нас је далеке
Кроз мирну, сетну ноћ.

Корак даље ка симболизму „незнаних гласова“ и непознатих предјела, Луковић чини у пјесми „Песма у сутон“. Овдје је, недвосмислено, у самој основи симболистичких тежњи ка непознатом и бескрајном, исказао чежњу за „просторима сјајним“:

О, душа моја сањалица сетна,
Куда би, куда иза магла они'
Низ равна поља, успавана, цветна,
Какава те чежња у незнано гони?

За чим чезнеш у сновима тајним,
Немирна вечно као бескрај сами,
Далеко тамо просторима сјајним
Где светлост неба недостижно мами;
Куда би, куда луталице моја,
С плашљивом надом за сутоном благим;
Чему се вечно шире крила твоја
И тежња диже у сновима драгим?

Стеван Луковић није имао времена да изађе из оквира владајуће школе, да се пјеснички развије и осамостали, па не треба чудити ни то што цитирани стихови почивају, прије свега, на мотиву романтичарског разговора са душом. Међутим, средства којим се пјесник служи – предосјећање, неодређеност црта и облика, свеprisутна лелујавост и мистични сумрак, несумњиви су докази симболистичких поступака. Занимљиво је и то да Луковића у трагању за свјетлосним бескрајем спутава страх од ноћи и непознатог. У пјесми „Слутња“, која није ушла у збирку *Песама из 1903*. (штампана је први пут у часопису *Дело*, 1896, књ. XII, стр. 7-8.), страх од мрака и непознатог додатно је градиран:

Пренух... слушам... Дах застаје,
 Ледена студен телом гмиже...
 Поглед звере... срце стаје,
 А страх, језа косу диже...
 [-----]
Страх ледени свуд те прати,
Вазда слути... Вазда брани!...
 [.....]
 Ноћ је нема...страховита,
 А мрачне се слутње роје. (Подвлачење наше)

Осјећај страха повезан је са појавом олује („Гурнух прозор... Страшна мрака!.../ Олуј бесни...Прокапљује), која уноси немир и стрепњу у душу лирског субјекта. Он је, такође, повезан и са дубоком усамљеношћу младића који је у туђини („Страшно ли је самовати/ Изван својих, у даљини), а слутња да ће на најближе ударити нека зла коб додатно потпирује тај страх („Штали раде? Дал` су здрави?... Ил` и њима олуј прети“). Посљедњи стихови пјесме указују и на страх од самоће у непознатим и далеким предјелима: „Страшно ли је самовати/ С мрачном слутњом у даљини“. Луковић, тада осамнаестогодишњак, пјесму је написао у Шаторњи (општина Топола, Шумадијски округ) 22. августа 1896. године.

У Луковићевом пјевању посебно се издваја „Јесења кишна песма“, мало ремек-дјело, које је задивило читаоце и критику, а њеног аутора представила као незваничног поборника „музике осјећања“. Скерлић је назива верленовском симфонијом, јединственом у „целој српској књижевности по својој музичности и срећном складу ритма са предметом који се пева“ (1971, стр. 117). Луковић је у овој пјесми потпуно спровео Верленово начело да поезија треба, прије свега, језик претворити у музику, а дух у акустични простор у коме се не губи ни најтананија вибрација. Луковићева пјесма на метричком плану не показује стопроцентну схему

одређене стопе: поред трохеја, заступљени су дактил и јамб, али је управо њиховом комбинацијом створена симфонија ријечи. Емоционалном тону пјесме значајно доприноси одређено смјењивање самогласника. На примјер, у првој строфи доминира самогласник у („тужан“, „дуг“, „тмури“, „суморан“, „сури“, „сутон“, „трули“, „лишћу“, „убогих“, „мутних“, „штурих“), који ниским тоном сугерише на тугу, меланхолију и безизлаз. Мрачно расположење подржава још један самогласник ниског тона –*о*; дуго и једнолико *а* указује на монотонију, док смјена краткотрајног *и*, са складним и оригиналним римовањем, у потпуности подржава основно меланхолично расположење бића затвореног у сиви, суморни јесењи дан.

Тужан... Једнолик – дуг – и влажан
Јесењи дан се тмури;
Плаче без краја, болно плаче
 Суморан бескрај сури; –
У мртви сутон што се хвата,
Једначи, јеца весма,
– По трулом лишћу, преко блата –
Стара, болна и полагаана,
Убогих, мутних, штурих дана
 Јесења кишна песма...

У другој и трећој строфи пјесме лирског субјекта тиште „спомени давни“, из којих израња лик драге, и то мртве драге, а пјесма се од „старе, болне и полагаане“ претвара у погребну. Иако мотив мртве драге не чини мотивско језгро пјесме, она је присутна кроз метафору пјесме, којој је дата моћ да „последње варке брани“. Луковић се у обради овог мотива (дезинтеграције мотива мртве драге) поново удаљио од романтичарског пјевања и приближио модерним.

3. Закључак

Зоран Мишић истиче да је Стеван Луковић најмузикалнији пјесник српског симболизма (1967, стр. 122), а тој тврдњи иде у прилог „Јесења кишна песма“, као најбољи примјер угледања новијег српског пјесништва *на музику пре свега*. Нажалост, пјесниково покољење, заокупљено сопственим стремљењима, није препознало вриједност овог аутора. Чак су га и његови први критичари – пријатељи доживјели једнострано, а не према духовној клими вијека у којем је стварао. Луковић је умро са непуних двадесетпет година, не стигавши да сам уобличи пјесме и припреми их за штампу –

пријатељи су их, годину дана после његове смрти публиковали, узевши једино оне интимне. На тај начин се стиче утисак да је пјесников, обимом невелики опус остао још сиромашнији. Међутим, Луковићеви меки, меланхолични стихови, натопљени музиком ријечи могу се самјеравати са стиховима највећих српских пјесника модерног израза, а његово име је незаобилазно у тумачењу српске поезије с краја 19. и почетка 20. вијека.

ИЗВОРИ

- Луковић, С. (1935). *Песме Стевана Луковића и Велимира Рајића*, с предговором и у редакцији Ж. Милићевића. Београд: Српска књижевна задруга.
- Луковић, С. (2010). *Јесења кишна песма*. Приредио Гојко Тешић. Београд: Службени Гласник.
- Луковић, С. (2002). *Песме*. Београд, Чачак: Рад, Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“.
- Луковић, С. (2010). *Јесења кишна песма*. Приредио Гојко Тешић. Београд: Службени Гласник.
- Базилевский, А. (2008) [редактор-составитель, перевод с сербского]. „Стеван Лукович, Вослед исчезнувшем сну“. В. *Антология сербской поэзии*. Москва: Рипол классик.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасијевић, К. (1937). „Један драг и мио сапутник“. Правда, Београд, 33, бр. 11684–11687, (ускршњи додатак од 1. до 4. маја).
- Витошевић, Д. (1975). *Српско песништво 1901–1914. Раздобље, развој, обележја*. Књига 1. Београд: Вук Караџић.
- Делић Ј. (2008). *О поезији и поетици српске модерне*. Београд: Завод за уџбенике.
- Детелић, М (1996). *Урок и невеста; поетика епске формуле*. Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт; Крагујевац: Универзитет, Центар за научна истраживања.

- Грол, М. (1939). *Из предратне Србије: утисци и сећања о времену и људима*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Грол, М.] (1903). „Предговор“. у: *Песме Стевана Луковића*. Београд: Штампарија Светозара Николића, стр. [3–4].
- Карацић, С.В. (1953). *Српске народне пјесме. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Књига прва у којој су различне женске пјесме*. Београд: Просвета.
- Кордић, С. (1936). „Песме Стевана Луковића и Велимира Рајића“. *Српски књижевни гласник*, нс, књ. XLVII, стр. 626–628.
- Оташевић, Д. (2002). „Сто двадесет година од рођења и 100 година од смрти Стевана Луковића (1877-1902). Дисово пролеће. Бр. 33, 23–24. мај, стр. 34–35.
- Скерлић, Ј. (1971). *Критике* (избор и редакција Радомир Константиновић). Нови Сад–Београд: Матица Српска-Српска књижевна задруга.
- Скерлић, Ј. (III/1903). „Стеван Луковић“. *Српски књижевни гласник*, књ. IX, бр. 8 (16. август), стр. 602–611
- Станојевић, В. (1966). [уредник]. *Болести и стваралаштво књижевника старог Београда: у светлости сведочанства познаника*. Београд: Српско лекарско друштво.
- Флегар, М. (1959). „Пјесник Стеван Луковић“. *Летопис Матице српске*, бр. 135, књ. 384, св. 4 (октобар), стр. 218–232.
- Шећеровић, М. (1998). [прир.] *Лука Луковић и његова браћа*. Београд: Сигнатур.

Mirjana M. Lukić

STEVAN LUKOVIĆ – A POET OF MELANCHOLY AND SADNESS

Summary

In this paper we have analysed the poetry of Stevan Luković, a poet of melancholy and sadness, who did not manage to publish his book of poetry due to premature death. It was his friends who, in memory of him, published collection of poems *Pesme Stevana Lukovića (Poems of Stevan Luković)* in 1903. Having on mind the fact that he is today almost completely forgotten and considered a poet on the margin of Serbian Modern poetry, we have tried to present his short life and poetical works not so huge in volume.

We have already written about Luković's relation with the poets of French Parnassianism, especially Verlaine and Maeterlinck, so in this paper we have paid attention to those poems in which Stevan Luković is interpreted as a poet of melancholy and sadness.

О ЈЕЗИЧКОЈ РОДНОЈ РАВНОПРАВНОСТИ У МАГАЗИНИМА ЗА ЖЕНЕ²

С обзиром на доминантну улогу коју штампани медији имају у обликовању језичког репертоара како појединаца тако и читавих друштвених заједница, у раду се анализира употреба родно равноправних лексема за означавање звања и занимања у магазинима за жене. Наиме, рад има за циљ да методом анализе садржаја на језичком материјалу ексцерпираним из најтиражнијих магазина за жене, на српском и енглеском језику, издвоји и анализира лексеме поменутог типа и утврди релације у датим језицима. У раду се полази од хипотезе да ће у магазинима за жене, као језичком материјалу намењеном превасходно женској популацији, родно равноправни термини за означавање звања и занимања бити доследно употребљавани за особе женског пола. На плану творбе утврђују се сви модели за грађење лексема којима се означавају звања и занимања у женском роду, док се на плану семантике разматрају и групишу врсте датих лексема у оба језика.

Кључне речи: родна равноправност, српски језик, енглески језик, магазини за жене, занимања

1. Увод

Борба жена за права и изједначен однос са мушкарцима није борба 21. века. Одувек су жене настојале да побољшају свој статус, а прва половина 20. века била је кључна за интензивирање овог процеса. У овом периоду у већини земаља жене су се избориле за право гласа, право на високо образовање и остваривање свих потенцијала. Врхунац резултата ове борбе настаје децембра 1948. године када Уједињене нације доносе Универзалну декларацију о људским правима у којој се, у првом и другом члану, наводи да су сва људска бића једнака у правима и слободи без разлике у полу. Након тога, у касним 1960-им долази до *другог таласа* Женског покрета

¹ nedakg87@yahoo.com

² Рад је био презентован у виду усменог саопштења на међународној конференцији *Наука и стварност* одржаној 21.5.2016. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

(Sunderland 2006, p. 10) који траје око две деценије а у оквиру ког се, између осталог, инсистира на родној равноправности у развијеном свету. Све већи број жена остварује право на високо образовање, те полако почињу да напуштају до тада традиционалне улоге домаћица и обичних радница и постају присутне у хијерархијски важнијим професијама са крајњим циљем да на свим пољима буду равноправне са мушкарцима. *Родна равноправност* у овом контексту дефинише се као једнака моћ, заступљеност и учешће оба пола у свим сферама јавног и приватног живота (Savić, 2009, str. 318).

Данас, у готово свим земљама енглеског говорног подручја родна равноправност представља основни принцип поштовања људских права свеprisутан у виду јасно одређених правила у свим врстама званичних институција и свим областима деловања. Поред званичних докумената (Универзална декларација о људским правима из 1948; Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена из 1979; Пекиншка декларација и платформа за акцију из 1995; Амстердамски споразум из 1997; Повеља Европске уније о основним правима из 2000; Стратешки план Уједињених нација 2018–2021, итд.) у којима се налаже да се принцип родне равноправности мора поштовати на свим нивоима и у свим доменима, институције приде креирају и интерне правилнике у којима се прописује правилна употреба родно равноправних термина у енглеском језику, а посебно када су у питању именице којима се означавају занимања.

У Србији, као земљи у развоју, ове промене не дешавају се истовремено и истим интензитетом као у развијеном свету. Ипак, улога жена у савременом друштву драстично се мења у 20. веку, а почетком 21. века доноси се низ закона, предлога и стратегија везаних за родну равноправност како би се формално дефинисао једнак статус жена и мушкараца (попут – Устава Републике Србије из 2006. године, Закона о равноправности полова из 2009, Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности из 2009, Акционог плана за спровођење Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности из 2010. и најновије Националне стратегије за родну равноправност за период од 2016. до 2020. године).

С обзиром на међузависан однос језика и друштва, након великих друштвених промена у домену родне равноправности почињу и промене у језицима на овом пољу. Наиме, одбори појединачних језика настоје да у језике уведу и стандардизују нове лексичке јединице које би одговарале тренутном стању у друштву. У зависности од нивоа развијености друштва и типологије језика, ове промене бивају лакше или теже прихваћене. Упоредо са променама, настају и прва језичка истраживања у којима се указује на разлике у употреби језика жена и мушкараца. Студија која је направила прекретницу на овом пољу јесте *Language and Woman's Place* из 1975. године (Lakoff, 1975) у којој се анализира језик жена и мушкараца и закључује да

се разлике јављају због тога што мушкарци поседују моћ, те доминирају над женама у свим сферама. Овај правац у социolingвистици познат је као *теорија доминације*. У оквиру социolingвистике као дисциплине која се бави односом језика и друштва настаје посебна област – *језик и род* која се бави односима језика и рода и анализом утицаја друштвених односа на језичку праксу. Након учења Лејкофове, истраживања у области језика и рода постају интензивнија, а настају и нови теоријски приступи овом проблему од којих ће у оквиру овог рада бити наведени само најбитнији. Осамдесетих година двадесетог века настаје покушај да се на другачији начин објасни однос мушкараца и жена, односно да се разлике у језику објасне различитом социјализацијом у најранијем детињству (Владисављевић, 2016, стр.141). Овај правац познат је као *теорија различитости* или *модел две културе* (Sadiqi, 2003, р. 9), а његовом главном представником сматра се Дебора Танен [Deborah Tannen] која разговор између мушкараца и жена посматра као разговор припадника две различите културе (1990, р. 8). Након ове две теорије, које категорију рода виде као непроменљиву датост, почетком деведесетих³ развија се *теорија перформативности*. Ова теорија родне карактеристике дефинише као нешто што стварамо током живота, а језик као средство за представљање родног идентитета (Filipović, 2011, стр. 413). Свака од наведених теорија критикована је због својих мањкавости.

Пре анализе односа рода и језика, потребно је разграничити термине *пол* и *род* (енг. *sex* и *gender*). Уопштено говорећи, *пол* се дефинише као биолошка карактеристика, односно *константа* према којој су жене и мушкарци носиоци XX, односно XY хромозомског пара. *Род*, с друге стране, јесте социјална карактеристика и представља *варијаблу* која подразумева активан однос особе према сопственом идентитету (Filipović, 2009, стр. 127). Другим речима, *пол* је биолошка категоризација заснована на репродуктивном потенцијалу, док је *род* социјална елаборација биолошког *пола* (Eckert and McConnell-Ginet, 2003, р. 10)

Језичка родна равноправност дефинише се као вид понашања у писаној и говорној језичкој пракси којим се помоћу језика указује на равноправност полова у друштву (Savić, 2009, стр. 318). У зависности од типологије и структуре језика она се различито остварује, а свакако је највидљивија кроз употребу именица из рода *nomina agentis et proffesionalis*. Традиционална употреба именица мушког рода за означавање професија које обављају и мушкарци и жене налази се у фокусу језичких истраживања на ову тему и код нас и у свету и најчешће се повезује са различитим вредновањем мушкараца и жена (Papić i Sklevicki, 2003, стр. 18 у Filipović 2011, стр. 415).

Број научних публикација на ову тему у србистици није занемарив (в. Ћорић 2006; Savić, Čanak, Mitro i Štasni 2009; Радић, 2010; Filipović, 2011; Игњатовић, 2017, итд.), међутим велики број ових радова јесте прегледног

³ Поменути правци нису настајали сукцесивно један за другим.

и/или прескриптивног карактера (в. Владисављевић, 2016; Rajlić, 2017), или пак испитује ставове изворних говорника (Бабић Антић, 2013; Поштић, 2013; Грубор, 2014) често без релевантне дескриптивне анализе засноване на корпусу. Још је мањи број радова у којима се српски језик пореди са енглеским у овом домену.

Водећи се ставовима појединих аутора да се женске форме у часописима за жене неретко употребљавају што је резултат покушаја укидања дискриминације жена и настојања да се нешто промени (Glušica, 2006, str. 10), а у недостатку емпиријских истраживања који би потврдили или оспорили ову тврдњу, овај рад представља покушај да се именице за означавање звања и занимања из одабраних магазина за жене на српском и енглеском језику идентификују и анализирају са циљем да се установи фреквентност употребе родно равноправних термина у поменутим језицима и утврде могуће релације на морфолошком и семантичком нивоу.

2. Методолошки оквир

У раду се полази од главне хипотезе да ће у магазинима за жене, као језичком материјалу намењеном превасходно женској популацији, родно равноправни термини за означавање звања и занимања бити доследно употребљавани за особе женског пола. Такође, претпоставља се да ће српски и енглески, као два по структури различита језика, која не теже истим циљевима у домену родне равноправности, на различите начине маркирати родно равноправне лексеме овог типа, али да ће семантички однос ових лексема ипак бити сличан односно да ће се у корпусу, захваљујући сличној тематици, јављати слична занимања у оба језика.

Циљеви рада јесу да се методом анализе садржаја утврди фреквентност употребе родно равноправних лексема, да се установе сви творбени обрасци за грађење оваквих врста лексема и семантичка природа датих лексема у српском и енглеском језику, као и да се направе релације у поменута два језика када је у питању употреба родно равноправних термина за означавање звања и занимања.

Корпус за ово истраживање ексцерпиран је из укупно шест магазина за жене, од тога три магазина на српском и три на енглеском језику. Одабрана су јунска издања магазина *Космополитан*, *Лепота и здравље* и *Базар*⁴ на српском језику, и магазина *Cosmopolitan*, *Harper's bazaar* и *InStyle*⁵ на енглеском језику. Сви магазини су објављени 2016. године. За потребе анализе

⁴ Анализирано издање јунског *Базара* јесте издање објављено 17.6.2016. године. Сви остали часописи објављују се само једном месечно.

⁵ С обзиром на чињеницу да се наведени магазини објављују у више земаља енглеског говорног подручја, за потребе овог рада коришћена су само британска издања поменутих магазина.

одабраног језичког материјала коришћена је комбинација истраживачких метода. На првом месту, за ексцерпирање лексема за означавање звања и занимања коришћена је метода анализе садржаја тако што су из корпуса мануелно ексцерпирани лексеме, маркиране или немаркиране, које су се односиле на особу(е) женског рода. Корпус се састојао из целокупног језичког материјала у одабраним магазинима. Анализирани материјал су првенствено чинили новински текстови без обзира на тему, затим интервјуи, али и текстуални делови рекламног материјала. С друге стране, једино су делови магазина посвећени кухињи и рецептима изостали из анализе јер се ни у једном часопису за жене у оквиру ове врсте текстова нису јављале лексеме за означавање звања и занимања.

Материјал се састојао из штампаних верзија поменутих магазина и на српском и енглеском језику. Обим анализираниог материјала објављеног на енглеском језику износио је 566 штампаних страна – *Cosmopolitan* 188, *Harper's bazaar* 190 и *InStyle* 188 страна. На српском језику укупни материјал за анализу састојао се из 422 штампане стране – *Космополитан* 162, *Лепота и здравље* 162 и *Базар* 98 страна.

Затим су лексеме издвојене из укупног корпуса анализиране квантитативном анализом уз помоћ програма *MS Office Excel 2010* како би се квантитативно израчунао број и проценат укупних лексема у оба језика, док је квалитативном анализом анализирана природа ових лексема. Контрастивна анализа коришћена како би се утврдиле релације у два језика.

3. О анализираним магазинима за жене

У речнику *Longman's Dictionary of Contemporary English* термин *магазин* дефинише се као велика тања књига са папирним корицама која садржи приче, чланке и фотографије и објављује се сваке недеље или месеца (Longman 2009, p. 1051). Магазини за жене представљају *најотпорију* штампани медиј са сталном популарношћу и великим избором тема (Saner 2010 у Norval 2011, str. 3).

За потребе овог рада одабран је магазин *Космополитан*, и на српском и енглеском језику, који се објављује у више од 100 земаља, на преко 30 језика и месечно га чита преко 60 милиона људи (Kešetović, 2012, str. 7). У њему се промовишу гламур, дизајнери, производи за лепоту и модни додаци. Садржај је разнолик, а теме се тичу здравља, тела, родне идеологије, каријере, друштвеног статуса, моде, итд. (Kešetović, 2012, str. 4). Поред овог часописа, на српском језику одабрани су и часописи *Базар* и *Лепота и здравље*. Часопис *Базар* јесте један од најстаријих женских часописа у Србији који се објављује од 1964. године на сваке две недеље и у њему доминирају теме везане за моду, стил, кухињу, здравље и културу. *Лепота*

и здравље је месечни часопис новијег датума који се објављује од 2001. године у Србији и региону са темама везаним првенствено за негу и лепоту жене, здравље, стил и здраву исхрану.

На енглеском језику, поред магазина *Cosmopolitan*, у корпус су уврштени магазини *Harper's bazaar* и *InStyle*. *Harper's bazaar* је магазин са дугом традицијом који се објављује у Америци од 1867. године као један од првих модних магазина за жене. Часопис *InStyle* се такође прво појавио у САД 1994. године као магазин окренут лепоти, моди, забави, добротворним догађајима и организацијама. Од 2012. објављује се у 18 земаља.

Поменути магазини одабрани су на основу критеријума *читаности*, односно представљају најчитаније магazine на српском и енглеском говорном подручју. Циљна група су им преваходно жене, различите старости и друштвеног статуса.

4. Одабир језичког материјала

Одабрани језички материјал представљају лексеме за означавање занимања на основу посла који особа обавља, убрајајући и образовање, функцију/позицију у установи, титуле и звања. У обзир су узете лексеме које су се односиле на једну женску особу, пар/групу женских особа, групу женских и мушких особа као и лексеме са генеричким значењем без конкретног референта.

Како би се поставио што ужи корпус и добили прецизнији резултати, анализиране су само оне лексеме које су се могле интерпретирати као лексеме везане за *посао који особа обавља*, па су из анализе изостављена именовања особа у ширем смислу попут припадности групи (*студент, ученица*), звања добијених преко супруга/оца (*султанија, краљица*), именовања на основу психофизичке карактеристике (*болесник, дијабетичарка*), социјалне улоге (*рођака*), итд.

У корпусу се нису нашли ни називи занимања у српским магазинима који су остали изворно написани на енглеском језику без адаптације (нпр. *brand manager*), јер се код оваквих назива занимања, а с обзиром на природу енглеског језика, свакако није могао издвојити род именице. Такође су изостављени и скраћени облици за звања и занимања (попут *др, проф.*) у оба језика јер код оваквих примера није могуће установити род именице, а одређени аутори сматрају их још једним од начина да се род сакрије односно избегне коришћење женског облика (Savić, Čanak, Mitro i Štasni 2009, str. 18).

Ни већ задате форме попут званичних назива институција и асоцијација (нпр. Удружење дерматовенеролога Србије) нису биле укључене у анализу јер аутори новинских текстова нису у могућности да помену те облике мењају на било који начин.

5. Лексеме за означавање звања и занимања у магазинима за жене на српском језику

Наведени корпус у српском језику садржи 249 занимања (464 са понављањима)⁶, у једнини и множини⁷, граматички мушког и женског рода, за означавање једне или више особа женског пола. Међу овим лексемама 71 лексема (107 са понављањима) имала је генеричко значење, 72 лексеме биле су дате у облику множине и указивале су на пар или групу жена или жена и мушкараца. Од укупног броја лексема на српском језику, родно равноправних лексема било је 96 (38,5%). Овакви резултати квантитативне анализе указују на чињеницу да родно равноправне лексеме не доминирају у оваквој врсти језичког материјала. С друге стране, и на ограниченом корпусу попут овог, може се закључити да њихова присутност свакако није занемарљива у оваквој врсти текстова.

Међутим, још је важније напоменути да је у корпусу на српском језику установљен велики број недоследности у употреби ове врсте лексема. Наиме, исто занимање или занимање са истим главним чланом (нпр. *ауторка/ауторка блага*), у зависности од аутора и часописа, наводи се у 21 пару занимања, тј. 71 пут *и у мушком, и у женском роду* када се именује конкретна особа женског пола у једнини (*аутор/ауторка, фотограф/фотографкиња, директор/директорка*, итд.) што представља 28,5% укупног корпуса. Ова чињеница говори у прилог томе да српски новинари неконзистентно одабирају форме за именовање занимања конкретне женске особе. Шта више, корпус бележи и пример где се у оквиру једног магазина, иста особа именује и *уредником* и *уредницом* (*Базар*, 6–7). Исти проблем свакодневно се појављује међу говорницима српског језика и указује на то да је на нивоу језичке политике потребно донети одређене одлуке, али и деловати у складу са њима како би се умањиле недоумице овог типа. Детаљније разматрање већ донесених одлука по овом питању као и доношење нових превазилази оквири овог рада, али би од велике користи за српску лингвистику било њихово даље разматрање и систематизовање.

За облике у множини готово је увек коришћена само мушка форма (84,7%) која се и даље сматра генеричком за оба пола. Наиме, и у примерима где постоје конкретни референти, као и у примерима у којима их нема, већина аутора се одлучује за мушки облик што нас наводи на закључак да се мушки облик и даље сматра референтним и немаркираним и да се, уколико не постоји разлог посебног одвајања женског занимања од мушког, женски облик готово никад неће ни користити. Оваква пракса у језику наилази на

⁶ Листа издвојених лексема на српском језику дата је у Табели 1 у делу Додатак.

⁷ Поједина занимања јавила су се и у једнини и множини па су у корпусу одвојено категоризована.

различита мишљења од стране српских лингвиста. Док поједини сматрају да се, где год је то могуће, мора користити паралелна форма (Savić, 2009, str. 17), други су мишљења да паралелна форма не сме постојати како будуће генерације не би имале сметње у схватању општих појмова (Радић, 2010, стр. 55). У нашем корпусу јавља се само једна паралелна форма:

(1) *Не волим када људи генерализују све глумце и глумице* (Базар, 14).

Иако корпус бележи овакву форму, за даљу интерпретацију треба имати у виду и њен шири контекст. Наиме, ова реченица дата је као одговор на питање у интервјуу, а изговорила ју је женска особа која је притом глумица по занимању тако да се овај пример може сматрати изузетком, јер је очигледно неком ко се бави одређеном професијом важна диференцијација на мушке и женске представнике те професије.

Било је и примера у којима се одређена особа од стране новинара ословљава у женском роду као *писатељица*, али сама особа даље у тексту себе назива обликом у мушком роду тј. *писцем*. Ауторка овог рада субјективног је става да овакви примери показују да жене себе још увек називају занимањима у мушком роду, иако женски облик постоји, јер су навикнуте на такве облике као опште и/или сматрају да околина неће добро реаговати на облик у женском роду. Такође, треба разумети и да жена себе неће назвати *гинеколошкињом* или *психолошкињом* уколико је мишљења да ће то изазвати негативан став околине, али недвосмислено доказивање или оповргавање овакве тврдње захтева детаљнију студију која би укључила ставове испитаника.

Граматички женски род за особу женског пола у једнини је увек доследно коришћен за именовање разних врста спортисткиња и уметница (нпр. *стрелјашица*, *кошаркашица*, *сликарка*, *уметница*, *дизајнерка*, итд.) и код занимања којима су се одувек бавиле искључиво жене (*дадиља*). Оваких облика било је у 53 (21,3%) примера, односно 98 (21,1%) у укупном корпусу са понављањима.

Мушки род једнине за именовање особа женског пола углавном се користио код звања и занимања од којих се очекује став, озбиљност и ауторитет (*шеф*, *директор*), која су везана за медицину (*лекар*, *дерматолог*), као и за она занимања која су одувек била занимања којима се претежно баве мушкарци (*теолог*) и у укупном корпусу их је било 87 (34,9%), а са понављањима 153 (33%). Овакви резултати показују да се занимања у мушком роду, иако је реч о особама женског пола, и даље сматрају референтним када се подразумева вођство, ауторитет и преузимање одговорности. Уједно, оваква занимања се убрајају и међу најцењенија у већини друштава и неизоставно подразумевају одређени степен *моћи* особа које се њима баве.

С друге стране, аутори магазина користе се различитим језичким средствима како би избегли употребу рода. Неки од њих укључују употребу скраћених облика (*проф.* Милица Васиљевић), замену глаголским обликом (*приредила:* Ђурђа Станишић) или именицом (*секретаријат:* Даринка Несторовић Џунић). Корпус бележи и пример конструисања релативне клаузе уместо назива занимања:

(2) [...] Гала Чаки, академска сликарка, Вера Вујовић, која је дипломирала примењену уметност, и Јасмина Јакшић Субић, историчарка уметности. (*Лепота и здравље*, 122).

Иако се на основу само једног примера овакве врсте не може са сигурношћу утврдити намера аутора да уместо конкретног назива занимања употреби релативну клаузу, има места и интерпретацији да је релативна клауза настала из стилских разлога, али и да се ово занимање и у мушком облику (*примењени уметник*) ретко користи иако званично постоји као категоризовано звање које се стиче након завршетка студија у овој области.

Именице које су граматички мушког, а природно женског рода (*архитекта, специјалиста*) јавиле су се 4 пута (1,6%), са понављањима 10 (2,2%), и углавном су задржавале свој облик осим у примеру – стилиста/стилисткиња. Могући разлог за постојање дуалног облика у магазинима могла би бити сама природа овог занимања. Наиме, ово је једино занимање у овој категорији које припада модном регистру па стога није необично да се у језичком материјалу посвећеном моди због важности занимања одвојено назначавашу граматички мушки и женски род именице, иако се и облик *стилиста* користио и за особе мушког и женског рода.

Посматрано са морфолошког аспекта, на језичком материјалу бележимо три творбена начина за обележавање женског рода у српском језику. Најприсутнији творбени начин за означавање женског рода јесте именичка моција тј. мовирање путем суфикса⁸. Продуктивни суфикси који су се нашли у корпусу за означавање особа женског пола које се баве одређеним занимањем јесу: *-ица*, *-ка*, *-киња* и *-еса*, а резултат су (1) изведенице (*глумица, сликарка, психотерапеуткиња, стјуардеса, итд*). У једном примеру род је маркиран придевом којим се сугерише род, те тако бележимо и (2) родно специфичну премодификацију (*женски вођа*).

Такође, у корпусу су се нашле и одређене врсте именица које су изворно граматички женског рода, а које немају своју паралелну форму у мушком роду јер је ово занимање било одувек везано само за посао који обављају жене – (3) посебне именице (*дадиља*).

Морфолошка анализа и на овако ограниченом корпусу показује да српски језик поседује различите начине за маркирање женског рода именица из рода *nomina agentis et proffesionalis*, а сматра се да би се анализом обимније језичке грађе установили и други модели.

⁸ Производ мовирања назива се мовирани фемининум.

Анализа на основу врсте занимања показује да су у српском језику најбројнија занимања везана за особе које се баве пословима везаним за моду и улепшавање (21%) као и за особе које се баве здравством (14,5%). По бројности их следе занимања људи на руководећим позицијама (12%), особа које се баве јавним пословима и пословима из области образовања (по 9%). Најмање бројне врсте занимања које су се могле груписати јесу занимања у области разних врста уметности (7,6%) као и спорта (2,4%). У корпусу се појављују и изоловани примери спектра различитих занимања који нису довољно бројни за категоризовање (попут *практикант*, *судија*, *домаћица*, *стјуардеса*, итд.).

С обзиром на природу језичке грађе анализиране за потребе овог рада, потпуно је очекивано да су најбројнија занимања везана управо за моду и улепшавање и занимања особа које раде у магацинима овакве врсте. Такође, сваки од часописа ове врсте има и одређени број чланака посвећен здрављу и естетици, као и реклама у којима се промовишу различите медицинске и козметичке услуге, па су управо из ових разлога изузетно бројна и занимања која припадају овим пољима. С друге стране, у корпусу се констатују и занимања која се нису очекивано нашла у овој врсти језичког материјала и/или нису занимања којима се обично баве жене (попут *теолог*, *скаут*), али у јаком малом броју, те се не могу сматрати релевантним у квантитативном смислу.

6. Родно равноправне лексеме за означавање звања и занимања у магацинима за жене на енглеском језику

Корпус на енглеском језику садржи 266 звања и занимања (449 са понављањима)⁹, од чега 33 (48 са понављањима) генеричких и 33 (44) у облику множине. С обзиром на чињеницу да су енглески и српски језик типолошки две различите врсте језика и да по правилу именице у енглеском језику не поседују категорију рода, у раду су анализирани сви обрасци којима је у енглеском језику било могуће изразити род. Енглески граматичари наводе да у енглеском језику постоје лексички парови са денотацијом *мушко—женско*, али да су они ограничени на животиње (*cow/bull*), родбинске односе (*sister/brother*) и одређене социјалне улоге (*king/queen*) (Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik, 1985; Biber, Johansson, Leech, Conrad, Finegan, 1999. у Fuertes-Olivera, Velasco Sacristan, Samaniego Fernandez 2003, p. 72) које нису биле предмет овог истраживања. Осим тога, енглески језик тежи *родној неутралности* односно родно неутралним лексемама које се употребљавају како би се означиле особе и женског и мушког пола (нпр. *spokesperson*). Наиме, ова категорија именица најчешће и припада

⁹ Листа издвојених лексема на енглеском језику дата је у Табели 2 у делу Додатак.

именицама из рода *nomina agentis et proffessionalis* и посебно се користи у формалним регистрима где се инсистира на родној равноправности и подразумева да се одређеним занимањем може бавити како особа мушког, тако и женског пола.

Фуертес Оливера [Fuertes-Olivera] и други (2003, p. 73) наводе да је род у енглеском језику примарно семантичка категорија и да, иако не постоје продуктивни обрасци за изражавање референцијаног рода, постоје маркери којима је могуће успоставити дистинкцију између мушког и женског рода.

У нашем корпусу није било пуно лексема код којих су аутори текстова инсистирали да језички маркирају особу женског пола или да лексему прикажу неутрално. Лексема за посебно означавање женског пола било је свега 9 (3,4%), односно 21 са понављањима (4,7%) – *shepherdess, actress, nurse, businesswoman, nanny, female directors, female masseur, female writer, feminist fashionista*, а јавиле су се и две родно неутралне лексеме – *spokesperson* и *flight attendant*.

Занимања која се јесу јавила са одређеном врстом обележја женског рода нису семантички сродне природе да би се могла на било који начин (под)категоризовати. Поједина имају своје директне мушке паралелне облике (попут *actress-actor*), док се одређена исказују само придевском модификацијом занимања које се може односити на оба пола (*female director* – *director*). Корпус такође садржи занимања која се искључиво односе на особе женског пола (*nurse* и *nanny*), јер су у прошлости ово била занимања којима су се бавиле само жене, па се у језику није ни изродила потреба за обликом у мушком роду који би био директни еквивалент овим облицима. Данас су ово занимања којима се претежно баве жене, али и мањи број мушкараца па се, сходно томе, у језику појављују форме које би могле бити еквиваленти у мушком роду. Тако Оксфордов речник савременог енглеског језика бележи лексему *nanny* (насталу спајањем речи *male* и *nanny*). С друге стране, лексема *nurse* се у бројним речницима енглеског језика дефинише као занимање којим се баве *особе* чији је посао да брину о болесним или повређеним лицима, али се сви примери употребе ове лексеме односе или на особу женског рода, или у реченици није могуће закључити из контекста да ли се лексема односи на особу мушког или женског рода.

Родно неутралне лексеме *spokesperson* и *flight attendant* које се употребљавају и за особе мушког и женског пола, јавиле су се као лексеме које су замениле некадашње *spokesman* and *stewardess*, које су се раније по правилу користиле за особу мушког, односно женског пола, а данас се у енглеском језику не сматрају родно равноправним.

Треба нагласити и да се код облика *female masseur* аутор текста, иако постоји женски облик паралелан облику *masseur* који се обично користи за особе мушког пола (*masseuse*), одлучио да употреби родно специфичну

премодификацију која није уобичајна код именица где већ постоји облик за маркирање особа женског пола.

Код творбених образаца у енглеском језику наилазимо на готово идентичне обрасце као у српском, те тако имамо:

- (1) изведенице: *actress, shepardess*. Од деривационих наставака у ограниченом корпусу попут нашег једино се јавља суфикс *-ess*.

Најбројније (44,4%) су (2) родно специфичне премодификације: са модификаторима *female* и *feminist* (*female writer, feminist fashionista*, итд.).

Јављају се и (3) посебне именице које се устаљено користе за особе женског пола попут: *nurse* и *nanny*.

Последњу категорију у корпусу чине (4) сложенице са једним родно специфичним елементом које су се у корпусу јавиле само један пут: *businesswoman*.

Врсте занимања које се јављају у корпусу на енглеском језику илуструју да се најбројнија занимања односе на особе које се баве пословима везаним за моду и улепшавање и које раде у магазинима ове врсте (чак 53,3%), а затим следе занимања људи на руководећим позицијама (11%), особа које се баве јавним пословима (5,6%) и здрављем (4,9). У корпусу се јављују и ретки примери занимања која нису довољно присутна за квантитативну анализу као и она занимања на која се у овој врсти текстова обично не наилази и она којима се по правилу не ословљавају жене (попут *wrestler, locksmith*).

На основу дате анализе у енглеском језику може се закључити да иако енглески језик начелно не поседује категорију граматичког рода те се већина именица за означавање занимања и професија може једнако употребити како за жене тако и за мушкарце, поједини аутори се ипак одлучују да одређене именице обележе посебним језичким маркерима, како би се указало да је искључиво реч о особи женског пола или да је код одређених занимања потребно језички исказати неутралност.

7. Закључак

На основу анализираних материјала могуће је закључити да се између енглеског и српског могу подвући извесне паралеле по питању језичке родне равноправности именица из рода *nomina agentis et proffesionalis*. Наиме, анализирајући творбене образце за маркирање женског рода у српском и енглеком језику долазимо до закључка да је у оба језика најчешћи творбени образац за означавање женског рода мовирање којим се добијају *изведенице*, с том разликом што се у енглеском језику у корпусу јавља само један продуктивни суфикс наспрам српског у коме се јављају четири. Оба језика поседују и категорије *родно специфичних премодификација* и *посебних именица* које се искључиво користе за особе женског пола које се баве одређеним занимањима, али се у енглеском језику јавља и додатна категорија *сложеница са једним родно специфичним елементом*.

Семантички однос анализираних лексема такође је сличан. Наиме, оба корпуса обилују лексемама везаним за занимања особа које раде у магазинима овог типа (разне врсте уредника, директора, саветника, итд.). С обзиром на чињеницу да су сви магазини посвећени моди, стилу, култури и здрављу, доста је именица за означавање особа које се баве модом (од манекена до фотографа и стилиста) или неком врстом уметности и јавног посла, као и лекара различитих специјализација. У зависности од специфичности самог текста, у корпусу на оба језика јављају се и занимања која нису очекивана за ову врсту часописа попут *теолог* у српском или *wrestler* и *locksmith* у енглеском. Веће разлике јављају се код занимања везаних за здравље и спорт којима корпус на српском језику обилује, док их корпус на енглеском језику садржи у много мањој мери.

Иако је енглески језик много пре српског формално започео принцип поштовања родне равноправности у језику, резултати на нашем корпусу показују да енглески језик у магазинима за жене не показује превелику тенденцију ка инсистирању да се на посебан начин маркирају именице за звања и занимања које се односе на особе женског пола, већ се углавном користе опште именице код којих се подразумева да се могу односити и на мушкарце и на жене. У српском језику, с друге стране, евидентно је да постоје велика померања у правцу фреквентније употребе родно равноправних именица ове врсте, али велики проценат недоследности и избегавање употребе облика у женском роду показује да овај процес неће бити сисистематски решен у ближој будућности. Иако се уопштено може закључити да је мушки род је и даље доминантан као генерички, као и да су промене на овом пољу у правцу померања ка фреквентнијој употреби женског рода дефинитивно видљиве, за праћење овог процеса неопходна је обимнија дијахронијска анализа.

Литература

- Бабић Антић, Ј. (2013). Језик, род и образовање: став студената Филозофског факултета у Косовској Митровици о питању родних теорија и њиховом значају у језику и образовању. *Зборник радова Филозофског факултета* XLIII (2), 593–609.
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
- Владисављевић, Г. (2016). Методолошки приступи у проучавању односа рода и језика – критички осврт. *Наслеђе*, бр. 33, Крагујевац, 135–149.
- Eckert, P. and McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and Gender*. Cambridge University Press.
- Filipović, J. (2009). *Моћ речи: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, J. (2011). Rod i jezik (Gender and Language). У Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Prir.), *Uvod u rodne teorije* (Introduction to Gender Theories). Novi Sad: Centar za rodne studije & Mediterran Publishing, 409–423.
- Fuertes-Olivera, P. A., Velasco Sacristan, M., & Samaniego Fernandez, E. (2003). Gender Sensitivity in Specialized Communication: A Preliminary Corpus-Based Study of the LSP in Economics. *Iberica*, No. 6, 65–87.
- Glušica, R. (2006). Upotreba rodno senzitivnog jezika. У *On je rekla: Upotreba rodno-senzitivnog jezika*. Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost polova, 7–12.
- Грубор, Ј. (2014). Родно означене лексеме за називе занимања, звања и титула у српском језику. *Наслеђе*, бр. 27, Крагујевац, 113–125.
- Игњатовић, Н. (2017). Родно осетљив језик у јавном дискурсу. *Philologia Mediana*, бр. 9, Ниш, 479–499.
- Kešetović, S. (2012). *Rodni stereotipi u jeziku reklamnih poruka u ženskim časopisima engleskog i bošnjačkog/hrvatskog/srpskog govornog područja*. Univerzitet u Beogradu, doktorska disertacija.
- Lakoff, R. (1975). Language and Woman's Place. *Language in Society*, Vol. 2, No. 1, Cambridge University Press, 45–80.

- Longman's Dictionary of Contemporary English*, Pearson Education Limited: Harlow: Essex.
- Norval, E. (2011). *Research into Women's Magazines and the Social Construction of Womanhood*. Lids univerzitet, master rad.
- Papić, Ž. i Sklevicki, L. (Prir.) (2003). *Antropologija žene*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Поштић, Т. (2013). Ставови и преференције ученика и ученица средње школе према граматичком роду и родној неједнакости, Зборник радова са IV научног скупа младих филолога Србије. *Савремена проучавања језика и књижевности* IV, 1, 611–620.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Радић, Ј. (2010). Именички род у језику и равноправност полова у друштву. Зборник са V међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*. Филолошко-уметнички факултет Крагујевац, 43–56.
- Rajlić, S. (2017). Is Serbian becoming Croatian? Nationalist counter-reactions to feminist linguistics in Serbia. *Gender & Language*; Vol. 11, Issue 2, 204–226.
- Sadiqi, F. (2003). *Women, Gender and Language in Morocco*. Leiden, Boston: Brill.
- Savić, S. (2009). Uputstva za standardizaciju rodno osetljivog jezika. *Zbornik radova Njegoševi dani I*, Nikšić: Univerzitet Crne Gore, 301–321.
- Savić, S., Čanak, M., Mitro, V., i Štasni, G. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Sunderland, J. (2006). *Language and Gender: an advanced resource book*. Routledge Applied Linguistics, London/New York.
- Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. London: Virago.
- Ђорић, Б. (2006). Граматички род и питање полне дискриминације у језику. *Српски језик – студије српске и словенске* 11, 1–2, 51–63.

Интернет извори

Акциони план за спровођење Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности (2010). Преузето са: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678. Датум приступа: 15. 7. 2016.

Амстердамски споразум (1997). The Treaty of Amsterdam. Преузето са: http://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/institutional_affairs/01010201.html?root=01010201&obsolete=false&collapse=0101020102,0101020104#arrow_0101020104, Датум приступа: 20. 8. 2017.

Закон о равноправности полова (2009). Преузето са: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html. Датум приступа: 15. 7. 2016.

Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Преузето са: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>, Датум приступа: 20. 8. 2017.

Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности (2009). Преузето са: https://iskljucinasilje.rs/wpcontent/uploads/2016/09/Nacionalna_strategija_z_a_poboljsanje_polozaja_zena_i_unapredjenje_rodne_ravnopravnosti_cir.pdf. Датум приступа: 15. 7. 2016.

Национална стратегија за родну равноправност за период од 2016. до 2020. године са акционим планом за период од 2016. до 2018. године (2006). Преузето са: http://aler.rs/files/NACIONALNA_STRATEGIJA_z_a_rodnu_ravnopravnost_z_a_period_od_2016_do_2020_godine_sa_akcionim_planom_z_a_period_od_2016_do_2018_godine_SI_gl_RS_br_4_2016.pdf. Датум приступа: 12. 1. 2017.

Пекиншка декларација и платформа за акцију (1995). Beijing Declaration and Platform for Action. Преузето са: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7713>.

Датум приступа: 20. 8. 2017.

Повеља Европске уније о основним правима (2000). The Charter of Fundamental Rights of the European Union. Преузето са:

http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm,

Датум преузимања: 20. 8. 2017.

Речник Оксфорд: www.en.oxforddictionaries.com. Датум приступа: 1. 6. 2017.

Стратешки план Уједињених нација 2018–2021 (2017). Преузето са:

<http://undocs.org/en/UNW/2017/6/Rev.1>, Датум приступа: 25. 9. 2017.

Универзална декларација о људским правима (1948). Universal Declaration of Human Rights, United Nations. Преузето са: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf. Датум приступа: 15. 7. 2016.

Устав Републике Србије (2006). Преузето са:

<http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/70-100028/ustav-republike-srbije>. Датум приступа: 15. 7. 2016.

Базар: Доступан на: <http://www.bazar.co.rs/>

Harper's Bazaar, Доступан на: <http://www.harpersbazaar.com/culture/features/a18658/history-of-harpers-bazaar/>

InStyle: Доступан на: <http://www.instyle.com/>

Лепота и Здравље: Доступан на: <http://www.lepotaizdravlje.rs>.

Космополитан: Доступан на: www.cosmopolitan.com/ и www.cosmopolitan.rs.

ON LANGUAGE GENDER EQUALITY IN WOMEN'S MAGAZINES

Summary

Taking into account the dominant role of print media in shaping the language repertoire of both individuals and entire language communities, this article analyzes the use of gender unbiased lexemes for titles and professions in women's magazines. On the basis of the analyzed material, it could be concluded that certain parallels might be drawn between English and Serbian concerning language gender equality of nouns belonging to *nomina agentis et professionalis*. Analyzing morphological patterns for marking female gender, we came to the conclusion that the most common morphological pattern in both languages is motion resulting in *compounds* with the difference of one productive suffix used in English in comparison to four in Serbian. Both languages possess the category of *gender specific modifications* and *special nouns* which are used exclusively for females of certain professions, but English additionally possesses the category of *compounds with a gender specific element*. The semantic relation of the analyzed lexemes was also similar. Both corpora predominately contained lexemes related to professions of people who work in this type of magazines (different types of editors, directors, advisors, etc.) Due to the fact that all magazines are dedicated to fashion, style, culture and health, there were a lot of nouns marking persons in fashion business (from models to photographers and stylists) or some type of art or public job, as well as doctors of different specializations. Depending on the specificity of the text itself, corpus contained professions which were not expected for this type of magazines such as *wrestler* or *locksmith*. Bigger differences were noted with professions related to health and sport since Serbian corpus, as opposed to English, contained plenty of them.

Although English formally started with the principle of language gender equality before Serbian, and almost all prestigious universities and institutions today have their own rules on gender neutral language, corpus results demonstrate that English in women's magazines does not show general tendency towards insisting on specially marking nouns for titles and professions, but rather uses nouns which can generally refer to both genders. In contrast, Serbian displays evident change concerning more frequent use of gender equal nouns, but the percentage of inconsistency and avoidance of the use of feminine forms imply that this process will not be systematically solved in the near future. Although it could be generally concluded that masculine gender is still generic, and that the changes in this area are noticeable towards more frequent use of feminine forms, a more detailed diachronic analysis is necessary to follow this process.

Додатак

Табела 1. Листа звања и занимања у магазинима на српском језику, у јединици и множини, са бројем понављања.

глумица (12)	лични асистент (2)	директор магазинских издања (1)	наставник сарадник(1)
новинарка (10)	критичари (2)	женски извођачи (1)	сауна мајстори (1)
уредница (9)	манекенка (2)	директори (1)	научна саветница (1)
стручњаци (8)	тренер (2)	предузетници (1)	сценаристкиња (1)
специјалиста (7)	психоаналитичари (2)	лекторка (1)	ауторка блога (1)
ауторка (6)	амбасадорка (2)	фотографи (1)	бренд менаџери (1)
директорка (6)	физиотерапеут (2)	атлетичарка (1)	домаћица (1)
научници (6)	дизајнер (2)	боркиња (1)	брокери (1)
певачица (6)	чланови (2)	ликовна критичарка (1)	домаћице (1)
дерматолог (6)	историчар уметности (2)	боркиња за женска права (1)	члан жирија (1)
стручњак (6)	веб-уредница (2)	ликовно-графички уредник (1)	спа и велнес инструктор (1)
лекар (6)	потпаролка (2)	редитељка (1)	графички уредник (1)
шеф (5)	послодавац (2)	академска сликарка (1)	оператер (1)
модна дизајнерка (5)	генерални директор (2)	саветник (1)	стељашница (1)
асистент (5)	неуролози (2)	манекенке (1)	организаторка догађаја (1)
едукатор (5)	спортисти (2)	скаут (1)	стилисткиња (1)
главна и одговорна уредница (5)	новинари (2)	маркетинг менаџерка (1)	батлер (1)
уметници (5)	главни и одговорни уредник (2)	социјална радница (1)	стоматолог (1)
модел (5)	блогерке (2)	мастер архитектуре (1)	педагог (1)
уметница (4)	дерматовенеролог (2)	хирург (1)	стручни саветник (1)
аутор (4)	оснивачица (2)	медицински асистенти (1)	пензионери (1)
глумци (4)	глумице (2)	стјуардесе (1)	илустратор (1)
предавач (4)	експерт (2)	медицински директор (1)	певачи (1)
фотографкиња (4)	власница (2)	чланица (1)	цезери (1)
психолози (4)	писац (2)	менаџери (1)	субспецијалиста (1)
писци (4)	играчи (2)	супермодел (1)	антрополог (1)
докторка (4)	естетски хирург (2)	менаџерка маркетинга (1)	теолог(1)
лекари (4)	модел (2)	терапеут (1)	биолози (1)
модел (4)	фармацеут (2)	дизајнери (1)	терапеути (1)
психолог (3)	гастро блогерка (1)	ТВ новинарка (1)	пластични хирург (1)
водителјка (3)	историчарка уметности (1)	министри (1)	туристички агент (1)

аутори (3)	извршна директорка (1)	универзитетски радници (1)	пластични хирурзи (1)
извођачи (3)	члан (1)	супермодел (1)	инструкторка (1)
професори (3)	дерматолошки консултант (1)	уреднице (1)	помоћница (1)
извршна уредница (3)	уредница лепоте (1)	агенткиња за некретнине (1)	инвеститори (1)
модна уредница (3)	извршни директор (1)	визуелна уметница (1)	помоћница веб-уреднице (1)
кошаркашица (3)	професор физичке културе (1)	дизајнерка (1)	инжињерка квалитета (1)
уредник (3)	извршни директор муз. изд. (1)	водичи (1)	естетичарка (1)
креативни директор (3)	сауна мајстор (1)	доценткиња (1)	уредница моде (1)
представница медија (3)	јога инструктор (1)	волонтер (1)	посланици (1)
креатори (3)	стилиста (1)	доктор (1)	архитекта (1)
професорка (3)	јутјуберка (1)	заменик уредника (1)	блогери (1)
дизајнерка (3)	илистраторка (1)	доктор античких студија (1)	васпитачи (1)
сликарка (3)	књижевница (1)	блогерка (1)	послодавци (1)
модераторка (3)	власници (1)	доктор физикалне медицине (1)	историчарка (1)
цезер (3)	колумнисткиња (1)	антрополози (1)	вођа стручног тима (1)
историчарка уметности (2)	представници компаније (1)	доктор стоматологије (1)	водител (1)
ментори (2)	акушер (1)	судије (1)	потпредседник компаније (1)
председници (2)	психијатар (1)	модни директор (1)	ПР менаџерка (1)
модна блогерка (2)	координаторка (1)	фотограф (1)	волонтерка (1)
сарадници (2)	психотерапеуткиња (1)	модни дизајнери (1)	практичар (1)
beauty urednica (2)	копирајтерка (1)	проститутке (1)	заменица главне и одговорне уреднице (1)
потпредседница (2)	кореографи (1)	модни фотограф (1)	практикант (1)
композитори (2)	графичка дизајнерка (1)	психијатри (1)	женске вође (1)
продуценткиња (2)	дерматолози (1)	музичар (1)	правница (1)
модне блогерке (2)	стручни сарадник (1)	психоаналитичарка (1)	дадиља (1)
доктори (2)	асистенткиња модне уреднице (1)	аналитичар (1)	феминисти (1)
музичари (2)	теквондо експерт (1)	психолошкиња (1)	
шефови (2)	ди-џејови (1)	начелница (1)	

шминкерка (2)	уметнице (1)	психотерапеут (1)	
пословни стратег (2)	директор (1)	начелник (1)	
собарица (2)	уредник лепоте (1)	радници (1)	
филозофиња (2)	куварица (1)	наставница (1)	
писатељица (2)	чланови жирија (1)	гинеколог (1)	

Табела 2. Листа звања и занимања у магазинима на енглеском језику, у једнини и множини, са бројем понављања.

model (15)	designer (2)	picture assistant (1)	group managing director (1)
editor (13)	beauty assistant (2)	executive vice-presidents (1)	commercial director (1)
actress (12)	teachers (2)	practitioners (1)	group marketing manager (1)
stylist (10)	junior designer (2)	expert beauty botanist (1)	project director (1)
fashion director (9)	TV and radio presenter (2)	production assistant (1)	group partnerships director (1)
stylist (8)	comedian (2)	broadcaster (1)	project managers (1)
beauty director (7)	wrestler (2)	project manager (1)	group production manager (1)
beauty editor (6)	managing director (2)	facialists (1)	psychiatry researcher (1)
fashion assistant (5)	brand director (2)	commercial editor (1)	group publishing director (1)
writers (5)	artists (2)	fashion and entertainment director (1)	commissioning editor (1)
artist (5)	founders (2)	regional advertisement director (1)	hair expert (1)
fashion editor (5)	professional stylists (1)	fashion and features writer (1)	radio presenter (1)
journalist (5)	assistant to the editor (1)	retail and beauty manager (1)	hairecare expert (1)
actor (5)	social media manager (1)	fashion and luxury advertising director (1)	consultant (1)
art director (5)	acting beauty editor (1)	senior contributing editor (1)	hairstylist (1)
senior vice-president (4)	partnerships director (1)	aromatherapist (1)	researchers (1)
supermodel (4)	actors (1)	senior fashion assistants(1)	head of agency sales (1)
editor in chief (4)	sales associate (1)	fashion assistants(1)	sales assistant (1)
creative director (4)	deputy head of productions (1)	senior sales executive(1)	chief (1)
author (3)	trainer (1)	fashion designer (1)	senior artist (1)
make-up artist (3)	deputy picture editor (1)	contributing fashion editors (1)	acting production manager (1)
editorial director (3)	nutricionist (1)	acting picture editor (1)	senior customer marketing executive (1)
director (3)	design director (1)	specialists (1)	head of fashion (1)
associate editor (3)	poets (1)	businesswoman (1)	consumer sales marketing executive (1)

deputy editor (3)	acting partnerships director (1)	contributing literary editor (1)	head of marketing operations (1)
co-founder (3)	puppeteer (1)	fashion editors (1)	content development director (1)
authors (3)	digital assistant editor (1)	cook (1)	head of newstrade marketing (1)
digital editor (3)	senior marketing executive (1)	casting directors (1)	senior picture editor (1)
writer (3)	actresses (1)	creative media account director (1)	head of public relations (1)
digital writer (3)	sub-editor (1)	fashion news and features editor (1)	contributing editors (1)
experts (3)	digital intern (1)	travel planner (1)	artistic director (1)
regional sales director (2)	womenswear designer (1)	fashion snapper (1)	shoots director (1)
models (2)	advertising production controller (1)	volunteers (1)	international coordinator (1)
beauty writer (2)	nail technician (1)	chef (1)	shop designer (1)
prime minister (2)	agent (1)	creative solutions acting art directors (1)	acting senior designer (1)
director of communications (2)	personal assistant (1)	features editor (1)	specialist (1)
business development manager (2)	director of advertising sales & marketing (1)	deputy art editor (1)	international manager (1)
shop assistant (2)	photographer's assistant (1)	features intern (1)	spokesperson (1)
business manager (2)	behaviour expert (1)	marketing promotions manager (1)	assistant editor (1)
workflow director (2)	comedians (1)	features runner (1)	contributing features assistant (1)
chief executive officer (2)	director of editorial strategy&content (1)	collaborator (1)	jeweller (1)
partnership manager (2)	psychiatrist (1)	female directors (1)	contributing photographers (1)
entertainment director (2)	drivers (1)	nanny (1)	jewellery designer (1)
psychologist (2)	researcher (1)	deputy art director (1)	sub-editors (1)
executive editor (2)	acting picture director (1)	nurse (1)	children's therapist (1)
senior fashion editor (2)	senior designer (1)	female masseur (1)	super-stylist (1)
chief financial officer (2)	editor-at-large (1)	online editor (1)	assistant manager (1)
ambassador (2)	shepherdess (1)	female writer (1)	associate publisher (1)
chief of staff (2)	editorial assistant (1)	colourist (1)	junior fashion editors (1)
therapist (2)	sponsorship director (1)	feminist fashionista (1)	therapists (1)

chief sub-editor (2)	bookings assistant (1)	paparazzi (1)	junior writer (1)
blogger (2)	super-stylists (1)	film costumier (1)	travel editor (1)
coach (2)	bookings director (1)	columnist (1)	lecturer (1)
owner (2)	creative media business director (1)	flight attendant (1)	trend analyst (1)
fashion features editor (2)	employees (1)	partnerships managers (1)	locksmith (1)
politician (2)	customer marketing manager (1)	academics (1)	TV presenter (1)
features director (2)	app developers (1)	photographer (1)	loose inserts sales director (1)
productions manager (2)	co-founders (1)	garden designer (1)	waiters (1)
head of digital marketing (2)	events and sponsorship manager (1)	photography director (1)	luxury goods and jewellery manager (1)
publicist (2)	novelists (1)	global fashion director (1)	worker (1)
head of events and sponsorship (2)	events manager (1)	picture editor (1)	co-director (1)
senior director (2)	online travel writer (1)	group commercial director (1)	creator (1)
HR director (2)	executive assistant (1)	activist (1)	make-up artists (1)
deputy chief sub-editor (2)	partnership director (1)	group customer marketing manager	manager (1)
international editions editor (2)	executive director (1)	president (1)	manager of advertising sales&marketing (1)
style director-at-large(2)	partnerships project executive (1)	group director (1)	
international publishing director (2)	brand executive (1)	producer and bookings editor (1)	

ZUM DEUTSCHEN PHRASEOLOGISCHEN KERNBEREICH

Der vorliegende Beitrag beschäftigt sich mit dem phraseologischen Kernbereich der deutschen Sprache. Da Phraseologismen unwiderruflich zur kommunikativen Kompetenz dazugehören, ist es von großer Bedeutung diese genauer zu untersuchen und auf potenzielle Schwierigkeiten beim Fremdsprachenlernen aufmerksam zu machen. Im theoretischen Teil wird sowohl auf die phraseologische Kompetenz und den phraseologischen Kernbereich als auch auf Begründungen einer intensiveren Einbeziehung von Phraseologismen im DaF-Unterricht eingegangen. Nächstes folgt eine Korpusanalyse, in der wir uns mit einzelnen Phraseologismen auseinandersetzen. Das Ziel dieser Arbeit ist unter phraseographischem und semantischem Aspekt gewisse Bemerkungen nicht nur zu potenziellen Problemen beim Erwerb und in der Verwendung, sondern auch zu interessanten Bedeutungsangaben zu machen. Phraseologismen haben manchmal ähnliche oder gleiche Komponenten, aber eine völlig andere Bedeutung. Aus diesem Grund können beim fremdsprachlichen Phraseologieerwerb Verwirrungen entstehen. Diese möchten wir vorbeugen und somit Hilfestellungen für den DaF-Unterricht in den Vordergrund stellen.

Schlüsselwörter: Phraseologismen, phraseologische Kompetenz, phraseologischer Kernbereich, Deutsch als Fremdsprache, phraseographische und semantische Analyse

Einleitung

Phraseologismen² sind sowohl in der gesprochenen als auch in der geschriebenen Sprache täglich aufzufinden. Aus diesem Grund sind sie sehr wichtig für den Fremdsprachenunterricht. Bei Lernenden besteht das Problem, dass sie den begrifflichen Inhalt von Phraseologismen durch die Bedeutung der einzelnen Wörter zu erschließen versuchen. Eine weitere Schwierigkeit ist, dass man recht häufig in Verwirrung geraten kann, da es Phraseologismen gibt, die eine annähernd gleiche Struktur aufweisen³, aber eine völlig verschiedene

¹ natasakurtuma@hotmail.com

² In diesem Beitrag beschäftigen wir uns mit Phraseologismen im engeren Sinne. Darunter verstehen wir Wortverbindungen, die durch Eigenschaften wie Polylexikalität, Festigkeit und Idiomatizität gekennzeichnet sind (vgl. Burger, 2003, p. 11-15).

³ Es gibt Beispiele von Phraseologismen, in denen alle Komponenten bis auf Pronomen oder

Rezeption haben. Unter ihnen kann man viele Synonyme finden – sie sollte ein Fremdsprachenlerner womöglich auch beherrschen, besonders wenn sie zum phraseologischen Kernbereich dazugehören. Der Gegenstand der Untersuchung der folgenden Arbeit sind Phraseologismen⁴ des phraseologischen Optimums für DaF. Sie werden unter phraseographischem und semantischem Aspekt analysiert. Das Korpus bezieht sich auf ausgewählte Phraseologismen des deutschen phraseologischen Kernbereichs, der anhand von wichtigen Untersuchungen entstand (vgl. Hallsteinsdóttir, Šajanková, & Quasthoff, 2006, p. 117-132). Ziel dieser Arbeit ist auf potenzielle Schwierigkeiten beim Phraseologieerwerb bei DaF-Lernenden aufmerksam zu machen und sie schlussendlich vorzubeugen. Aus diesem Grund werden Bemerkungen in den Vordergrund gestellt, die die Apperzeption erleichtern und das Interesse bei Deutschlernenden wecken, weil der Erwerb von Phraseologismen nach wie vor als ein Phänomen von gesonderter Art angesehen wird.

1. Phraseologische Kompetenz

Sprachforscher unterscheiden zwischen drei Arten von Kommunikationskompetenzen: a) pragmatische, b) soziolinguistische und c) linguistische Kompetenz. Im Bereich der linguistischen Fähigkeit differenzieren sie zwischen der lexikalischen und phraseologischen Kompetenz (vgl. GeR). Nach C. Ehrhardt (2007, p. 258) besteht die phraseologische Kompetenz „zunächst einmal darin, die Bedeutung von Phrasemen zu kennen und diese dann kontextangemessen verwenden zu können“. Hallsteinsdóttir ist sich einig mit Ehrhardt und gibt weiter an, dass die phraseologische Fähigkeit aus dem Wissen über Phraseologie besteht, denn „dieses Wissen beinhaltet einerseits die geläufigen Phraseologismen, die im mentalen Lexikon enthalten sind sowie die Verbindungen, die diese Phraseologismen zu anderen Einheiten des mentalen Lexikons eingehen“⁵ (Hallsteinsdóttir, 2011, p. 13).

Viele Forscher sind damit einverstanden, dass die phraseologische Kompetenz für den fremdsprachlichen Unterricht von großer Bedeutung ist (vgl. Ehrhardt, 2014, p. 10-11; Wray, 2007, p. 879), da phraseologische Ausdrucksweisen ein Normalfall der alltäglichen Sprache und somit ein wichtiger Bestandteil des Fremdsprachenerwerbs sind. Man muss allerdings zugeben, dass „...die phraseologische Kompetenz ein recht komplexes Phänomen sein muss...“ (Hallsteinsdóttir, 2011, p. 21), trotzdem sollte man sie im Fremdsprachenunterricht nicht vernachlässigen. Dabei muss man in Betracht ziehen, dass DaF-Lernende Präpositionen gleich sind.

⁴ In der Literatur kann man folgende Begriffe synonym verwendet auffinden: *Phraseologismus*, *phraseologische Einheit*, *feste Wortverbindung*, *feste Wortgruppe*, *feste Wendung*, *phraseologische Wortverbindung*, *phraseologische Wortgruppe* und *Redewendung* (vgl. Pilz, 1981, p. 337).

⁵ Weitschweifig zu anderen Aspekten der phraseologischen Kompetenz in Hallsteinsdóttir (2001, p. 11)

Phraseologismen gezielt erwerben sollen, da es gewiss unmöglich ist sie alle zu beherrschen und situationsgemäß einsetzen zu können.

2. Für eine intensivere Einbeziehung von Phraseologismen im DaF-Unterricht

Viele Autoren sind der Meinung, dass die Vermittlung von Phraseologismen eine sehr wichtige Rolle im Fremdsprachenunterricht haben soll (vgl. Aguado, 2002, p. 27-49; Bergerová, 2009, p. 71-80; Ettinger, 2007, p. 893; Jesenšek, 2006, p. 137-147). Es gibt zahlreiche Gründe, die solches bestätigen. Einige von ihnen werden in dieser Arbeit in den Vordergrund gestellt. Phraseologismen sind aus dem täglichen Sprachgebrauch der gesprochenen und geschriebenen Sprache nicht wegzudenken – sie sind ein wichtiger Bestandteil der sprachlichen Kommunikation. Sogar eine beschränkte Kommunikation ist in der Fremdsprache ohne ein minimales Beherrschen der Phraseologie unmöglich⁶. Diese vorgefertigten Formulierungen sind daher als obligatorisch zu verstehen, vor allem wenn es um soziale Interaktion unter Fremdsprachlernern und Sprechern der Zielsprachengemeinschaft geht (Aguado, 2002, p. 43; Fleischer, 1997, p. 32; Gülich, & Krafft, 1992, p. 82). Berücksichtigt man Ergebnisse der Forschung zum Spracherwerb, bemerken wir, dass Kinder schon im Kindergartenalter phraseologische Einheiten beim Sprachgebrauch einsetzen – Phraseologie ist unbewusst im Gedächtnis eines Menschen eingebettet. Demnach ist einleuchtend, dass Phraseologie in der Alltagskommunikation intensiv anwesend ist. Aus diesem Grund sollte den Phraseologismen beim Fremdsprachenerwerb von Anfang an Aufmerksamkeit geschenkt werden (vgl. Köster, 1998, p. 97-120; Kühn, 1992, p. 169-189). Heutzutage sind zahlreiche Arbeiten und Analysen im Bereich der deutschen Phraseodidaktik vorhanden. Es ist aber immer noch der Fall, dass beim Fremdsprachenlernen der Schwerpunkt auf anderen Kompetenzen liegt, ohne dass das Erwerben von Phraseologismen als eine wesentliche Voraussetzung der Sprachbeherrschung angesehen wird. Um den Erwerb von Phraseologismen im DaF-Unterricht intentional zu gestalten, plädieren wir dementsprechend für eine gesteuerte Einbeziehung des phraseologischen Kernbereichs in den Unterricht.

3. Phraseologischer Kernbereich

Der neueren Sprachforschung nach steht außer Frage, dass Phraseologismen gesteuert gelernt werden sollen. Es besteht aber immer noch ein gewisser Stolperstein beim fremdsprachlichen Phraseologieerwerb – die Auswahl, welche von ihnen gelernt werden sollten (Köster, 2001, p. 149). Schon seit längerer Zeit stellt man sich in der deutschen Phraseologieforschung genau diese Frage und weist auf die Notwendigkeit der Beschreibung und Bestimmung von

⁶ Insbesondere sind Kollokationen und Routineformeln damit gemeint.

Phraseologismen hin, die ein DaF-Lernender beherrschen sollte (vgl. Eismann, 1979, p. 555-572; Hessky, 1992, p. 167; Weller, 1979, p. 530-554).

In der Zwischenzeit kam man allerdings zu einigen Forschungsergebnissen – anhand von Frequenz- und Geläufigkeitsuntersuchungen entstand das phraseologische Optimum⁷ für Deutschlernende, welches im DaF-Unterricht gut einsetzbar sein kann. Es wird angegeben, dass man in der deutschen Sprache 143 hochfrequente und allgemein geläufige Phraseologismen exzerpieren konnte, die im Grundwortschatz eines DaF-Lernenden erhalten sein sollten (Hallsteinsdóttir, Šajanková, & Quasthoff, 2006, p. 119-138). Der Beitrag wird „als ein erster Schritt auf dem Weg, konkretes phraseologisches Material für den Fremdsprachenunterricht aufzubereiten“ betrachtet (Hallsteinsdóttir, Šajanková, & Quasthoff 2006, p. 129), da weitere Untersuchungen zur Beschreibung und Verwendung für den DaF-Unterricht noch bevorstehen sollten.

Die erworbenen Ergebnisse sind zweifellos ein hilfreicher Impuls für die deutsche Phraseodidaktik und den DaF-Unterricht. Das phraseologische Optimum, welches mithilfe der erwähnten Studien entstand, könnte und sollte unserer Meinung nach aktiv in den Unterricht eingesetzt werden. Als Folge dessen haben wir uns es als Aufgabe gestellt gewisse Analysen zur erwähnten Liste des phraseologischen Optimums zu machen (vor allem aus phraseographischer und semantischer Sicht), die im Unterricht hilfreich sein könnten.

4. Analyse des phraseologischen Kernbereichs

4.1. Methodische Vorgehensweise

Um gewisse Probleme beim Erwerb von Phraseologismen zu verhindern und das Interesse zu steigern, empfinden wir es als äußerst bedeutend Phraseologismen des oben erwähnten phraseologischen Optimums unter phraseographischem und semantischem Aspekt unter die Lupe zu nehmen. Dabei soll auf potenzielle Verwirrungen in der Verwendung aufmerksam gemacht werden. Um das Ziel zu erreichen, haben wir folgende Referenzen benutzt:

- ✓ *Duden 11* (1998): *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*
- ✓ *Duden 11* (2002): *Redewendungen, Wörterbuch der deutschen Idiomatik*
- ✓ *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (1994):
Das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende

⁷ Für die Bestimmung des phraseologischen Kernbereichs wurden Ergebnisse aus zwei voneinander unabhängigen Studien eingesetzt und begutachtet. Die erste Studie beinhaltet Frequenzdaten für 5000 Phraseologismen der deutschen Sprache aus dem Korpus des Projekts Deutscher Wortschatz (www.wortschatz.uni-leipzig.de). Infolgedessen wurde ihre Geläufigkeit (mit Unterstützung einer Fragebogenstudie bei Muttersprachlern der deutschen Sprache) untersucht. Im Hinblick darauf entstanden Frequenz- und Geläufigkeitsdaten für 1112 Phraseologismen, die dann ausgewertet und nach Geläufigkeit und Frequenz klassifiziert wurden (vgl. Hallsteinsdóttir, Šajanková, & Quasthoff, 2006, p. 119-138).

- ✓ *Wörterbuch der deutschen Redensarten*
(<http://www.redensarten-index.de/suche.php>)
- ✓ *Duden online* (<http://www.duden.de>)

Der phraseologische Kernbereich für Deutsch als Fremdsprache beinhaltet 143 Phraseologismen⁸. Diese empirisch fundierte Liste ist den Substantiven nach alphabetisch geordnet und stellt eine wichtige Grundlage für die Vermittlung von Phraseologie im DaF-Unterricht dar. Ziel unseres Vorhabens ist einen Beitrag, der beim Phraseologieerwerb nützlich sein kann, zu leisten, indem wir Phraseologismen aus der Liste des phraseologischen Optimums entnehmen und begutachten. Aus Quantitätsgründen wurden nur einige, willkürlich ausgewählte Phraseologismen analysiert. Die Analyse geht der in der Tabelle angegebenen Reihe nach. In der folgenden Tabelle geben wir einen Überblick darüber, welche Phraseologismen untersucht worden sind:

Tabelle 1. Analysierte Phraseologismen

<i>jemanden/etwas im Auge behalten/ haben</i>	<i>etwas an den Mann bringen</i>
<i>etwas auf die Beine stellen</i>	<i>jemandem auf die Nerven gehen/ fallen</i>
<i>jemanden unter Druck setzen</i>	<i>jemandem in den Rücken fallen</i>
<i>im Großen und Ganzen</i>	<i>jemandem/etwas einen (dicken) Strich durch die Rechnung machen</i>
<i>(klar) auf der Hand liegen</i>	<i>etwas (schon) in der Tasche haben</i>
<i>jemandem am Herzen liegen</i>	<i>das letzte Wort haben</i>
<i>jemandem an den Kragen gehen</i>	<i>rote Zahlen schreiben/in den roten Zahlen sein</i>
<i>jemandem zur Last fallen</i>	<i>zwischen den Zeilen lesen</i>
<i>(gleich/schnell/leicht) in die Luft gehen</i>	<i>sich (tüchtig) ins Zeug legen</i>

⁸ Den erwähnten Untersuchungen nach geht es um Phraseologismen mit hoher Frequenz und hoher Geläufigkeit (Gruppe AB). Alle anderen untersuchten Phraseologismen sind den erwähnten Kriterien nach in weitere acht Gruppen eingeteilt. Sie sind im Bezug auf die aktive oder passive phraseologische Kompetenz bzw. zwischen den mündlichen oder schriftlichen Sprachgebrauch zu differenzieren (vgl. Hallsteinsdóttir, Šajanková, & Quasthoff, 2006, p. 124-128).

4.2. Analyse des Korpus

Jemanden/etwas im Auge behalten/haben verwendet man im Sinne von ‚jemanden oder etwas beobachten‘, d.h. ‚in seinem weiteren Verlauf, bei den weiteren Aktivitäten verfolgen‘. Interessant ist, dass der Phraseologismus *etwas im Auge haben* die gleiche Struktur, aber eine ganz andere Bedeutung haben kann: ‚Etwas anstreben oder vorhaben, etwas im Sinn haben‘. Hier haben wir einen Fall von Polysemie. An dieser Stelle muss erwähnt werden, dass beim Phraseologieerwerb der Kontext⁹ äußerst wichtig ist, um den begrifflichen Inhalt unterscheiden und Phraseologismen richtig einsetzen zu können. Die nachfolgenden Beispiele zeigen Bedeutungsfacetten des gleichen Phraseologismus im verschiedenen Kontext:

a) *Für die Eltern sind ausreichend Sitzgelegenheiten vorhanden, von denen aus sie die Kleinen im Auge haben.* (www.morgenweb.de) – mit der Bedeutung ‚etwas beobachten, verfolgen‘.

b) *Aber man darf dabei nicht den schnellen Gewinn im Auge haben.* (www.mittelhessen.de) – mit der Bedeutung ‚etwas anstreben oder vorhaben‘.

Wie wir anhand von den genannten Beispielen sehen können, sind zwei gleiche Phraseologismen und ganz verschiedene Bedeutungen in den Kontexten vorhanden. Als Deutschlernender kann man bei solchen Beispielen ohne Vorwissen leicht in Verwirrung geraten.

Die phraseologische Wortgruppe *etwas auf die Beine stellen* kann auch mit dem Verb *bringen* vorkommen (*etwas auf die Beine bringen*) und hat die Bedeutung, dass ‚man etwas (in erstaunlicher Weise) zustande bringt, entwickelt oder organisiert‘. Phraseologismen sind, dem Komponentenbestand nach, manchmal nur im Pronomen zu unterscheiden, sagen dabei aber etwas ganz anderes aus. Das ist auch der Fall mit den Phraseologismen *etwas auf die Beine stellen* und *jemanden auf die Beine stellen/bringen*. Man erkennt eine fast gleiche Struktur, da der Unterschied nur in den Pronomen *etwas* und *jemanden* liegt. Der zweite Phraseologismus bringt aber eine ganz andere Bedeutung zum Ausdruck¹⁰. Solche Beispiele können den DaF-Lernenden verwirren, weil er den Unterschied in den Pronomen manchmal gar nicht wahrnimmt und deswegen denkt, dass die Phraseologismen dasselbe bedeuten. Es ist wichtig, dass man Lernende mit dieser Differenz bekannt macht.

Jemanden unter Druck setzen kann man verwenden, wenn man aussagen möchte, dass ‚man jemanden bedrängt‘. Dieselbe Bedeutung haben folgende Phraseologismen: a) *einen Druck auf jemanden ausüben*, b) *jemandem Druck machen* und c) *jemandem Daumenschrauben anlegen*. Die kommunikative

⁹ Vgl. Ehrhardt, 2014, p. 17

¹⁰ ‚Jemandem helfen, eine Schwäche oder etwas anderes zu überwinden‘ ist die Bedeutung vom zweiten Phraseologismus (Duden, 2002).

Interaktion ist wesentlich besser durch das Verwenden von verschiedenen Strukturen, die die gleiche Signifikanz haben.

Im Großen und Ganzen oder ‚im allgemeinen/insgesamt‘, befindet sich ebenfalls im phraseologischen Kernbereich der deutschen Sprache. Interessant ist, dass man hier die Komponenten permutieren kann (*im Ganzen und Großen*), ohne dass sich der begriffliche Inhalt verändert. *Im Ganzen genommen* hat die gleiche Signifikanz und kann synonym verwendet werden.

Um auszudrücken, dass ‚etwas offenkundig‘ ist, kann man den Phraseologismus (*klar*) *auf jemandes/der Hand liegen* gebrauchen. Er bezieht sich darauf, dass etwas, was auf der Hand liegt, deutlich sichtbar ist. Achtgeben sollte man, da *in jemandes/der Hand liegen* in einem ganz und gar anderen Kontext gebräuchlich ist. Es ist verwendbar, um auszudrücken, dass ‚etwas von jemandes Entscheidungen abhängig ist oder es in jemandes Zuständigkeitsbereich fällt‘. Hier haben wir ein Beispiel, in dem sich nur Präpositionen (*auf* und *in*) unterscheiden und dadurch der Sinn leicht durcheinander zu bringen ist. Es handelt sich um zwei völlig verschiedene Phraseologismen, die eine sehr ähnliche Struktur, aber eine verschiedene Signifikanz haben.

*Jemandem am Herzen liegen*¹¹ bedeutet, dass ‚man jemandes innerstes Anliegen ist‘. Mit der gleichen Bedeutung können wir den Phraseologismus *jemandes Herzenssache sein* gebrauchen. Vorsicht ist jedoch erwünscht, denn *jemandem (etwas) ans Herz legen* wird mit einer anderen Absicht verwendet. Nämlich, um ‚jemanden zu bitten sich um eine Sache zu kümmern, d.h. um jemandem etwas anzuvertrauen‘. In diesem Exempel haben wir den Fall, in dem der Gebrauch des Verbs im anderen Kasus (*liegen* im Dativ und *legen* im Akkusativ) im komponentengleichen Phraseologismus zur Signifikanzveränderung führt.

Wenn es *jemandem an den Kragen geht*¹², ist damit gemeint, dass ‚jemanden sein Schicksal ereilt, dass er bestraft wird oder dass jemand zugrunde geht‘. Im Gegensatz dazu bedeutet *jemandem an den Kragen wollen/steigen*, dass ‚man jemanden verprügeln möchte oder ihm Schaden zufügen will‘¹³. Möchte ‚man jemandes Leben vernichten‘ wird es am besten mit dem Phraseologismus *jemandem den Kragen kosten* ausgedrückt. Hier haben wir, den Komponenten nach, sehr ähnliche Phraseologismen. Im Gegensatz dazu sind ihre Zweckbestimmungen ganz und gar verschieden.

*Jemandem zur Last fallen*¹⁴ (kombinierbar auch mit dem Verb *liegen*) drückt aus, dass ‚man jemandem Unannehmlichkeiten, Kosten oder Mühe verursacht‘.

¹¹ Der Phraseologismus geht von der Komponente *Herz* im Sinne vom Sitz der Empfindungen aus (vgl. Duden, 1998).

¹² Die Komponente *Kragen* bezeichnete früher den Hals und wurde erst später für das Kleidungsstück, welches den Hals bedeckt, verwendet (ebd.).

¹³ Die Bedeutung hat damit zu tun, dass man in einem Zweikampf versucht den Gegner am Hals zu packen, um ihn zu würgen (ebd.).

¹⁴ Dieser Phraseologismus geht auf die Kaufmannssprache zurück, die bei Buchführungen allgemein üblich ist (vgl. Duden, 2002).

Aufpassen muss man allerdings mit dem Phraseologismus *jemandem (etwas) zur Last legen*, mit der Bedeutung, dass ‚man jemandem Schuld an etwas gibt‘. Wie zu bemerken ist, liegt der Unterschied zwischen den erwähnten Phraseologismen erneut nur im Verbbgebrauch (*liegen* im Dativ und *legen* im Akkusativ) – beim Fremdsprachenerwerb dementsprechend leicht verwechselbar.

Der Phraseologismus (*gleich/schnell/leicht*) *in die Luft gehen* ist verwendbar, wenn man aussagen möchte, dass ‚jemand böse oder wütend wird und sich leicht aufregt‘. Bemerkenswert ist, dass *in die Luft gehen* (möglich auch mit dem Verb *fliegen*) noch mit einem ganz anderen Sinn im Deutschen existiert, d.h. polysemantisch ist. Möchte man ausdrücken, dass ‚etwas explodiert‘ – im konkreten oder figurativen Sinn – so benutzt man diesen Phraseologismus. Hier haben wir nochmals ein Beispiel von Phraseologismen mit der gleichen Struktur, aber mit einer ganz verschiedenen Bedeutung, die mithilfe vom Kontext geschildert wird:

a) *Es gibt allerdings wirklich einige, die gleich in die Luft gehen oder einen nicht zu Wort kommen lassen.* (www.sat1.de) – mit der Bedeutung ‚wütend werden‘.

b) *Bomben können in den Zeiten von Heute ja fast überall in die Luft gehen.* (www.soj.at) – mit der Bedeutung ‚explodieren (im konkreten Sinn)‘.

Es ist hilfreich, wenn man sich als Deutschlernender rechtzeitig mit solchen und ähnlichen Beispielen vertraut macht, da man so Kommunikationsstörungen reduziert.

Der Phraseologismus *etwas an den Mann bringen* ist polysemantisch: a) ‚man verkauft etwas‘, b) ‚man teilt etwas im Gespräch mit, d.h. man äußert sich zu etwas‘. Wenn man das Pronomen (*etwas* und *jemanden*) auswechselt, bekommt man einen ganz anderen Phraseologismus. *Jemanden an den Mann bringen* bedeutet nämlich, dass ‚man jemanden verheiratet‘¹⁵. Hier haben wir ein weiteres Beispiel, in dem die Pronomenpermutation zur Bedeutungsungleichheit führt, wobei es sich um zwei verschiedene Phraseologismen handelt.

Bei *jemandem auf die Nerven gehen* und *jemandem an die Nerven gehen* muss man sehr aufmerksam sein, denn diese zwei verschiedenen Phraseologismen haben eine ähnliche Struktur (ihr Unterschied liegt nur im Gebrauch der Präpositionen), aber eine völlig entgegengesetzte Bedeutung. Beim ersten wird erklärt, dass ‚man jemandem lästig wird‘, wobei beim zweiten ausgedrückt wird, dass ‚etwas/jemand jemandem sehr nahe geht‘.

Jemandem in den Rücken fallen bedeutet, dass ‚man sich gegen jemanden wendet, der sich auf einen verlassen hat‘. Aber *auf den Rücken fallen* besagt etwas ganz und gar anderes, obwohl die genannten Phraseologismen (den Komponenten nach) sehr ähnlich sind. Mit dem zweiten wird gemeint, dass ‚jemand sehr überrascht oder sehr entsetzt ist‘. Bei der Bedeutungsbestimmung

¹⁵ Mit scherzhafter Bedeutung (vgl. Duden, 2002).

dieser unterschiedlichen Phraseologismen spielen die Präpositionen die entscheidende Rolle.

Jemandem/etwas einen (dicken) Strich durch die Rechnung machen bedeutet ‚jemandes Pläne oder Absichten durchkreuzen‘. Der Phraseologismus bezieht sich darauf, dass durch einen Strich eine Rechnung nicht mehr gültig ist. *Jemandem/etwas einen (dicken) Strich unter etwas (die Rechnung) machen/ziehen*¹⁶ (auch *Strich drunter*) hat jedoch die Bedeutung, dass ‚man etwas als definitiv vergangen oder erledigt betrachtet‘. Diese unterschiedlichen Phraseologismen sind sehr ähnlich, da ihre Komponenten fast gleich sind, bis auf die Präpositionen *durch* und *unter*. Die Signifikanz ist aber verschieden. Für jemanden, der Deutsch als Fremdsprache lernt, könnte dieser Unterschied als bedeutungslos betrachtet werden – ist er aber nicht.

Phraseologismen, die semantische Gemeinsamkeiten haben und somit den gleichen Wortfeldern angehören, sind in der deutschen Sprache nicht selten. Zum Beispiel sind phraseologische Sachgruppen mit Kleidungsstücken oft aufzufinden. *Etwas (schon) in der Tasche haben* gehört zum phraseologischen Optimum für DaF und drückt aus, dass ‚man etwas schon hat oder mit Sicherheit bekommt‘. Aufpassen muss man aber mit dem folgenden Phraseologismus: *Jemanden in der Tasche haben*. Hier wird ein ganz anderer begrifflicher Inhalt zu verstehen gegeben¹⁷. Nur die Pronomen *etwas* und *jemanden* sind unterschiedlich. In diesem Zusammenhang ist auch *etwas in die eigene Tasche stecken*¹⁸ interessant, da es leicht mit *etwas in der Tasche haben* zu vertauschen ist.

Das letzte Wort haben (entsprechend auch mit dem Verb *behalten*) gibt zu verstehen, dass ‚man immer wieder etwas erwidert, bis der andere nichts mehr sagt‘. Als Lernender könnte man denken, dass der Phraseologismus *das Wort haben* den gleichen begrifflichen Inhalt hat, da nur das Adjektiv *letzte* ausgelassen wurde. Tatsächlich drückt man aber mit dem zweiten Phraseologismus etwas ganz anderes aus¹⁹.

Farben kommen recht häufig in Phraseologismen vor. Sehr geläufig und im phraseologischen Optimum zu finden ist: *Rote Zahlen schreiben*, d.h. *in den roten Zahlen sein* (oder auch *in die roten Zahlen kommen/geraten*). Mit diesen Phraseologismen drückt man aus, dass ‚jemand Verluste macht‘ und alle können sinngleich verwendet werden. Sie kommen aus der kaufmännischen Sprache, da herkömmlich die Ziffern eines Defizits mit roten Zahlen geschrieben werden. In Schwarz stehen dagegen die Gewinne²⁰.

¹⁶ Bei diesem Phraseologismus ist mit der Komponente *Strich* der Schlussstrich gemeint, den man unter eine Rechnung, die abgeschlossen wird, zieht (ebd.).

¹⁷ ‘Jemanden in seiner Gewalt haben’ (ebd.).

¹⁸ Mit der Bedeutung ‘etwas für sich behalten’ (ebd.).

¹⁹ Der Phraseologismus bedeutet, dass ‘man (in einer Besprechung oder Versammlung) sprechen darf’ (ebd.).

²⁰ So haben wir in der deutschen Sprache Phraseologismen wie: *schwarze Zahlen schreiben/in den schwarzen Zahlen sein* mit der Bedeutung ‚Gewinne machen‘ und *in die schwarzen Zahlen*

Wenn ‚jemand etwas implizit Gesagtes versteht‘, kann man sagen, dass jemand *zwischen den Zeilen liest*. Aber wenn etwas *zwischen den Zeilen steht*, bedeutet es, dass ‚etwas nicht direkt gesagt wird, doch darin zum Ausdruck gebracht wird‘. Der einzige Unterschied dieser zwei unterschiedlichen Phraseologismen liegt in den Komponenten *stehen* und *lesen*. Die Bedeutungen sind jedoch ganz anders, wenn man die genannten Verben austauscht. Als Deutschlernender muss man bei der Verwendung dieser zwei Phraseologismen vorsichtig sein.

Sich (tüchtig) ins Zeug²¹ legen, d.h. ‚sich anstrengen‘, ist in der deutschen Sprache sehr geläufig. Aufpassen muss man allerdings, denn dieser Phraseologismus kann eine völlig andere Bedeutung haben²². Nochmals haben wir ein Beispiel von Polysemie. Anhand von Beispielen kann man den Unterschied deutlich erkennen:

a) *Ist das Zeugnis mies ausgefallen, sollte sich der Schüler in den kommenden Monaten ins Zeug legen*. (www.n24.de) – mit der Bedeutung ‚sich anstrengen‘.

b) *Als Bürgermeister wolle er die unterstützen, die sich für andere ins Zeug legen*. (www.gea.de) – mit der Bedeutung ‚sich für jemanden einsetzen‘.

Wir sehen, wie wichtig es ist sich mit den verschiedenen Bedeutungsfacetten der deutschen Phraseologismen bekannt zu machen und wie bedeutend der Kontext ist, um sie zu differenzieren.

Fazit

Der Gegenstand der Untersuchung dieser Arbeit waren ausgewählte Phraseologismen des phraseologischen Optimums für DaF. Ziel unseres Vorhabens war einen Beitrag zu leisten, der die Apperzeption beim deutschen Phraseologieerwerb erleichtert. Phraseologismen wurden unter phraseographischem und semantischem Aspekt mithilfe von genannten Referenzen analysiert und es wurde auf potentielle Schwierigkeiten beim Erwerb aufmerksam gemacht. Unter Schwierigkeiten wurden Beispiele, in denen man auf Polysemie oder auf verschiedene Phraseologismen mit ähnlichen Komponenten, aber unterschiedlichen begrifflichen Inhalt stoßen kann, verstanden. Unser Fokus war auch auf synonyme Phraseologismen gesetzt, weil sie ein Fremdsprachenlerner womöglich beherrschen sollte, besonders wenn sie zum phraseologischen Kernbereich dazugehören.

Die Untersuchung hat unter anderem gezeigt, dass im phraseologischen Optimum viele Phraseologismen anwesend sind, welche mit anderen leicht zu verwechseln sind, denn sie haben ähnliche Komponenten (manchmal unterscheiden sich nur die Verben), doch ihre Signifikanz ist nicht dieselbe, *kommen* oder auch *aus den roten Zahlen(heraus)kommen/(heraus)sein* – ‚(wieder) Gewinne machen‘ (ebd.).

²¹ Die Komponente *Zeug* steht für das Geschirr von Zugpferden, die sich mit ihrem ganzen Gewicht in das Geschirr legen müssen, wenn sie anstrengende Arbeit erledigen (ebd.).

²² ‚Sich für jemanden nachdrücklich einsetzen‘ (ebd.).

z.B.: *Jemandem an den Kragen gehen* und *jemandem an den Kragen steigen*. Lernende können diese Unterschiede im Komponentenbestand leicht übersehen, d.h. keine Differenz im begrifflichen Inhalt wahrnehmen. Auf solche und ähnliche Beispiele sollen Lernende aufmerksam gemacht werden. Anhand der weiterführenden Analyse kamen wir zum Ergebnis, dass der Unterschied bei manchen Phraseologismen oft nur a) im Pronomen (*etwas auf die Beine stellen* und *jemanden auf die Beine stellen*), b) in der Präpositionen (*auf jemandes/der Hand liegen* und *in jemandes/der Hand liegen*) oder c) im Kasus (Dativ/Akkusativ) des gleichen Verbs (*jemandem zur Last liegen* und *jemandem (etwas) zur Last legen*) besteht. Ebenfalls kam man zum Ergebnis, dass die Anwesenheit bzw. Abwesenheit eines Adjektivs in demselben Phraseologismus die Bedeutung verändert, wie das Beispiel *das (letzte) Wort haben* zeigte. Im Übrigen gab es die Entdeckung von Phraseologismen, die dem Kontext entsprechend ihre Bedeutung verändern, d.h. polysemantisch sind (*jemanden/etwas im Auge haben*, *in die Luft gehen* und *sich ins Zeug legen*). Ihre Bedeutungsfacetten wurden mithilfe von Kontextbeispielen geschildert. Interessant ist auch, dass Permutationen von Komponenten in manchen Phraseologismen möglich sind (*im Großen und Ganzen*) ohne ihren begrifflichen Inhalt zu verändern.

Da aus Quantitätsgründen der Arbeit nur ein Teil des phraseologischen Optimums unter bereits erwähnten Aspekten bearbeitet wurde, sind wir der Meinung, dass es interessant wäre die übrigen Phraseologismen ebenfalls zu analysieren. Des Weiteren wären Kontextbeispiele für alle Phraseologismen aus dem Korpus wünschenswert, da sie gut im DaF-Unterricht, beim Phraseologieerwerb, einsetzbar sein können.

LITERATUR

- Aguado, K. (2002). Formelhafte Sequenzen und ihre Funktionen für den L2-Erwerb. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 37, 27-49.
- Bergerová, H. (2009). Wie viel Phraseologie brauchen künftige Deutschlehrende? *Germanistische Linguistik – die neuen Herausforderungen in Forschung und Lehre*, 71–80.
- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Eismann, W. (1979). Phraseologie und Russischunterricht in der Sowjetunion. *Die Neueren Sprachen*, 78/6, 555-572.
- Ettinger, S. (2007). Phraseme im Fremdsprachenunterricht. *Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 893–908.
- Ehrhardt, C. (2014). Idiomatic Competence: Phraseme and Phraseology in DaF-Unterricht. *GFL-journal*, 1, 301-321.
- Ehrhardt, C. (2007). Phraseme in der Jugendsprache. *Phraseologie: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, 253-264.
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Gülich, E. & Krafft, U. (1992). Ich mag es besser: Konversationelle Bearbeitung vorgeformter Ausdrücke in Gesprächen zwischen deutschen und französischen Sprechern. *Fremdsprachen Lehren und Lernen*, 65-87.
- Hallsteinsdóttir, E. (2011). Aktuelle Forschungsfragen der deutschsprachigen Phraseodidaktik. *Linguistik online* 47. Retrieved from: http://www.linguistik-online.de/47_11/hallsteinsdottir.html. Accessed on: 23. Juli 2015.
- Hallsteinsdóttir, E., Šajanková, M. & Quasthoff, U. (2006). Vorschlag eines phraseologischen Optimums für Deutsch als Fremdsprache auf der Basis von Frequenzuntersuchungen und Geläufigkeitsbestimmungen. *Linguistik online* 27. Retrieved from: [http://www.linguistik-online.de/2706/hallsteinsdottir et al.pdf](http://www.linguistik-online.de/2706/hallsteinsdottir%20et%20al.pdf). Accessed on: 12. Juni 2015.

- Hallsteinsdóttir, E. (2001). *Das Verstehen idiomatischer Phraseologismen in der Fremdsprache Deutsch*. Hamburg: Verlag für wissenschaftliche Literatur.
- Hessky, R. (1992). Aspekte der Verwendung von Phraseologismen im Unterricht Deutsch als Fremdsprache. *Fremdsprachen Lehren und Lernen*, 159-168.
- Jesenšek, V. (2006). Phraseologie und Fremdsprachenlernen: Zur Problematik einer angemessenen phraseodidaktischen Umsetzung. *Linguistik online* 27. Retrieved from: http://www.linguistik-online.de/27_06/jerensek.pdf. Accessed on: 29. September 2015.
- Köster, L. (2001). Vorsicht: Sie könnten andere mit Ihren Ansprüchen vor den Kopf stoßen. Phraseologismen in populären Kleintexten und ihr Einsatz im DaF-Unterricht. *Phraseologie und Phraseodidaktik*, 4, 137-153.
- Köster, L. (1998). Phraseolexeme in Horoskopen. Funktionale Analyse und didaktische Potenz dieser Textsorte für die Vermittlung von Deutsch als Fremdsprache. *Phraseologismen in Text und Kontext: Phrasemata*, 1, 97–120.
- Kühn, P. (1992). Phraseodidaktik. Entwicklungen, Probleme und Überlegungen für den Muttersprachenunterricht und den Unterricht DaF. *Fremdsprachen lehren und lernen*, 21, 169-189.
- Pilz, K. (1981). *Phraseologie. Redensartenforschung*. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Weller, F-R. (1979). Idiomatizität als didaktisches Problem des Fremdsprachenunterrichts – erläutert am Beispiel des Französischen. *Die Neueren Sprachen*, 78/6, 530- 554.
- Wray, A. (2007). Set phrases in second language acquisition. *Phraseologie*, 2, 870-881.

WÖRTERBÜCHER:

Duden 11 (2002) *Redewendungen, Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Duden 11 (1998) *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Langenscheidts Großwörterbuch (1994) *Deutsch als Fremdsprache, das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende*, Berlin: Langenscheidt.

Wörterbuch der deutschen Redensarten: <http://www.redensarten-index.de>

Duden online Wörterbuch: <http://www.duden.de>

INTERNET:

GeR, *Der Gemeinsame europäische Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*, Retrieved from: <http://www.europaeischer-referenzrahmen.de>, Accessed on: 3. August 2017.

Projekt Deutscher Wortschatz: Retrieved from: www.wortschatz.uni-leipzig.de, Accessed on: 15. Mai 2017.

ZEITSCHRIFTEN:

www.morgenweb.de, Accessed on: 20. August 2017.

www.mittelhessen.de, Accessed on: 20. August 2017.

www.sat1.de, Accessed on: 20. August 2017.

www.soj.at, Accessed on: 20. August 2017.

www.n24.de, Accessed on: 20. August 2017.

www.gea.de, Accessed on: 20. August 2017.

-

Наташа Р. Куртума

О ФРАЗЕОЛОШКОМ ОПТИМУМУ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Рад се бави одабраним фразеологизмима који припадају фразеолошком оптимуму за немачки као страни језик. Приликом учења страног језика честа је појава занемареног и самим тим отежаног усвајања фразеологизама. Јављају се проблеми приликом самосталне употребе истих. Често наилазимо на фразеологизме са сличним (понекад истим) компонентама при чему је њихово значење у потпуности различито – што додатно збуњује све оне који их уче. Важно је познавати и синонимне изразе, посебно за оне фразеологизме који се убрајају у фразеолошки минимум неког језика, јер је комуникација са говорницима језика који учимо на тај начин олакшана. С обзиром на то да су фразеологизми недвосмислено део језичке тј. комуникативне компетенције, неопходно је да се детаљније бавимо њима и да се оснажи заинтересованост за ову неправедно запостављену лингвистичку дисциплину.

У теоријском делу рада се бавимо питањима фразеолошке компетенције, фразеолошког оптимума немачког језика и разлозима за интензивнију имплементацију фразеологизама у оквиру наставе страног језика. Након тога следи емпиријски део – анализа корпуса у којем се са фразеографског и семантичког аспекта анализирају појединачне устаљене конструкције фразеолошког оптимума. Указује се на њихово значење али и на то где би могли да се појаве проблеми при усвајању. Фокус се ставља на устаљене изразе са сличним/истим компонентама, али који се уклапају у сасвим различите контексте. Пажња се обраћа и на фразеологизме који се могу користити као синоними.

Од великог је значаја скренути пажњу на честе проблеме при учењу устаљених израза страног језика. Овај рад има за циљ да то учини и да олакша овладавање фразеологизмима немачког језика, тј. да укаже на потешкоће и на поједине важности при усвајању фразеолошког минимума језика који учимо. Интересантно би било анализирати преостале фразеологизме који се убрајају у фразеолошки минимум немачког као страног језика. Рад би могао да послужи као апел за даља истраживања у оквиру теме.

ТО (НИ)ЈЕ МОЈА ШОЉИЦА ЧАЈА

У времену када је енглески доминантни глобални језик ни српски језик није остао имун на његов утицај. Овај рад бави се појавом која се повремено јавља у савременом српском језику, а то је неадекватно калкирање енглеских идиома. Кроз анализу примјера забиљежених у чланцима те изјавама јавних личности, покушали смо да укажемо на чињеницу да дословно преведени енглески идиоматски изрази у српском језику дјелују неприродно и неразумљиво, те смо покушали да понудимо одговарајуће еквиваленте. На крају смо истакли значај очувања богатства српских идиоматских израза, те сугерисали начине на које се дословно преузимање енглеских идиома, може сасјећи у коријену.

Кључне ријечи: идиоми, фразеологизми, српски језик, енглески језик, калкирање, језици у контакту

1. Увод

Енглески језик је глобални језик. Примат је, сплетом историјских околности, преузео од грчког, француског и латинског језика. До нагле експанзије значаја енглеског језика долази растом утицаја Велике Британије. Касније, како је моћ Британског царства јењавала, утицај енглеског језика привремено слаби. Послије Другог свјетског рата, израстањем Сједињених Америчких Држава у свјетску силу, утицај енглеског језика поново добија на снази. Данас, енглески је доминантан језик пословне комуникације, медија, филма, музике, образовања². Према томе, и поред значаја нпр. шпанског или кинеског језика, можемо рећи да је енглески *lingua franca* модерног доба.

Како српско говорно подручје Уједињеном Краљевству, али ни Сједињеним Америчким Државама, кроз историју, никада није било од претјеране стратешке важности, енглески језик није у значајнијој мјери утицао на српски. Па ипак, пошто смо њему изложени свакодневно, ни српски језик није остао имун од уплива англицизама и сличних појава.

¹ srdjan.sucur@ffuis.edu.ba

² Како наводи Кристал [Crystal] (2003, р. 4–5), енглески је из учионица постепено потиснуо језике који су се раније изучавали (попут руског, француског, итд.), те се као страни језик учи у више од стотину земаља.

Током агресије НАТО-а на СР Југославију, прољећа 1999. године, тадашњи потпредсједник савезне Владе, задужен за међународне односе, збунио је новинара једне западне новинске агенције приликом интервјуа, употребивши израз *to mix grandmothers and frogs* (Promitzer et al, 2014. p. 127). У овом изразу препознајемо дословно преведен српски фразеологизам „мијешати бабе и жабе“, који је употребљен умјесто енглеског еквивалента приближног значења – *to mix apples and oranges*. Према томе, можемо само да претпоставимо колико би неки енглески идиом, неадекватно преведен на српски језик, звучао чудно изворним говорницима овог језика.

У овом раду позабавићемо се појавом која се јавља спорадично, што потврђује и релативно скроман корпус који смо успјели да прикупимо и обрадимо. Наиме, ради се о калкирању енглеских идиома, тј. фразеологизама, у изјавама личности из јавног живота, у новинским чланцима, дјелима неких писаца, као и у преводима филмова.

2. Идиоме

Идиоме, пословице, умотворине, загонетке и брзалице представљају посебно богатство сваког језика. У језику се „одражава појмовни свет којим је овладало неко друштво“ (Јовановић и др., 1996, стр. 41), који се неријетко разликује од културе до културе, тако да су идиоме, како истиче Бугарски (2014, стр. 82), по правилу „непреводиви“³ јер су специфични за дати језик, премда су извјесни културолошки еквиваленти могући. Бугарски, такође, наводи да се идиоме опиру прецизној дефиницији са теоретског становишта, те додаје да представљају *тврдо орахо* у процесу овладавања страним језиком.

Како наводи Флавел [Flavell] (1994, p. 6), језик се ослања на правила и, да није тако, они који га говоре не би могли да разумију произвољне реченице које чују или читају, те не би били у стању да комуницирају. Законитости неког језика забиљежене су у граматикама, а посебан дио обично је посвећен мањем броју случајева у којима се одступа од правила. Идиоме представљају језичке „аномалије“, пошто „крше“ уобичајена правила присутна у језику. То се можда може закључити и на основу етимологије ријечи идиом; грч. *idio* – самосвојан, необичан, чудан.

Идиоме правила крше на два начина: семантички – у погледу њиховог значења, те синтаксички – у погледу њихових граматичких одлика. Када је у питању њихово значење, идиоме се не могу тумачити дословно, пошто најчешће не значе оно што би „требало“ да значе. Значење идиома, као цјелине, не представља збир рјечничког значења елемената који га чине, већ нешто често сасвим неочекивано (Flavell, 1994, p. 6).

³ енг. untranslatable

2.1. Идиоматизованост

Главна својство идиома – идиоматизованост, наводи Прћић (2016, str. 159), остварује се кроз садржинску и/или формалну идиоматизацију. У основи садржинске идиоматизације, у великом броју случајева, налази се процес тзв. декрементације⁴, коју неријетко представља „[...] метафорички или метонимијски заснован пренос значења, при чему није увек лако разлучити један од другог“ (Исто). Пренос значења код неких идиома понекад се може утврдити једино етимолошком анализом, пошто је синхронно готово непрепознатљив (Исто).

Са друге стране, формална идиоматизација идиома условљена је замјенљивошћу и постојаношћу. Прћић (2016, str. 160), као и Бугарски (2014, str. 82), истиче да је замјенљивост појединих лексема у идиому или немогућа или минимална. Та минимална замјена огледа се у „креативним модификацијама и трансформацијама“, као и у замјенама појединих лексема, а основни циљ овог процеса јесте постизање „[...] једнократних, комуникативних ефеката – хумористичких, ироничних или неких других“.

2.2. Класификација идиома

Прћић (2016, str. 161), узевши у обзир структурно-функцијске критеријуме, предлаже класификацију идиома на три основна, али и најважнија, типа:

- 1) фразне лексеме, које се дијеле на безглаголске фразне лексеме (које укључују фиксне биноме, поредбе и фразне именице); те глаголске фразне лексеме, које укључују и фразне глаголе;
- 2) дискурсне формуле;
- 3) изреке, чији су подтипови: традиционалне и популарне изреке.

Фразне лексеме, како спомиње Прћић (2016, str. 162–167), „[...] представљају хибридне лексичке јединице – формално [...] реализоване као синтагме, које се [...] у погледу функције, садржине и употребе понашају као лексеме“. Просте, изведене и сложене лексеме, како, цитирајући Лајонса

⁴ Декрементација је процес губљења дескриптивних (специфичних, дијагностичких) обиљежја неке укључене лексеме, уз истовремено додавање нових обиљежја цјелини. Та дескриптивна обиљежја могу се подијелити у двије групе: 1) Интерна обиљежја (сва предвидљива обиљежја која произлазе из принципа семантичке композитивности и која доприносе прозирности лексеме), и 2) Екстерна обиљежја, (она која су непредвидљива, додатна обиљежја, која нарушавају принцип семантичке композитности, чинећи прираштај самообјашњивог смисла и утичући на постепено смањивање прозирности лексеме). (Prčić, 2016, str. 95, 159)

[Lyons] (1981, p. 145), наводи Прћић (Исто) формално су реализоване као ријечи.

Безглаголске фразне лексеме, истиче Прћић (Исто), реализоване су именичким, придјевским, прилошким или приједлошким синтагмама, које у реченици врше уобичајене функције лексема. Карактерише их немогућа или минимална замјенљивост, као и релативно висока постојаност, уз могућност извјесних модификација, те врло ограничених трансформација. Када је у питању садржина, налазе се у распону од потпуно непрозирних⁵ до потпуно прозирних. У безглаголске фразне лексеме спадају и *фиксни биноми*, које чине двије семантичке јединице везане једном функцијском (нпр. везником или приједлогом), те *поредаке*. Посебну категорију безглаголских фразних лексема чине *фразне именице*, које су реализоване именичким синтагмама, најчешће као колокације облика *придјев + именица*, *именица + of*, *ГЕНИТИВ + именица*.

Сљедећи подтип фразних лексема, наводи Прћић (Исто), представљају *глаголске фразне лексеме*, „[...] које су реализоване глаголским синтагмама и које, поред самог лексичког глагола, могу бити проширене допуном у виду најмање једног објекта и/или адвербијала“. Стога, како истиче исти аутор (2016, str. 162–167), пошто глаголске фразне лексеме „[...] обухватају предикат (или његов већи дио)[...]“, оне „[...] образују костур будуће реченице, чијој целовитости – уколико је реченица финитна – недостаје субјекат, а понегде и конкретизација референата у допунама“. И овај подтип фразних лексема показује немогућу или минималну замјенљивост. У погледу садржине, углавном нагињу ка непрозирности.

Фразни глаголи, реализовани глаголским синтагмама, које чини „[...] спој једног лексичког глагола и најмање једне партикуле (прилога или приједлога), у функцији његовог модификатора[...]“ (Исто), чине посебну врсту глаголских фразних лексема. У погледу садржине, крећу се од пуне прозирности до пуне непрозирности.

Дискурсне формуле, истиче Прћић (2016, str. 162–167), састоје се од реченица, понекад и синтагми, чија је употреба конвенцијом утврђена „[...] приликом почињања, одржавања и завршавања комуникације, у склопу одређеног комуникационог догађаја“. Оне показују немогућу замјенљивост, те релативно високу постојаност. У погледу садржине, углавном су непрозирне.

Последњи тип идиома из ове класификације јесу *изреке*. Изреке су, наводи Прћић (Исто), реченице „[...] чија је основна функција [...] да се њима коментарише или реагује на ситуације током извесног комуникационог догађаја“. Разликујемо два подтипа изрека: традиционалне, и популарне. *Традиционалне изреке*, које обухватају пословице, као и афоризме и епиграме, на „[...] кратак, језгровит, а повремено и духовит, начин изражавају неку

⁵ Што је смисао предвидљивији, прозирност је већа.

мудру мисао, истину или веровање, засновано на искуству или посматрању“ (Исто). У погледу садржине, све су више или мање непрозирне. Често се могу скратити на само први дио, јер се други дио сматра предвидљивим.

Популарне изреке представљају, како спомиње Прћић (Исто), „[...] кратак али ефектан израз, лансиран од стране неке јавне личности или групе, из света шобизниса, уметности, политике, итд., неретко с циљем да привуче пажњу шире публике[...]“.

Када су у питању својства прототипског испољавања идиома, Прћић (2016, стр. 167) истиче да прототип идиома „[...] чине спојеви који су и садржински и формално идиоматизовани, при чему их карактерише:

- а) висока непрозирност целине, настала декрементацијом.
- б) немогућа заменљивост појединих лексема, и
- ц) релативно висока постојаност“.

3. Корпус

Корпус обухваћен нашом анализом чини шеснаест примјера, који садрже неки енглески идиом неадекватно преведен на српски језик. Примјере смо прикупили из изјава глумаца, спортиста, новинских чланака, књига извјесних аутора, те превода филмова.

На основу параметара које смо навели у 2.2., прикупљене примјере класификовали смо на начин приказан у Табели 1:

Идиоми		16
Фразне лексеме	Безглаголске фразне лексеме	3
	Глаголске фразне лексеме	8
Дискурсне формуле		0
Изреке	Традиционалне изреке	5
	Популарне изреке	0

Табела 1.

Можемо видјети да су идиоми које смо сврстали у безглаголске фразне лексеме у корпусу заступљени трима примјерима, а традиционалне изреке можемо препознати у пет примјера. Осам примјера можемо сврстати у глаголске фразне лексеме. Када су у питању дискурсне формуле и популарне изреке, у корпусу коју смо анализирали нисмо препознали идиоме који би се могли сврстати у те двије категорије.

У наставку ћемо представити неколико најсликовитијих примјера из сваке од наведених категорија.

3.1. Безглаголске фразне лексеме

Најупечатљивији идиом из ове групе уочили смо у изјави српског глумца, једног од јунака филма *Непријатељ*, датој *Гласу Српске*, септембра 2011:

- 1) „Филм *Непријатељ* је феноменално прихваћен и у иностранству. То је нека моја врста филма. Односно, то је тип филма који бих волео да имам у својој видеотеци. Са друге стране, то је тип филма који бих увек радио. *То је моја шољица чаја.*“

Безглаголска фразна лексема, која је у овом примјеру из енглеског језика неадекватно пренесена у српски јесте *one's cup of tea*⁶. Чај је изузетно популаран међу Британцима, још од седамнаестог вијека када је стигао у њихову земљу. Уједињено Краљевство данас је међу водећим свјетским потрошачима чаја (Gleason, 2007, р. 14). Стога, није необично што је чај своје мјесто нашао и међу енглеским идиоматским изразима. Уколико Британац изјави да нешто „није његова шољица чаја“, то значи да показује одвратност, или чак и презир⁷ према нечему (Flavell, 1994, р. 65), или да се ради о нечему што га не интересује (Siefring, 2004, р. 68). У супротном случају, уколико се изјави да је нешто „нечија шољица чаја“, то значи да је у складу са његовим укусом (Ammer, 1997, р. 204) или да се то одобрава (Flavell, 1994, р. 65).

Међу Србима, чај данас можда и није претјерано популарно пиће. Књига *Старинска српска јела и пића* (Тројановић, 1896, стр. 113–120), показује нам да је тако било и у прошлости⁸.

На основу тога можемо да претпоставимо да би овај идиом, због своје непрозирности, вјероватно звучао збуњујуће већини говорника српског језика. Фразеологизам присутан у српском језику, који донекле можемо сматрати одговарајућим, налазимо код Стевановића (1965, стр. 774) у облику *по моме густу*, гдје је присутан романизам *gusto*, чије је значење

⁶ Значење овог идиома налазимо у готово свим рјечницима идиома, а оно што је занимљиво истаћи јесте да се у позитивном облику у употреби налази од краја XIX вијека, док негативан облик у употребу улази почетком XX вијека (Ammer, 1997, р. 204).

⁷ „a [...] statement showing distaste or even detestation“ (Flavell, 1994, р. 65)

⁸ Од „неалкохолних“ пића пила су се „пастирска летња пића“ – муса, брезова буза и буков кајмак, те „млечна пића“ – огушта, тј. јагурта, и млаћеница. Од алкохолних пића, која представљају значајан дио српске традиције и фолклора, ваља издвојити медовину, ракију, вино, водњику и јабуковачу, а за пиво се тврдило да „[...] над свима пићима превласт држи“ (Тројановић, 1896, стр. 118).

– „[...] укус, чуло укуса; мерило, схватање лепог, прикладног, пријатног“ (Стевановић, Исто). Па ипак, неке јавне личности, као и обичан свијет, понекад и несвјесно усвајају изразе из страног језика коме су изложени, или га сматрају престижним, дословно их превodeћи и преузимајући и њихова изворна значења. Ти изрази тако постепено постају саставни дио њиховог менталног лексикона, преплићући се са елементима из њиховог матерњег језика.

3.2. Глаголске фразне лексеме

Највећи број прикупљених примјера, њих осам, сврстали смо у ову категорију. Први примјер који ћемо да наведемо из ове групе налазимо у чланку објављеном на интернет страници *Гласа Српске*, новембра 2012. године, који садржи изјаву неименованог извора о популарним америчким глумцима Деми Мур и Леонарду Дикаприју:

2) „Деми је баш очајна и гладна љубави. Залуђена је идејом да ће она и Лео бити најзгоднији холивудски пар. Она је усамљена и суочава се са педесетом годином овог мјесеца. [...] Нажалост по Деми, Лео је увелико кулира. Не жели чак ни да изађе са њом на кафу. Она жели да нађе младог и успјешног мушкарца, који ће јој помоћи да поврати стару славу. Али што се тиче Леа, лаје на погрешно дрво.“

Идиом *barking up the wrong tree* јавио се у деветнаестом вијеку⁹. Користи се како би се описали јалови покушаји да се нешто постигне, унапријед изгубљена битка, или губљење времена због погрешног пута који је одабран, или због дјеловања или размишљања (Ammer, 1997, p. 74; Siefring, 2004, p. 15).

Није тешко утврдити разлог зашто је енглеска глаголска фразна лексема *barking up the wrong tree* „залутала“ у чланак из кога је преузет други примјер. Уредници интернет портала, у журби да се најновије вијести што прије објаве и привуку што већу читалачку публику, понекад то чине на уштрб тачности, те се вијести преведене са енглеског често не лекторишу. Да се претпоставити да би овај идиом, који је и у енглеском изузетно непрозиран, збунио већину читалачке публике са српског говорног подручја.

⁹ Настао је у Сједињеним Америчким Државама као израз који алудира на ноћни лов на ракуне. Ракуни се лове у том периоду, пошто су претежно ноћне животиње. Прогоњене животиње обично побјегну на дрво, а пси испод лајући чекају ловце да пристигну. Пас, који у мраку не успије да види на које дрво је ракун побјегао, губи вријеме и енергију „лајући на погрешно“ (Siefring, 2004, p. 15).

Фразеологизме, који у српском језику имају приближно значење, налазимо код Милосављевића (2007, стр. 11) – *обратити се на погрешну адресу, преварити се; закуцати на погрешна врата, обратити се погрешној особи* (Исто, стр. 50).

Сљедећи примјер забиљежили смо у преводу другог дијела филмске трилогије *Повратак у будућност*, емитованом на телевизијском каналу TV1000, у мају 2017. године. Доктор Емет Браун, једне олујне ноћи, својим летећим аутомобилом произвођача Делоријан (енг. *DeLorean*) лебди на висини од неколико десетина метара и за длаку избјегава да буде погођен муњом, те у том тренутку Мартију преко мотороле каже:

3) „Умало да купим фарму.“

Преводиоци агенције *SDI Media*, који су били задужени за превод титлова овог филмског хита из осамдесетих година, вјероватно при руци нису имали неки енглеско-српски рјечник те су крајње непрозирну енглеску глаголску фразну лексему *to buy the farm* дословно превели на српски. Овај идиом јавио се на сјеверноамеричком континенту, средином XX вијека. Његову етимологију и значење проналазимо код Амер [Ammer] (1997, р. 151), те код Сифринг [Siefring] (2004. р. 193)¹⁰.

Због своје непрозирности, овај идиом не може се користити у српском језику да би се пренијело значење које има у енглеском, те би прикладније било употријебити неки еквивалентан израз, који је учесталији на српском говорном подручју, попут – *отегнути папке* (Милосављевић, 2007, стр. 195); *испружити, одапети папке (папцима) – погрдно за умрети* (Оташевић, 2007, стр. 484).

Наредни примјер из ове групе идиома уочили смо у чланку објављеном на интернет порталу *Блиц*, јуна 2016. године:

4) „Америка већ дуго користи економске санкције као оружје против оних држава које одбијају да се клањају Вашингтону, али ће можда једнога дана америчко руководство осетити укус *свог лека*“.

У овом примјеру налазимо дослован превод редуковане глаголске фразне лексеме (*Give somebody) a dose/taste of their own medicine*¹¹. Ни овај

¹⁰ Изворно је настао током Првог свјетског рата, у војсци, да би се описала погибија pilota, који би падом свога авиона задужио државу да надокнади штету власнику имања на које је авион пао. Пилот би, дакле, својом смрћу „купио фарму“. Касније се овај израз проширио и на остале начине умирања.

¹¹ Овај идиом је у употреби од средине XIX вијека, а његово значење је сљедеће – „Учинити некоме исту лошу ствар коју је тај теби често радио, како би му показао колико је непријатна“ (White, 1998, р. 250).

идиом, као ни било који други непрозирни идиом, не би могао наћи смислену употребу у српском језику, те би било пожељно понудити алтернативе које се могу сматрати еквивалентним. Неколико фразеологизма који имају приближно слично значење, те би у овом контексту можда били природнији, налазимо код Милосављевића (2007, стр. 107, 121, 165) – *зло за зло, а шљиве за брашно; вратити некоме нешто с каматом; узвратити истом мером*, те код Караџића (1900, стр. 12) – *батина има два краја*¹².

Интернет странице водећих новина српског говорног подручја показале су се као изузетно богат извор примјера за ово истраживање, те смо тако у наслову чланка објављеног јула 2017. године на страници *Вечерњих новости*, пронашли сљедећи примјер, који садржи дословно преведену глаголску фразну лексему, преузету из енглеског језика:

5) „ФЛЕШ СА ВИМБЛДОНА: Забрањени селфи штапови, ананас украо шоу јагодама“

У чланку даље слиједи да су јагоде са шлагом традиционално једна од омиљених послastiца у вријеме одигравања овог тениског турнира, те „[...] током две недеље нестане 28 тона“ овог воћа, али је ове године неочекивано „[...] славу овој воћки украо [...] ананас“. Енглески идиом који препознајемо у овом примјеру јесте *steal the show* (White, 1998, p. 349), односно *steal the spotlight* (Исто, p. 366)¹³.

Фразеологизме, којима се у српском језику изражавају слична значења, налазимо код Милосављевића (2007, стр. 102), у изразу *бацити некога у засенак, превазићи некога*, те у безглаголској фразној лексеми *јунак дана – у центру пажње јавности* (Исто, стр. 119). Стога би прикладније било рећи да је *ананас засјенио јагоде*, или их је *бацио у засенак*.

У сљедећем примјеру у облику који карактеришу умјерена прозирност и незамјенљивост елемената, под утицајем енглеског језика, лексеме (које су устаљене у српском идиому) су замијењене онима које су присутне у енглеском еквиваленту. Примјер смо уочили у чланку „Политички кодекс“ Мајкла Волцера, објављеном у књизи *Нова српска политичка мисао*, Том 14 (2007, стр. 267–277):

6) „Упуцати Европљанина значи *убити две птице једним каменом*, уништити тлачитеља и потлаченог [...]“

¹² „Кад ко пријети коме да ће га тући, и значи да онај кога пођу да бију може бранећи се отети батину, па избити онога који пође да бије“ (Караџић, 1900, стр. 12).

¹³ Овај идиом јавио се почетком XX вијека, у свијету позоришта, и користио се за ситуације када неко из глумачке поставе неочекивано надмаши остале (Ammer, 1997. p. 999), те тако свјетла позорнице, односно пажња публике, буду усмјерени на њега.

Пошто је чланак изворно написан на енглеском, приликом превођења на српски језик, умјесто идиома еквивалентног значења, који је уобичајен за српски језик – *једним ударцем (убити) две муве* – једним потезом/акцијом постићи двоструку корист, истовремено обавити два посла (Оташевић, 2007, стр. 390); употрејебљен је онај уобичајен у енглеском *kill two birds with one stone* – „достиги два циља одједном“ (Siefiring, 2004, р. 160). Па ипак, велика је вјероватноћа да би изворни говорници српског језика разумјели значење овог енглеског идиома, дословно преведеног, премда би можда звучао необично.

3.3. Традиционалне изреке

Посљедњу групу идиома коју ћемо представити чине традиционалне изреке. У ову категорију сврстали смо пет примјера које смо забиљежили. Њих смо уочили у чланцима објављеним на неколико интернет портала, те у једној књизи. Прикупљене изреке у енглеском језику, према свом садржају, углавном су непрозирне. Прво наводимо примјере регистроване на интернет порталу Радио-телевизије Војводине – 7а), новембра 2012. године, и Радио-телевизије Србије – 7б), априла 2017. године:

7а) „Денио је подсетио да је Србија у децембру прошле године добила списак услова, а да ће Европска комисија чим услови буду испуњени моћи да предложи Савету министара почетак преговора о приступању Србије ЕУ. – *Лопта је у вашем дворишту*. Што пре испуните услове, то ће пре Европска комисија то констатовати и предложити почетак преговора, рекао је Денио.“

7б) „Хејлијева поручује Пјонгјангу: *Лопта је у вашем дворишту*“.

У оба примјера можемо да препознамо традиционалну енглеску изреку *The ball is in your court*¹⁴, неадекватно прилагођену српском језику. Уколико у тенису лоптица падне у ваше поље, ваш је ред да одреагујете и вратите је у поље противника. Касније је значење ове изреке проширено и на остале области људског дјеловања (Ammer, 1997, р. 71).

Премда је тенис, због фантастичних успјеха српских спортиста, посљедњих година доживио огромну популарност и на српском говорном подручју, ова пословица није у духу језика којим говоримо, те би, да би се изразило њој еквивалентно значење, у овом контексту требало употребити

¹⁴ Ова изрека, настала је у другој половини XX вијека и, како наводи Амер (1997, р. 71), јавила се у свијету тениса, а њено значење је слједеће – „Уколико је лопта у нечијем дворишту, то значи да они морају да учине нешто прије него што би могло доћи до напретка у некој ситуацији.“

српски фразеологизам *ти си на потезу, ред је на теби*¹⁵ (Милосављевић, 2007, стр. 205).

Сљедећу традиционалну енглеску изреку учили смо у књизи *Госпођо, quo vadis?*, коју је 2013. године објавила Издавачка кућа „Паладин“ из Београда:

8) „Заправо сам сигурна да сам могла да постанем много већи неуротик – будући да сам, мислим, била врло добар материјал за тако нешто – и да су ме све те силне брачне и мајчинске обавезе можда сачувале од тога. Ето, *сваки облак има сребрну бордуру*¹⁶, као што кажу Енглези.“

Традиционална енглеска изрека коју препознајемо у овом примјеру јесте *Every cloud has a silver lining*, која се често редукује на безглаголску фразну лексему *silver lining*¹⁷. У преузетом примјеру јесте сугерисано да је ово идиом који би употребили Енглези, али то просјечном читаоцу није довољно да разумије његово значење.

Српске изреке, које имају приближно слично значење, налазимо код Карацића (1900, стр. 4): *Ако је и црна крава, бијело млијеко даје; Ако је ћорав коњ, није грош*¹⁸ (Исто, стр. 5); *Без трула откоса нема пуна коша*¹⁹ (Исто, стр. 14); *Није свака мука до вијека* (Исто, стр. 268); *У црној земљи бијело жито роди* (Исто, стр. 427); затим код Милосављевића (2007, стр. 108) *Свака невоља има своју добру страну*; те Оташевића (2007, стр. 254): *Свако зло за неко добро; У свакој невољи има и неке користи*.

Сљедећи примјер, објављен на страници www.danas.rs, јула 2017. године, вјероватно је такође настао услед недовољног познавања енглеског

¹⁵ Овај фразеологизам и јесте употребљен у наставку чланка из којег је преузет примјер 7б) – „Хејлијева је изјавила новинарима да је *лопта у дворишту* Северне Кореје, и да је *потез на њима*, пренео је АП“, што је помак у односу на чланке гдје се енглески идиом дословно преводје, без покушаја проналажења њихових српских еквивалената или одговарајућих израза. Али, на овај начин настао је плеоназам, који би вјероватно учили англисти и по неки ентузијаста који се бави енглеским идиомима, пошто су у истој реченици присутна два еквивалентна идиома, један енглески, други српски, те би се, стога, требало одлучити за онај који ће разумјети читаоци којима је чланак намијењен.

¹⁶ Прикупљањем корпуса пронашли смо и сљедеће варијанте неадекватног превода овог идиома: *Сваки облак има сребрну поставу; Сваки облак има сребрну линију*.

¹⁷ Значења ове изреке, која проналазимо у неколико рјечника идиома, могу се сажети у сљедећем – „Позитиван аспект неке лоше ситуације, премда не одмах уочљив“ (Siefring, 2004, p. 263).

¹⁸ „Кад су двије коњокрадице у пољу ухватиле нечијега коња, један од њих опазивши да је коњ ћорав каже то ономе другом, а онај му одговори: Ако је ћорав коњ, није грош, т.ј. продаћемо га макар за грош, па смо опет на добитку“ Карацић (1900, стр. 5).

¹⁹ „Кад сено покисне, роди добро кукуруз“ Карацић (1900, стр. 14).

језика, те се тако није водило рачуна о прилагођавању једне традиционалне енглеске изреке српском језику:

9) „Манекенка Криси Тајген девет година је провоцирала Трампа, нарочито након што је постао председник, али је он упркос томе није блокирао, све до данас. Након што се на Твитеру пожалио да је – јако ружно што републиканци, чак и они који су на власти само зато што их је он ‘погурао’, не раде ништа да заштите свог председника, Криси је ретвитовала његов статус уз једну реченицу – Лол, нико те не воли, написала је она. Следеће што је видела била је порука Твитера да ју је Трамп блокирао. Она је рекла да је веома изненађена. – Након девет година хејтања Доналда Трампа ‘Лол нико те не воли’ је била последња сламка, написала је Тајген.“

У овом примјеру можемо препознати изреку *It's the last straw that breaks the laden camel's back*²⁰, редукovanу на безглаголску фразну лексему *the last straw*. Значење ове изреке налазимо код Вајта (1998, р. 374), а може се сумирати у – посљедњи у низу непријатних догађаја због чега се напослијетку осјећаш да не можеш да наставиш да подносиш неку лошу ситуацију.

Српски фразеологизам, који можемо сматрати еквивалентним јесте *од последње капи чаша се прелива* (Милосављевић, Исто, стр. 328), односно *кап која је прелила чашу*.

За крај смо оставили једну изреку која потиче из енглеског језика, али се одомаћила и у српском језику, премда се за њу може понудити и неколико српских еквивалената. Забиљежили смо је на неколико портала, а преузели са странице www.novosti.rs, из чланка *Зашто отварамо ризичне мејлове*, објављеног септембра 2016. године:

10) „*Радозналост је убила мачку*, а изгледа да убија и компјутере. Сваки други човек би отворио мејл непознатог пошиљаоца, чак и кад зна да тиме ризикује да свој рачунар зарази вирусима. Разлог? Радозналост.“

Енглеска изрека присутна у овом примјеру јесте *Curiosity killed the cat*. Како наводи Амер (1997, р. 240), вјероватно потиче из неке басне или приче, али је њено поријекло тешко утврдити²¹.

²⁰ Уколико погледамо етимологију ове изреке, налазимо да се у изворном облику *the last feather breaking a horse's back*, како наводи Сифринг (2004, р. 279), јавила половином XVII вијека, а њен модерни облик први пут је забиљежен у Дикенсовом роману *Домби и син* (енг. *Dombey and Son*), из 1848. године. Ова изрека је изузетно сликовита јер описује претоварену животињу, која не може да поднесе ни додавање терета лаганог попут једног пера или сламке.

²¹ Први пут је забиљежена у дјелу О. Хенрија [О. Henry] „Школе и школе“ (енг. *Schools and Schools*) из 1909. године. Њено значење је следеће – „Ово кажемо како бисмо упозорили

У облику наведеном у примјеру 10), ову изреку не налазимо у српским фразеолошким рјечницима, али, приликом прикупљања корпуса, пронашли смо мноштво случајева у којима је употребијена, што значи да се, са значењем које има у енглеском, све више користи и код нас. То се десило и поред тога што у нашем језику постоје изреке које би могле да послуже као алтернатива овој енглеској изреци, а налазимо их код Карацића (1900, стр. 239): *Не буди сваке пећке жарило*, тј. *Не мијешај се у сва што* (Исто, стр. 239); *Чувај се да не повучеш гарова за реп*, те код Милосављевића (2007, стр. 204): *гледати своја посла*, и *забадати нос у нешто* – *Немој да забаташ нос у оно што те се не тиче* (Исто, стр. 184).

4. Закључак

У овом раду покушали смо да истражимо појаву која се повремено јавља у савременом српском језику, а то је калкирање енглеских идиома у преводима, новинским чланцима, појединим књигама, те изјавама јавних личности. Скроман корпус показује да, када је у питању преводјење идиоматских израза, ова појава још увијек није узела маха. Разлог томе можда можемо да нађемо и у чињеници да бројност идиома, али ни њихова употреба у било којем језику није велика, те да значајан број њих *пада у заборав*.

Највећи дио примјера које смо анализирали припада категорији глаголских фразних лексема, те смо покушали да понудимо српске еквиваленте, који би били примјеренији духу нашег језика од енглеских, дословно преведених. Испоставило се и да се за већину осталих примјера могу понудити одговарајући српски фразеологизми, па ипак, данас се не улаже довољно труда да се они открију и примијене. Због тога су у неким текстовима, те изјавама намијењеним публици са српског говорног подручја понекад присутни непрозирни енглески идиоматски изрази који значајно утичу на разумљивост. Међу традиционалним изрекама уочили смо двије енглеске, које су се толико усталиле у употреби код нас да употреба српских дјелује као *копање бунара крај ријеке*.

Многи нису свјесни богатства сачуваног у нашим традиционалним пословицама, идиомима, пјесмама, загонеткама, брзалицама, те им дјелује да је *туђа коза пуна лоја* и *у нашу пшеницу туђе просо међу*, тј. *туђе горе* и *наше боље мијешају*. *Боље је своје јаје, него туђа кокош*, а *звонче ваља ковати док је вруће*, тако да је ученике, током формалног образовања, пожељно упознавати са љепотама српских пословица и идиоматских израза како не би пале у заборав јер *боље је и да село пропадне него у селу*

некога да не поставља превише питања о нечему“ (White, 1998, p. 86), те – „Превелико уплитање у туђе послове, може те довести у невољу“ (Siefring, 2004, p. 68).

обичај. Значајно је и подизати свијест о сталном образовању и усавршавању преводаца, као и оних који се превођењем баве аматерски, да би били у стању за *изађу на крај* са изазовом какав понекад представља прилагођавање идиоматских израза, или проналазак преводних еквивалената, како се тај процес не би узимао *здрави за готово*.

Извјестан број примјера које смо издвојили забиљежени су у изјавама јавних личности. Калкирани идиоми присутни у тим изјавама подсјећају на популарне изреке које смо описали у 2.2. Стога постоји извјесна вјероватноћа да би, због све већег присуства енглеског језика и недовољног познавања српских фразеологизама, те значајног утицаја које јавне личности имају на младе људе, енглески идиоматски изрази могли постепено да потисну српске еквиваленте, вијековима старе.

ЛИТЕРАТУРА

- Ammer, C. (1997). *The American Heritage Dictionary of Idioms*. Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
- Bugarski, R. (2014). *English idioms in theory and practice: A personal account* у *Zbornik u čast Draginji Pervaz – Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi* (str. 81–89). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- White, J. G. (1998). *Cambridge International Dictionary of Idioms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Вујанић, М. и др. (2011). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Gleason, C. (2007). *The Biography of Tea*. New York: Crabtree Publishing Company.
- Јовановић, С. и остали (1994) *Историја српске културе*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- Караџић, В. С. (1900). *Српске народне приповијетке, загонетке, и пословице – Књига друга – Пословице и у обичај узете речи (државно издање)*. Београд: Српска краљевска државна штампарија.
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language (2nd edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Милосављевић Б., Вилијамс-Милосављевић, М. (2007). *Српско-енглески речник идиома*. Београд: Завод за уџбенике.
- Оташевић, Ђ. (2007). *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма.
- Promitzer, C. (2014). et al, *Studies on South East Europe – Southeast European Studies in a Globalizing World*. Berlin: LIT.
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči (treće e - izdanje)*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Siefring, J. (2004). *Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Стевановић, М. и др. (1965). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (књига III)*. Београд: САНУ – Институт за српскохрватски језик.
- Тројановић, С. (1896). *Старинска српска јела и пића у Српски етнографски зборник (књига друга)*. Београд: Српска краљевска академија, у Државној штампарији краља.
- Flavell L, and R. (1994). *Dictionary of Idioms and their Origins*. London: Kyle Cathie Limited.

Srđan R. Šućur

THAT IS (NOT) MY CUP OF TEA

Summary

In the time when English is the dominant global language, the Serbian language is not immune to its influence. This paper deals with a phenomenon that occasionally occurs in the contemporary Serbian language; the inadequate translation of English idioms. Through the analysis of examples recorded in news articles, and statements of public figures, we have tried to emphasise the fact that English idioms seem unnatural and vague, when borrowed into Serbian, and we have tried to offer appropriate equivalents. Finally, we have emphasised the importance of the preservation of Serbian idioms, and offered the ways how the borrowing of English idioms could be nipped in the bud.

ОБЛИЦИ СРПСКОГ ИМПЕРСОНАЛНОГ ПРЕДИКАТА СА ГЛАГОЛИМА *ТРЕБАТИ* И *ВАЉАТИ* И ЊИХОВИ ЕНГЛЕСКИ КОРЕСПОНДЕНТИ НА ПРИМЈЕРУ ПРЕВОДА РОМАНА *НА ДРИНИ ЋУПРИЈА*

Рад приказује резултате контрастивне анализе облика српског имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати* и њихових енглеских кореспондената, што се односи на дефинисање преводних образаца и структура унутар којих се ови облици јављају. У корпусу је регистровано 29 конструкција које представљају облике имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати* у српском језику и исти број структура које су њихови преводни кореспонденти у енглеском језику. Утврђена су четири типа преводних кореспондената за циљне облике, као што су различите врсте активних и пасивних реченица, али и одређене форме идиоматског превођења, као што је у примјерима ...*шта треба...понети...* > ...*what was most necessary ... to take...* или *Овако треба одговарати...* > *That's the way to answer...*

Кључне ријечи: имперсонални предикат, *требати*, *ваљати*, енглески, српски, преводни кореспонденти, контрастивна анализа, *На Дрини ћуприја*, *The Bridge on the Drina*

1. УВОД

Предмет овог рада, који представља одређени вид контрастивне анализе, јесу облици имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати* у српском језику и њихови преводни кореспонденти у енглеском језику. За корпус истраживања узет је роман *На Дрини ћуприја*² штампан 2011. године (издање НИД Компаније Новости из Београда) и превод романа на енглески језик штампан 2008. године (*The Bridge on the Drina*, издање Завода за уџбенике и наставна средства из Источног Сарајева у преводу

¹ pralicam@blic.net

² Роман је написан 1945. године, а Иво Андрић је 1961. године за ово дјело добио Нобелову награду за књижевност.

Л. Ф. Едвардса). Из романа су преузете циљне реченичне конструкције и оне чине радни материјал.

Дакле, задатак рада је утврђивање начина на који се циљне језичке структуре из српског преводе на енглески језик. Да би се задатак испунио, примијениће се метод *контрастивне анализе*, тј. поређење на основу преводне релације, о чему ауторка Кљакић (2013, стр. 74) пише: „Компаратбилност се може успоставити проналажењем везе између елемената у језику А и одговарајућих елемената у језику Б. На овај начин могу се идентификовати формално и значењски компатибилни елементи у два језика, тј. кореспонденти два језика“.³

Глаголи *требати* и *ваљати* у српском језику могу имати и личну и безличну употребу, као и самостално и модално значење. Описујући њихову распрострањеност у српском језику, ауторка Удовичић (2003, стр. 55) констатује: „Као пунозначна глаголска лексема глагол *требати* се употребљава са значењем 'бити потребан', нпр. *Треbam/требаиш/треба нове књиге*. Уколико се овај глагол реализује као модални са значењем 'морати', 'ваљати' тада се уз њега обавезно налази допуна у инфинитиву или конструкција да + презент, нпр. *Требало би више радити, Треба да дођеш*“.⁴

Имперсоналност у овим реченицама постиже се употребом наведених глагола у облику трећег лица и средњег рода, са допуном у виду инфинитива или конструкције да + презент. Дакле, у овим реченицама се не појављује никакав субјекат, о чему пише и Катичић који помоћу реченичних примјера *Ваља знати* и *Треба промислити* закључује како „[...] ту је субјекат празна садржаја то преобликом укључен у инфинитиве знати и промислити“ (1986, стр.77).

О инфинитиву као допуни безлично употријебљеног глагола *требати* Клајн пише: „С глаголом у инфинитиву, цела сложена реченица је безлична, дакле без одређеног вршиоца радње: *Треба сачекати. Не би требало учествовати у томе*“ (2005, стр. 135). За егземплификацију употребе инфинитива као допуне безлично употребљеног глагола *ваљати* Александер [Alexander] наводи реченицу *Не ваља тако говорити – You / one shouldn't talk that way* (2006, р. 241).

Безличност у реченицама са глаголом *требати* може се постићи ако се унутар њихове структуре комбинују ријечца *се* и конструкција да + презент, о чему ауторке Мразовић и Вукадиновић пишу: „Глагол *требати* је једини модални глагол који у неличној употреби нема пасивно *се* када се јави са инфинитивом; у случају да се употреби са да + презент,

³ Знањење појмова *преводни кореспондент* и *преводни еквивалент* објашњавали су аутори Ивир (1985, стр. 82), Прћић (2005, стр. 170–171) и др.

⁴ О правилној употреби безличних облика глагола *требати* говори се и у Клајновом раду (2005, стр. 135).

јавља се се – као код свих модалних глагола – иза везника да, нпр. *Треба наћи тог човека. Треба да се нађе тај човек*“ (1990, стр. 149).

Осим реченичних примјера које наводи Александер (2006, р. 211–212, 241)⁵, превођење безличних реченица са глаголима *требати* и *ваљати* није у обрађеној литератури посебно анализирано. У складу с тим, у овом раду се износи хипотеза да се безличне реченице са глаголима *требати* и *ваљати* преводе на енглески језик помоћу:

1) активних реченица чији су субјекти различити именичко-замјенички облици (*one, they, people, you*) којима се постиже безличност;

2) пасивних реченица, чији је субјекат онај облик који је представљао објекат-пацијенс у српској реченици у којима је предикат грађен од глагола *требати* и *ваљати*.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживањем корпуса идентификовано је 29 примјера облика српског имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати* (25 безличних реченица с глаголом *требати* и 4 безличне реченице с глаголом *ваљати*), те исто толико њихових преводних кореспондената у енглеском језику. Анализа и приказ тих облика обухватиће:

1) навођење инфинитива глагола од којег је грађен циљни облик, а затим и одређивање његовог глагоског вида, рода и времена;

2) структуралну анализу и модел превода циљне конструкције, у којој ћемо користити слjedeће симболе:

- 'Г_{прелаз}' за прелазни глагол у српском језику,
- 'Г_{непрелаз}' за непрелазни глагол у српском језику,
- 'Г_{повр}' за повратни глагол у српском језику,
- 'V_{act}' за енглески глагол употребијен у облику актива,
- 'V_{pass}' за енглески глагол употребијен у облику пасива,
- 'Пт' у реченици на српском, односно 'Pt' у реченици на енглеском језику за појам у семантичкој улози пацијенса,
- 'О' за граматичку категорију објекта у српском и енглеском језику, при чему ће 'O_{refl.pron}' означавати објекат који је у реченицу на енглеском језику реализован у форми повратне земјенице,
- 'S_{they}' за субјекат енглеске реченице у виду личне замјенице *they*,
- 'S_{one}' за облике који представљају субјекат енглеске безличне реченице у виду лексеме *one*.
- 'S_{ref}' за облике субјекта енглеске реченице које је преводилац успоставио на основу контекста.

⁵ *Требало је више учити – You/one ought to have studied more; Ваљало је некога питати – We/one should have asked someone* и др.

За анализу облика српског имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати* није неопходно вршити дистинкцију прелазних и повратних глагола 'на праве' и 'неправе', стога наведене одреднице нису унесене у анализу.

Сваки изворни примјер и његов преводни кореспондент биће концизно елаборирани.

Облици имперсоналног предиката са глаголом 'требати' у српском језику и њихови преводни кореспонденти у енглеском језику

1.

а) [...] треба знати да у варошици постоји још једна ћуприја (стр. 6).

б) [...] it must be said that there was another bridge in the town (p. 20).

Требати + *Знати*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + да > passive report structure

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *знати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је енглеска структура у форми пасивног облика глагола *say* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *it* (лична замјеница за треће лице једнине).

2.

а) У тим бескрајним седењима[...] треба тражити кључ[...] (стр. 13)

б) In those endless sessions[...] one must search for the key[...] (p. 27)

Требати + *Тражити*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S_{one} + must + V_{act} + О/Пт

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *тражити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *search* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *one*.

3.

а) [...] и да треба и даље кулучити[...] (стр. 28)

б) [...] they would have to do forced labour even longer[...] (p. 45)

Требати + *Кулучити*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ > S_{they} + have to + V_{act}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *кулучити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми сложеног предиката твореног од активног облика глагола *have to (do)* у комбинацији са модалним глаголом *would*, а субјекат је реализован у форми лексеме *they*.

4.

а) [...] и да треба поћи за сваким[...] (стр. 28).

б) [...] that they must follow anyone[...] (p. 46)

Требати + *Поћи*: глаг. вид: свршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ > S_{they} + must + V_{act}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *поћи*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *follow* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *they*.

5.

а) Можда је то (*шејтан*)⁶ једино чега се треба бојати? (стр. 39)

б) Perhaps he was the only one to fear (p. 58).

Требати + *Бојати се*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: повратни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{повр}}$ > идиоматски превод

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *бојати се*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури, тако да је предикат реализован комбинацијом копулативног глагола и инфинитива, а субјекат је реализован у форми лексеме *he*.

6.

а) Не треба мене жалити (стр. 68).

б) There is no need to feel sorry for me (p. 93).

Требати + *Жалити*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

⁶ Лексему *шејтан* је на основу контекста реконструисао и навео аутор овог рада, због значаја који има при одређивању енглеских преводних еквивалената за циљне облике из српског језика.

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > идиоматски превод

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *жалити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури, тако да је предикат реализован комбинацијом копулативног глагола и инфинитива, а субјекат је реализован у форми лексеме *there*.

7.

а) [...] иако је ту уместо плате требало само зажелети покој души везировој (стр. 69).

б) [...] even though they had not to pay but only to wish peace to the Vezir's soul (p. 93).

Требати + *Зежељ/лети*: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: перфекат

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S_{they} + have to + V_{act} + О/Пт

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *зежељ/лети*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми сложеног предиката твореног од активног облика глагола *have to (wish)*, а субјекат је реализован у форми лексеме *they*.

8, 9.

а) [...] касаба у коју је сада требало сићи и наставити живот (стр. 76).

б) [...] town, to which they must now descend and go on with their lives (p. 102).

Требати + *Сићи*: глаг. вид: свршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: перфекат

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ + О/Пт > S_{they} + must + V_{act}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *сићи*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *descend* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *they*.

Требати + *Наставити*: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: перфекат

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S_{they} + must + V_{act} + О/Пт

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *наставити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска

структура у форми активног облика глагола *go on* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *they*.

10.

а) [...] да хоћу треба приковати на капију[...] (стр. 118)

б) [...] that the hodža must be nailed to the kapia[...] (p. 151)

Требати + *Приковати*: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S/Pt + must + V_{pass}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *приковати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је енглеска структура у форми пасивног облика глагола *nail* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *hodža*, која је представљала објекат-пацијенс у оригиналној структури.

11.

а) [...] нешто је требало урадити[...] (стр. 119)

б) [...] something has to be done[...] (p. 151)

Требати + *Урадити*: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: перфекат

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S/Pt + have to + V_{pass}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *урадити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми пасивног облика глагола *do* у комбинацији са глаголом *have to*, а субјекат је реализован у форми лексеме *something*, која је представљала објекат-пацијенс у оригиналној структури.

12.

а) [...] зграда у коју треба да се сместе суд и котарска управа (стр. 140).

б) [...] building intended to house the law courts and the local administration (p. 175).

Требати + *См(ј)естити*: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

треба + се + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > идиоматски превод

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду конструкција *да* + *презент*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури.

13.

а) [...] да би на њему требало ма шта мењати[...] (стр. 141)

б) [...] that it was necessary to change anything about it[...] (p. 176)

Требати + *М(и)јењати*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме/начин: кондиционал

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > идиоматски превод

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *м(и)јењати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури, тј. увођењем лексичке одреднице *necessary* за изражавање неопходности, а субјекат је реализован у форми лексеме *it*.

14.

а) [...] на који начин би му се требало одупрети (стр. 158).

б) [...] how it could be best resisted (p. 195).

Требати + *Одупр(и)ети се*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: повратни, глаг. вријеме/начин: кондиционал

треба + $\Gamma_{\text{повр}}$ + О/Пт > S/Pt + could + V_{pass}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *одупр(и)ети се*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми пасивног облика глагола *resist* у комбинацији са модалним глаголом *could*, а субјекат је реализован у форми лексеме *it*, која је представљала објекат-пацијенс у оригиналној структури.

15.

а) А треба се журити[...] (стр. 167)

б) And he must hurry[...] (p. 205)

Требати + *Журити се*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: повратни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ > S_{ref} + must + V_{act}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *журити се*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *hurry* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат, којег је преводилац идентификовао на основу контекста, реализован је у форми лексеме *he*.

16.

а) Овако треба одговарати[...] (стр. 167)

б) That's the way to answer[...] (p. 206)

Требати + *Одговарати*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ > идиоматски превод

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *одговарати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури.

17.

а) ...треба бити на опрезу... (стр. 227)

б) ...it is time to be on guard... (p. 279)

Требати + *Бити*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ > идиоматски превод

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *бити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури

18.

а) [...] пут којим треба ићи[...] (стр. 246)

б) [...] the road we all must take[...] (p. 301)

Требати + *Ићи*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ > S_{ref} + must + V_{act}

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *ићи*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *take (road)* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат, којег је преводилац идентификовао на основу контекста, реализован је у форми лексеме *we (all)*.

19.

а) [...] сви путеви[...] отворени, и само треба њима кренути (стр. 260).

б) [...] all roads open, so all we have to do is to walk along them (p. 316).

Требати + Кренути: глаг. вид: свршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}} > S_{\text{ref}} + \text{have to} + V_{\text{act}}$

Глагол *требати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *кренути*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *walk* у комбинацији са глаголом *have to*, а субјекат, којег је преводилац идентификовао на основу контекста, реализован је у форми лексеме *we*.

20.

а) [...] за спас свих треба понекад нешто од терета и у море бацити (стр. 276).

б) [...] it was sometimes necessary to throw something overboard for the salvation of all the rest (p. 333).

Требати + Бацити: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}} + \text{О/Пт} > \text{идиоматски превод}$

Глагол *требати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *бацити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури, тј. увођењем лексичке одреднице *necessary* за изражавање неопходности, а субјекат је реализован у форми лексеме *it*.

21.

а) Треба бјежати одавде[...] (стр. 292)

б) We must get away from here[...] (p. 350)

Требати + Бјежати: глаг. вид: несвршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}} > S_{\text{ref}} + \text{must} + V_{\text{act}}$

Глагол *требати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *бјежати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *get away* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат, којег је преводилац идентификовао на

основу контекста, реализован је у форми лексеме *we*.

22.

а) [...] треба се бар спасавати (стр. 292).

б) [...] *we can at least save ourselves* (p. 350).

Требати + *Спасавати се*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: повратни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{повр}} > S_{\text{ref}} + \text{can} + V_{\text{act}} + O_{\text{refl.pron}}$

Глагол *требати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *спасавати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *save* у комбинацији са модалним глаголом *can*, а субјекат, којег је преводилац идентификовао на основу контекста, реализован је у форми лексеме *we*.

23.

а) Војна власт ће сваког упутити шта треба чинити (стр. 301).

б) *The military authorities will advise everyone what they must do.* (p. 358)

Требати + *Чинити*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: футур

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}} + O/Пт > S_{\text{they}} + \text{must} + V_{\text{act}}$

Глагол *требати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *упутити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми активног облика глагола *do* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *they*.

24.

а) [...] шта треба као најнужније и највредније понети са собом[...] (стр. 317)

б) [...] *what was most necessary and most valuable to take with them* [...] (p. 378)

Требати + *Пон(иј)ети*: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

треба + $\Gamma_{\text{прелаз}} + O/Пт >$ идиоматски превод

Глагол *требати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *пон(иј)ети*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури, тј. увођењем лексичке одреднице *necessary* за изражавање неопходности, а субјекат је реализован у форми лексеме *it*.

25.

а) Требало је само сачекати дан-два[...] (стр. 318)

б) It was only necessary to wait a day or two[...] (p. 379)

Требати + *Сачекати*: глаг. вид: свршени, глаг. род: непрелазни, глаг. вријеме: перфекат

треба + $\Gamma_{\text{непрелаз}}$ > идиоматски превод

Глагол *требати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *сачекати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је преобликована структура на енглеском језику (идиоматски превод), настала реструктурирањем елемената у оригиналној структури, тј. увођењем лексичке одреднице *necessary* за изражавање неопходности, а субјекат је реализован у форми лексеме *it*.

Облици имперсоналног предиката са глаголом 'ваљати' у српском језику и њихови преводни кореспонденти у енглеском језику

1.

а) [...] а нешто ваља радити (стр. 28).

б) [...] and something must be done (p. 45).

Ваљати + *Радити*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: презент

ваља + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S/Pt + must + V_{pass}

Глагол *ваљати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *радити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми пасивног облика глагола *do* у комбинацији са модалним глаголом *must*, а субјекат је реализован у форми лексеме *something*, која је представљала објекат-пацијенс у оригиналној структури.

2, 3.

а) [...] ваљало је оправити куће, стаје и ограде и тражити на вересију нову робу[...] (стр. 77)

б) [...] houses, stables, and fences had to be repaired and fresh goods had to be obtained on credit[...] (p. 102)

Ваљати + *Оправити*: глаг. вид: свршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: перфекат

ваља + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S/Pt + have to + V_{pass}

Глагол *ваљати* употребљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *оправити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска

структура у форми пасивног облика глагола *repair* у комбинацији са глаголом *have to*, а субјекат је реализован у форми лексема *houses, stables, and fences*, које су представљала објекат-пацијенс у оригиналној структури.

Ваљати + *Тражити*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: перфекат

ваља + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S/Pt + have to + V_{pass}

Глагол *ваљати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *тражити*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми пасивног облика глагола *obtain* у комбинацији са глаголом *have to*, а субјекат је реализован у форми синтагме *fresh goods*, која је представљала објекат-пацијенс у оригиналној структури.

4.

а) [...] јер ће је пошље ваљати даље помицати (стр. 92).

б) [...] later it will have to be advanced (p. 120).

Ваљати + *Помицати*: глаг. вид: несвршени, глаг. род: прелазни, глаг. вријеме: футур

ваља + $\Gamma_{\text{прелаз}}$ + О/Пт > S/Pt + have to + V_{pass}

Глагол *ваљати* употријебљен је у форми трећег лица једнине са допуном у виду инфинитива глагола *помицати*, док је позиција субјекта непопуњена. Као преводни кореспондент овом српском облику, утврђена је енглеска структура у форми пасивног облика глагола *advance* у комбинацији са глаголом *have to*, а субјекат је реализован у форми лексема *it*, која је представљала објекат-пацијенс у оригиналној структури.

3. ЗАКЉУЧАК

У фокусу овог рада су облици српског имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати*. Такви облици као обавезно граматичко својство подразумијевају употребу ова два глагола у трећем лицу једнине (средњег рода, у облицима који разликују род) у комбинацији с пунозначним глаголом у облику инфинитива или конструкције *да* + *презент*, а у њима нема позиције за граматички субјекат; што је доказано и приликом елаборације резултата истраживања. Најважније формално обиљежје анализираних структура односи се на нужност експлицирања субјекта. У том погледу, српски и енглески језик се суштински разликују, јер субјекат мора обавезно бити исказан у реченицама енглеског језика, док у српском језику то није случај. Анализом је показано да се унутар преводног кореспондента субјекат реализује углавном у двије форме:

1) у форми неке од лексема којима се постиже безличност (најчешће лична замјеница *they*) у енглеским активним реченицама;

2) субјекат енглеских пасивних реченица јавља се у форми лексичке јединице која је представљала објекат-пацијенс у српској реченицима у којима је предикат грађен од глагола *требати* и *ваљати*.

У обрађеном корпусу циљни облици нису фреквентни, те је ексерпирано свега 29 таквих облика – 25 безличних реченица с глаголом *требати* и 4 безличне реченице с глаголом *ваљати*. За све облике је преводилац одредио кореспонденте за енглески језик, а овако изгледа преглед неких граматичких особина пунозначних глагола који су у саставу предиката анализираних реченица:

- глаголски вид: 17 облика грађено је од несвршених глагола, 12 облика грађено је од свршених глагола;

- глаголски род: 17 облика грађено је од прелазних глагола, 8 облика грађено је од непрелазних глагола, 4 облика грађена су од повратних глагола;

- глаголско вријеме/начин: 7 облика у перфекту, 18 облика у презенту, 2 облика у футуру, 2 облика у кондиционалу.

Упоређивањем хипотеза о превођењу ових конструкција на енглески језик и резултата добијених анализом корпуса, установљени су сљедећи типови и број преводних кореспондената:

- 7 (24,13 %) активних реченица чији су субјекти различити именичко-замјенички облици (најчешће лична замјеница *they*) којима се постиже безличност;

- 8 (27,59 %) пасивних реченица чији је субјекат онај облик који је представљао објекат-пацијенс у српској реченици у којима је предикат грађен од глагола *требати* и *ваљати*;

- 9 (31,03 %) преобликованих/идиоматских преводних кореспондената (у анализи означени одредницом 'идиоматски превод') који се односе на одређено реструктурирање реченичних елемената, или употребу неких посредних форми за изражавање безличности, као што је инфинитив, али и увођење неких лексичких одредница за изражавање неопходности (нпр. лексема *necessary*), као у примјерима ...*шта треба... понети...* > ...*what was most necessary ... to take...*; или *Овако треба одговарати...* > *That's the way to answer...*

- 5 (17,24 %) активних реченица чији су субјекти при превођењу идентификовани на основу контекста, као нпр. *а треба се журити...* > *and he must hurry...*

Дакле, спроведена анализа показала је да облицима српског имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати* равноправно кореспондирају енглеске активне реченице чији је субјекат нека од лексема којима се постиже безличност (најчешће лична замјеница *they*) и пасивне реченице чији је субјекат онај облик који је представљао објекат-пацијенс у српској реченици у којима је предикат грађен од глагола *требати* и *ваљати*. Оваква претпоставка изнијета је и у хипотези, али исход који није

био очекиван јесте доминантна употреба преобликованих/идиоматских преводних кореспондената.

Будући да превођење облика српског имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати* није у обрађеној литератури посебно анализирано, аутор настоји да резултатима овог истраживања пружи свој допринос на пољу транслатологије које до сада није довољно проучено. Исто тако, аутор се нада да је овим радом иницирао и настанак додатних радова на задату тему, како би се још потпуније дефинисали енглески преводни кореспонденти за облике српског имперсоналног предиката са глаголима *требати* и *ваљати*.

ИЗВОРИ

Андрић, И. (2011). *На Дрини ћуприја*. Београд: НИД Компанија Новости.
Andric, I. (2008). *The Bridge on the Drina*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

ЛИТЕРАТУРА

Alexander, R. (2006). *Bosnian, Croatian, Serbian, a Grammar: With Sociolinguistic Commentary*. Madison: University of Wisconsin Press.
Ivir, V. (1985). *Tehnika i teorija prevođenja*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Centar 'Karlovačka gimnazija'/Zavod za izdavanje udžbenika.
Katičić, R. (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Kljakić, S. (2013). Kontrastivna analiza glagola hodanja u engleskom i srpskom jeziku. *Prilozi proučavanju jezika*, 44: 73-86
Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Prčić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
Удовичић, С. (2003). *Имперсоналне реченице у Кочићевим приповијеткама* (магистарски рад). Бања Лука: Филозофски факултет.

Младен Д. Пралица

SERBIAN IMPERSONAL PREDICATE FORMS WITH THE VERBS
TREBATI AND *VALJATI* AND THEIR ENGLISH CORRESPONDENTS IN
THE TRANSLATION OF THE NOVEL *THE BRIDGE ON THE DRINA*

Summary

This paper presents the results of a contrastive analysis of Serbian impersonal predicate forms with the verbs *trebati* and *valjati* and their English correspondents, which defines translational patterns and structures within which these forms occur. A total of 29 examples of Serbian impersonal predicate forms with the verbs *trebati* and *valjati* were registered in the corpus (Ivo Andrić's novel *Na Drini Ćuprija*), as well as the same number of structures representing their correspondents in the English translation (*The Bridge on the Drina*).

It was discovered that Serbian impersonal predicate forms with the verbs *trebati* and *valjati* were transferred into four types of translational correspondents, such as various types of active and passive forms; but there were also several cases of idiomatic translation.

Прикази

БИБЛИОТЕКАРСТВО И НАЦИОНАЛНИ КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ

(Борјанка Трајковић, *Библиотека и културно наслеђе*, Сомбор:
Педагошки факултет у Сомбору Универзитета у Новом Саду, 2016)

DOI 10.7251/FILN1719207L

У овој раду дајемо осврт на дугогодишњи истраживачки рад Борјанке Трајковић, редовног професора на Катедри за библиотекарство Педагошког факултета у Сомбору Универзитета у Новом Саду, аутора три монографије и већег броја научних радова из области библиотекарства, теорије библиографије, историје књиге и књижевне и културне историје српског народа. Настао је поводом њене најновије студије *Библиотека и културно наслеђе* у издању Педагошког факултета у Сомбору, Универзитета у Новом Саду 2016. године.

Студија је настала као плод једног интензивног и истраживачки продуктивног дужег временског периода, а поводом ауторкиног интересовања за књигу, судбину библиотека и културно наслеђе српског народа. Радови из ове публикације повремено су објављивани у периодици и најчешће су писани по тематским захтјевима научних и стручних скупова. Разврстани су у цјелине по сродности садржаја. Књига се састоји од три тематске цјелине, односно поглавља: „Библиотечки и библиографски простори“, „Личности и удружења“ и „Кашиковићи и Босанска вила“.

Прво поглавље „Библиотечки и библиографски простори“ чине текстови теоријског и истраживачког карактера који се односе на професију библиотекара, школске библиотеке и библиографију.

У радовима који се односе на професију библиотекара, ауторка јасно указује на значај ове професије, која је свуда у свијету уважена и поштована. Библиотекар је представљен као једна мултидисциплинарна професионална категорија. Он обавља много важних послова који су темељи интелектуалног одрастања личности. Као такав он представља друштвено одговорног и поузданог партнера у изградњи модерног друштва. Ауторка запажа да су од свих врста библиотека школске библиотеке најзапостављеније, како својом функцијом тако и у процесу осавремењавања. Библиотекари својим активностима могу да допринесу бољем и успјешнијем раду библиотека. Једна од тих активности је и информацијска писменост, односно способност како и на који начин доћи до тачне информације коришћењем нових технологија. Информационе вјештине се могу развити једино на темељу читалачких вјештина, што значи да дијете које је активни читалац има огромну почетничку предност од пасивних читалаца без

обзира на којем медијуму се информација јавља. Стратешки правац развоја постојећих школских библиотека, како примјећује ауторка, требало би да иде ка функционалном трансформисању застарјелог система у модерне библиотечко-информационе центре, који ће бити озбиљна подршка у остварењу васпитно-образовног процеса у складу са захтјевима и потребама савременог информатичког друштва.

Већи број текстова у првом поглављу посвећен је библиографији која је по ријечима ауторке „[...] као наука недељива од књиге и стваралаштва“ (стр. 7). Библиографија је представљена као „организовани универзум информација“. Циљ библиографије је да окупи у суштини исте информације, а да раздвоји оне које се унеколико разликују, да координира са прошлошћу и да користи све предности савремених технологија. Говорећи о значају текуће националне библиографије ауторка закључује да „систематским пописом наших штампаних публикација, од најстаријих до најсавременијих издања, отварамо себи пут у друштво оних народа којима цивилизацијски и по културном наслеђу припадамо“ (стр. 44). Нису заобиђене ни најзначајније личности које су се бавиле израдом националне текуће библиографије као што су: Стојан Новаковић, Јован Бошковић, Данило А. Живаљевић, Павле Поповић, Људмила Михаиловић-Мрваљевић, Урош Џонић, Ристо Одавић, Михаило Подољски и Бошко М. Вељковић. Будући да је Борјанка Трајковић била дугогодишњи члан Уређивачког одбора и главни редактор 18. и 19. тома *Српске библиографије: књиге 1886–1944*, нашу библиографску историографију обогатила је сад два значајна прилога: „Српска библиографија: књиге 1886–1944 и српски књижевници – свршени правници“ и „Извори грађе за српску библиографију књиге 1886–1944“. На крају првог поглавља у тексту „Библиографски путокази професора Војислава Максимовића“ ауторка веома исцрпно анализира обиман библиографски рад академика Максимовића, који је теоријски и методолошки утемељио библиографију као науку на нашим просторима.

Друго поглавље „Личности и удружења“ посвећено је значајнијим претходницима у научном стваралаштву и улози и значају српских просвјетних и културних друштава.

Први од научних прегалаца представљен је архимандрит Нићифор Дучић (1832–1900). Поред биографије, истакнут је његов допринос у развоју библиотекарства. Нићифор Дучић је шест година, од 10. октобра 1880. до 15. маја 1886, био на челу Народне библиотеке и Народног музеја у Београду. Остао је упамћен као један од најзначајнијих прегалаца на прикупљању и очувању српске писане ријечи.

Друга значајна личност је Милорад Павловић-Крпа (1865–1957), угледни професор, даровит књижевник, талентован новинар, уредник, ратни хроничар и обавјештајац. Осим занимљивог и бурног животописа, истакнут је његов посао обавјештајца у тајној мисији у Босни и Херцеговини за

вријеме аустроугарске окупационе власти.

Трећа значајна личност је игуман Дионисије Миковић (1861–1941), свештеник публициста, књижевник етнограф, национални радник и борац за ослобођење и уједињење Срба. У раду је представљен као један од истакнутих сарадника сарајевског часописа *Босанска вила* (1885–1914).

Последњи припадник научног стваралаштва је Васиљ Поповић (1887–1941), српски историчар. Анализиран је његов лексикографски рад у *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*, чији је идејни творац, директор и уредник био Станоје Станојевић (1874–1937).

Од културних друштава спомињу се српска пјевачка друштва у Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације, а то су: „Свети Сава“ (1887) у Фочи, „Гусле“ (1888) у Мостару, „Застава“ (1891) у Невесињу и „Соко слободе“ (1892) у Требињу. Ова друштва су чинила културне, друштвене и националне центре у Босни и Херцеговини и имала су немјерљив значај у очувању националне свијести српског народа под туђинском влашћу или како ауторка закључује „својим просветним и патриотским радом, она су давала наду, била су народно уточиште и она духовна снага која је стамено чувала језик, писмо, националну књижевност и културу“ (стр. 155).

Треће поглавље у књизи насловљено је „Кашиковићи и *Босанска вила*“. Из ових текстова можемо сазнати доста о угледној сарајевској породици Кашиковић, о њеном ангажовању за излагање најзначајнијег часописа *Босанска вила* (1885–1914), прегалаштву и раду на јачању националног културног идентитета, очувању и његовању српског језика и писма и много тога што је у служби образовања и просвједивања. Овом тематиком ауторка се и раније бавила и она је била предмет истраживања њене докторске дисертације, која је публикована у монографији *Никола Т. Кашиковић: живот и дјело*.

Књига је на крају употпуњена кратком биографијом и селективном библиографијом радова др Борјанке Трајковић. Селективна библиографија радова доноси нам податке о времену настанка ових текстова и називу публикација у којима су објављени.

Због свега досада наведеног, књига *Библиотека и културно наслеђе* др Борјанке Трајковић, вишеструко је значајна и корисна. Теме као што су: библиотечка професија, библиографија, знамените личности из српске прошлости, српска пјевачка друштва и српске новине и часописи са краја XIX и почетка XX вијека, чине ову књигу предметом интересовања широког круга реципијената, и то не само из научне јавности, већ и за ширу популацију која се интересује за развој библиотекарства и националног културног идентитета. Ова ће књига, сигурно, бити изазов и подстицај за продубљивање научних тумачења и сазнања оvdје обрађених питања.

Бојана Ласица

ПРВИ МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ ФОРУМ ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ

[China Beijing International Language and Culture Expo,
September 11 to 13, 2017]

DOI 10.7251/FILN1719211C

Први научни форум посвећен међународној размјени језика и култура одржан је од 11. до 13. септембра 2017. године у Пекингу. Домаћин форума била је Државна комисија за језик Кинеског министарства образовања, а организатор Пекиншки универзитет за стране студије [Beijing Foreign Studies University]. У суорганизацији форума учествовали су Пекиншка комисија за језик, Центар за учење и истраживање страних језика и Кинеска лексикографска асоцијација. Дводневна конференција окупила је преко триста учесника, реномираних научника и експерата, из цијелог свијета, позваних да дају своја мишљења и нове концепте за развој језика и култура, с циљем успостављања платформе за језичку и културну размјену, друштвену и технолошку промоцију и пројекте сарадње.

Рад конференције конципиран је у четири паралелне секције, и то: Језичко планирање и учење језика [*Language Policy Planning and Language Teaching*], Језичка интелигенција и индустријски развој [*Language Intelligence and Economic Growth*], Језичка рехабилитација и људско здравље [*Language Rehabilitation and Human Health*], Библиографије и културно наслеђе [*Reference Books and Culture Inheritance*]. Само отварање конференције обиљежио је низ пленарних предавања различитих домаћих и иностраних стручњака на подручју (социо)лингвистике, контрастивне, корпусне и компјутерске лингвистике, те двојезичне лексикографије. Прво пленарно предавање одржао је Лудвиг Ајхингер [Ludwig M. Eichinger], директор Института за њемачки језик (Манхајм), у коме је говорио о могућностима примјене нових концепата у анализи синонима у савременом њемачком језику. Затим су слиједила предавања која су се односила, у најширем смислу, на примијењену лингвистику и развој нових концепата кад је ријеч о превођењу и улози информационах технологија при обради језичког корпуса. Реферат Галал Вокера [Galal Walker], професор са Државног универзитета у Охају, тумачио је питања обликовања, тј. креирања значења при учењу страног језика. Лексикограф Сара Волдрем [Sarah Waldram], гостујући стручњак Оксфордске универзитетске штампарије и савјетник о језичким питањима у Palgrave Macmillan, говорила је о специфичностима оксфордских издања двојезичних рјечника, фокусирајући се на интернационалну верзију најпрестижнијих кинеских лексикографских издања.

Прва и најбројнија секција, о језичком планирању и учењу језика, иза чије организације стоји Национални истраживачки центар за државне језике и Национални истраживачки центар страних језичких студија при Пекиншком универзитету за стране студије, окупила је учеснике којима је заједничко истраживачко поље језичко планирање и учење језика. У фокусу обрађиваних тема представљена су искуства и изазови у систему језичког планирања и језичке политика у Кини, САД, Јужној Африци, Чешкој Републици, Малезији, итд. Преглед језичких истраживања која осветљавају питање језичког планирања у Малезији, изнио је свјетски признат малезијски професор Аванг Бин Саријан [Awang Bin Sarian]. Он је у свом раду изнио запажања о импликацијама језичког планирања на малезијски образивни систем, узевши у обзир и статус поменутих категорија и на тлу Кине. Ивана Боздечова [Ivana Bozdechova], професорица савременог чешког језика на Институту за чешки језик и теорију комуникације при Карловом универзитету у Прагу, говорила је о статусу актуелних образовних модела језичког планирања у Чешкој Републици као чланице Европске уније. На примјеру учења чешког језика као страног, проф. Боздечова дала је посебан осврт на историјат, статус и перспективе учења чешког језика за кинеске студенте. Професор на Институту за етнологију и антропологију Кинеске академије за друштвене науке Хуанг Ксинг [Huang Xing], у свом реферату представио је новине у језичком планирању које Кина спроводи кад је ријеч о мањинским језицима. Установљавање и реформа мањинских језика, успостављање њихових језичких стандарда (с акцентом на терминолошки систем и транслитерацију), јесу с циљем заштите и њиховог очувања, а што улази у планове домаћих истраживачких пројеката о језичкој заштити. Професор египтологије и експерт за језике древних цивилизација Шелдон Ли Гослин [Sheldon Lee Gosline] говорио је о универзалним законима, тј. критеријумима који регулишу писани језик. Поређењем исходишта која су предодредила настанак сликовног египатског писма, с једне, и најранијих облика кинеског писма, с друге стране, аутор долази до закључка да се свијест о сопственом идентитету управо изводи из учења језика.

Предсједник Кинеског социолингвистичког друштва, професор Гуо Кси [Guo Xi], у свом раду о различитостима у настави кинеског језика, истакао је да слијепо праћење нових метода у учењу кинеског језика, није донијело очекиване ефекте у пракси. Наиме, примјена нових техника у учењу језика, само уз претходно потпуно разумијевање и реалности процеса језичког поучавања у Кини, може изродити планове на основу којих би се темелио модеран и научни концепт у процесу савладавања језика. Професорица социолингвистике и методике са Универзитета у Преторији Рефилве Моронгва Рамагоши [Refilwe Morongwa Ramagoshi] имала је излагање на тему препреке у учењу сото језика (Сетсвана) после 1994. у Јужној Африци. Процес десегрегације у школама, који је наступио

у Јужној Африци 1994, као посљедица доласка демократског управљања, имплицирао је позитивне промјене у школској пракси. Професорица Рамагоши, као посебну специфичност, истакла је важност изучавања особина природних идиома у Јужној Африци, аспект који је готово занемарен и када је ријеч о сото језику. Интензивнија истраживања у том правцу могла би допринијети најприје како његовој заштити тако и његовој одговарајућој употреби не само унутар него и ван школске праксе. Даи Манчун [Dai Manchun], професор лингвистике на Пекиншком универзитету за стране студије и истраживач при Националном центру за развој државног језичког капацитета, у свом је реферату изнио анализу компонената вишејезичне компетенције, као својеврсног динамичног система који се функционално дограђује, издвајајући и три етапе битне за њен индивидуални развој. Прва етапа претпоставља нужни индивидуални језички развој уопште, други ниво подразумејева јачање основа за стицање вишејезичне компетенције, и трећи, ниво који представља промоцију језичке конкурентности. О актуелним питању функционисања „језика“ у Босни и Херцеговини, говорила је др Вера Ћевриз Нишић, у реферату *‘Тројезичност’ у Босни и Херцеговини: варијанте и инваријанте*. Тема рада односила се на анализу језичко-стилских одлика *Билетна Централне банке Босне и Херцеговине*, с фокусом на лексички језички ниво. Саопштење др Хелене Блазинске [Helena Blazinska], истраживача класичних језика са Католичког универзитета у Лублину, садржавало је презентацију о Пољацима у Харбину. Реферат је обухватио и историјски контекст, који је започео 1898, у коме су посебно значајну улогу имале пољске школе, цркве и асоцијације, а гдје су незаобилазна имена били и ондашњи наставници, међу којима је најпознатији К. Гроцховски [K. Grochowski]. Професор лингвистике Салису Ахмед Јакасаи [Salisu Ahmed Yakasai], са Нигеријског универзитета Сокото, изнио је анализу специфичних симбола поеме на чадском језику пјесника Акилу Алиу [Akilu Aliyu]. Биљежење вриједности епитета које доноси тај поетски дискурс, разоткривају истовремено и популарне симболе на којима почивају како естетске тако и традиционалне вриједности материјализоване у културном животу чадске заједнице. Зханг Сијинг [Zhang Siying], уредник Издавачког центра за учење страних језика и експертски члан Кинеске асоцијације преводилаца, презентовала је окосницу кинеског преводилачког пројекта *Кључни концепти кинеске мисли и културе*, покренутог 2014. године. План *Пројекта*, који уједно представља и успјешан примјер како језик олакшава комуникацију између различитих култура, јесте публикување више од 900 кључних концепата кинеске мисли и културе. Главна едиција, у којој је до сада објављено 500 кључних концепата у кинеско-енглеском формату, имала би, осим штампане, и дигиталну верзију за свјетску дистрибуцију.

Први међународни форум језика и културе, праћен у изузетној организација кинеских домаћина, а прије свих, Пекиншког универзитета за стране студије, окупио је бројне стручњаке из хуманистичких научних дисциплина, који су имали прилику стећи увид у нова знања и трендове. Форум је у најбољем свјетлу промовисао и платформу за комуникацију научних радника широм свијета, доносећи нове концепте у језичком планирању, језичком образовању, развоју и заштити језика.

Вера Ћевриз Нишић

СРПСКА ВОЈНА ЛЕКСИКА И ТЕРМИНОЛОГИЈА

(Владан Јовановић, *Српска војна лексика и терминологија*,
Институт за српски језик САНУ, Монографије 25, Београд 2016,
стр. 308)

DOI 10.7251/FILN1719215R

Иако због своје пресудне улоге у стварању и очувању српске државе српска војска у свом народу ужива углед на нивоу култа, српском војном језику са научног аспекта посвећена је елементарна пажња, што потврђује свега неколико радова. Занимљиво је да опис лексике и терминологије из одређеног домена материјалне и духовне културе српског народа, који у србистици има дугу традицију, већ деценијама упорно заобилази ову област. Зато књигу *Српска војна лексика и терминологија* Владана Јовановића, научног сарадника Института за српски језик САНУ и уредника *Речника САНУ*, треба сматрати нарочито значајном појавом. Када квалитетном избору теме додамо квалитет њене обраде, онда заиста нећемо претерати ако кажемо да се ова студија, која је настала на основу рукописа ауторове докторске дисертације, одбрањене марта 2012. г. на Филолошком факултету у Београду, може сматрати правим научним догађајем протекле године.

Књига о којој је реч састоји се из неколико делова. То су: *Увод* (15–40), четири поглавља, која заузимају средишњи и најважнији део монографије: *Термин и терминологија (теоријска и практична разматрања)* (41–65), *Војна терминологија* (66–212), *Језичке особине војних текстова у светлу развоја и природе војног професионалног стила* (213–249), *О граматичким и комуникативним особинама војних команди* (250–256) и *Закључак* (257–269). Остале делове чине спискови: извора, литературе, скраћеница, регистара (регистра војне лексике и терминологије, појмова и именског регистра) и резимеи на енглеском и руском.

Циљ истраживања, који аутор образлаже у *Уводу*, подразумева два приступа грађи. Први представља лексичко-граматички и лексичко-семантички опис војне лексике, на основу кога би се истражили механизми настајања, употребе и функционисања датих лексичких и термилолошких јединица на неколико нивоа језичке структуре (првенствено на лексичком нивоу), као и лингвистички опис ове лексике, на основу кога би се одредиле језичке тенденције у српском термилолошком систему уопште. Други приступ се односи на представљање уобичајених лексикографских поступака обраде војне лексике као специфичног подсистема српског лексичког система, на основу чега би се дале одређене препоруке,

изнели коментари и сл. у циљу побољшања лексикографске праксе у језичким и специјалним речницима.

Грађа коју истраживач користи обухвата око две хиљаде речи, међу којима је највећи број термина из традиционално најразвијенијег (и најстаријег) рода српске војске – пешадије, која је дуго била синоним за српску војску. Притом, под појмом „српска војска“ аутор подразумева војску српског народа и његове државе као и војску српског народа и других народа у којој је српски народ чинио њену окосницу, какве су биле некадашње југословенске војске. Грађа у основи обухвата период од обнављања српске државе до данас, што се временски подудара са периодом савременог српског књижевног језика као и са временским распоном грађе употребљене за израду речника савременог српског књижевног и народног језика – *Речника САНУ*, који представља један од основних извора грађе. Остале основне изворе чине: шестотомни *Речник* Матице српске, *Војна енциклопедија у десет томова*, *Војни речник* Ј. Хаџидамјановића, неколико двојезичних војних речника као и стручни текстови из домена војне обуке. У истраживање аутор укључује и лексику из ранијег периода, за чију ексцерпцију користи: *Рјечник из књижевних старина српских* Ћ. Даничића, историографско дело *Животи краљева и архиепископа српских* архиепископа Данила и његових ученика и архивску грађу САНУ и Архива Србије. Анализа старије грађе, којом истраживање поприма дијахронијски карактер, омогућава да се дата тематска лексика сагледа у целини, посебно аспекти њеног језичког развоја и прихватања у савременом лексичком фонду српског језика.

За тако конципирано истраживање аутор користи српску историјску и етнографску и србистичку (сербокраоатистичку) литературу, док од стране литературе преовлађују радови из русистичке лексикологије и дериватологије.

Поред тероријско-методолошких поставки, описа грађе и циља истраживања, *Увод* садржи веома занимљив и користан преглед развоја српске војске и српске војне лексике и терминологије, историју питања досадашњих проучавања војне лексике и терминологије у српском језику са освртом на стање у славистици, као и општи поглед на историју проучавања језика струке (у коју спада и војни језик) како у српској, тако и у неким другим научним срединама (руској и англосаксонској).

Истраживање војне лексике и терминологије у српском језику аутор започиње поглављем *Термин и терминологија (теоријска и практична разматрања)*, које представља драгоцен допринос опису терминологије као научне дисциплине. У одељцима *Појмовно и терминологишко одређење назива термин* и *терминологија*, *Терминологија као лингвистичка дисциплина* и *Терминологија и сродне лингвистичке дисциплине* В. Јовановић наводи основна обележја појмова *термин* и *терминологија* и предмет и задатке терминологије као лингвистичке

дисциплине, разматра развој терминологије у свету и код нас имајући у виду стање у српској терминологији данас и перспективе изучавања терминологије у србистици, осврће се на области (поддисциплине) терминологије и говори о односу терминологије и других лингвистичких дисциплина (дериватологије, лексикологије, лексикографије, терминографије и језичког нормирања). Кад говоримо о упућености В. Јовановића у терминологију, треба истаћи да је он био један од организатора Међународног славистичког симпозијума *Словенска терминологија данас*, који је одржан 11–13. маја 2016. године у Српској академији наука и уметности.

Анализа војне лексике и терминологије и других језичких средстава као обележја војног језика представљена је у наредна три поглавља: *Војна терминологија*, *Језичке особине војних текстова у светлу развоја и природе војног професионалног стила* и *О граматичким и комуникативним особинама војних команди*.

Поглавље посвећено војној терминологији представља анализу војних термина са становишта целине лексичког система српског језика. Она подразумева следеће поступке: анализу односа јединица терминосистема и општелексихког фонда српског језика, анализу семантичке структуре лексичких јединица, лексичко-семантичке процесе настајања терминолошких значења и семантичко калкирање према страним обрасцима у војној терминологији, затим морфолошку анализу (граматичке категорије терминолошких речи) и творбену анализу, преглед развоја војне лексике и језичку стандардизацију војног терминосистема и, на крају, начин обраде и презентовања војних термина у речницима: специјалним војним речницима (енциклопедијама и терминолошким речницима) и језичким описним речницима.

У класификацији војне лексике и терминологије аутор следи лингвистички приступ – према граматичким категоријама и класама – и грађу класификује према формалном, граматичком критеријуму класификовања лексике према врстама речи – на термине именичке, придевске и глаголске номинације. У оквиру тога спроводи творбену и семантичку анализу термина узимајући у обзир творбене и лексичко-семантичке категорије. На тај начин нам пружа целовиту слику српске војне лексике и терминологије као сложеног система лексичких јединица у специјалној употреби, које се могу класификовати и према следећим критеријумима: старина, порекло, начин постанка, сложеност, семантичка структура, степен општости.

По старини српска војна лексика се дели на општесловенску и традиционалну, с једне, и новију и нову лексику, с друге стране. У прву спадају примери: *борити се*, *војвода*, *војска*, *оружје*, *сила*, *стрелац* итд., а у другу претежно термини страног порекла, често интернационализми, који се преузимају из страних језика: *активирати*, *батаљон*, *бригада*, *деривација*,

десант, директива, навигација, радар итд. По пореклу истраживач разликује домаће и стране речи, односно речи комбиноване од домаћих и страних творбених елемената (*егзерциришите, контранапад, хидроизвиђач, четобаши* итд), а по начину постанка – речи настале терминологизацијом општеупотребне лексике (*бок* „лева или десна страна војне јединице“, *ватра* „пуцање из ватреног оружја“, *душа* „унутрашњост пушчане цеви“), калкирањем (*главнокомандујући, мртва стража, садејство* и др.) и творбом, које се према творбеним начинима могу поделити на речи настале: суфиксацијом (*бацач* „оруже за избацивање бомби, граната и сл.“, *доношач* „део пушке или митраљеца“, *доносилац* „војник у послузи митраљеског одељења“), поименичавањем глагола односно нултом суфиксацијом (*испад* „изненадни напад; јуриш“, *налет* „брз, одсечан напад борбеним авионом“), префиксацијом (*контранапад, потпоручник, садејство*), композицијом (*минобацач, миноловац* „ратни брод опремљен справама за откривање и уништавање мина“, *пушкомитраљез*) и позајмљивањем из страних језика (*еполета, капетан, комита, лафет, митраљез, нишанција, официр, пиштољ, револвер* итд).

По сложености разликују се једночлани и вишечлани термини (*борбени поредак, ватрена завеса, борбена готовост, ватрена линија, жива сила, врховна команда*), дуже и краће верзије термина – скраћење вишечланих термина у једночлану лексичку јединицу, скраћенице (БГА – *бацач граната аутоматски*, ПТО – *противтенковска одбрана*, РАП – *резервни алат и прибор*), док се по семантичкој структури термини деле на једнозначне, којих је мање, и у које спадају нпр. називи за чинове (*генерал, пуковник, заставник* и сл), с једне стране, и вишезначне, који су далеко бројнији, с друге стране. По степену општости разликују се термини општих и термини ужих појмова, тј. термини од речи у специјалној функцији и термини од речи општег фонда (*ватра, леђа, јеж, уста* итд). Средишњи, репрезентативни слој војне лексике чине стандардни војни термини, који се сматрају јединицама савременог српског термилошког система.

У поглављу *Војна терминологија и речници*, које је посвећено лексикографској обради војне терминологије у енциклопедијском, термилошком и општем речнику српског језика, В. Јовановић анализира начине презентовања и описа војних термина према речничкој методологији и типологији. Од неких занимљивих запажања поменућемо само неке – нпр. његово разматрање чињенице да се при одређивању стандардности термина и њиховог значења савремени речници српског језика ослањају на термилошке речнике. Он констатује да у пракси овакав методолошки поступак отежава недостатак нових стандардних термилошких речника за многе гране струке, па и за војну струку, што често отежава правилну идентификацију и обраду термина у *Речнику САНУ*.

Аутор даје правилно решење на примеру лексеме *пешадија*, која се налази у 20. тому *Речника САНУ*, чији се излазак очекује текуће, 2017. године.

В. Јовановић се осврће на стање у речницима хрватског језика. Захваљујући томе сазнајемо неке занимљиве појединости, нпр. да су се поједини термини из војничке прошлости Војне крајине нашли у војној терминологији НДХ, као и то да између усташке војске током Другог светског рата и садашње хрватске војске постоји „терминолошки” континуитет у смислу тога да данашња војска ове државе баштини термине војске НДХ, који су у савременим хрватским речницима описани као стандардне речи.

У овом поглављу, драгоценом за српску лексикографију, нарочито је дошло до изражаја Јовановићево интелектуално поштење, на местима где критикује лексикографску непрофесионалност хрватских колега. Он указује на то да је у основи политичка некоректност и упозорава српске лингвисте да не упадну у замку у коју су упадали њихови претходници током више од једног века. Наводећи пример лексеме *сатник*, чија дефиниција у *Хрватском рјечнику* В. Анића гласи: „војн. највиши од нижих часничких чинова у војсци Републике Хрватске” аутор наглашава да речи попут ове у српским речницима никако не треба означити само као хрватске јер оне историјски припадају српском језичком корпусу.

У четвртм поглављу В. Јовановић анализира језички материјал стручних војних текстова (у које спадају и наредба, заповест, заклетва и др.) од средине XIX века до данас са становишта функционално-стилске раслојености српског књижевног језика.

Анализа стручних војних текстова из средине XIX века подразумева представљање општих језичких појава на свим нивоима језичке структуре: од фонолошког, преко морфолошког, синтаксичког, све до лексичког нивоа, док у анализи савремених војних текстова аутор говори о следећем: уобличавање модерног језичког стандарда у текстовима војне струке, језик војних текстова у систему функционалних стилова, употреба неких термина као диференцијалних стилских обележја војног језика, утицај војног стила на друге функционалне стилове и језичка форма војничке заклетве. Веома прецизно и акрибично, ово истраживање представља драгоцен допринос како социолингвистици, историјској стилистици и лингвистици текста, тако и прагматици и историји српског књижевног језика, а обилује и занимљивим подацима из правне и културне историје (нпр. о историјату развоја војних закона и прописа и војних школа), који имају и лингвокултуролошки значај.

Јовановићева анализа показује да је језичка база текстова око половине XIX века славеносрпска и да доминирају обележја књижевног језика на народној основици са наглашеном рускословенском језичком компонентом у лексици и правопису, што показују нпр. команде: *Предѣ перси!*, *Вод препятствіе!*, *Скорым кораком – маршѣ!*, *Движеніе напредѣ!*

итд. Разлог русификације аутор види не само у језичким разлозима (у наставку континуитета рускословенске књижевнोजезичке традиције), него и у ванјезичким околностима, које се огледају у томе што се од тридесетих година XIX века српска војска почела образовати и развијати према руским војничким правилима, из чијег су војног терминосистема усвајани готови термини и слични појмови.

Као важна стилска обележја језика савремених војних текстова аутор издваја номинализацију исказа и одуство агенса (Избор путева за *извршење транспортовања* једне јединице ... врши командант те јединице; Донос муниције [се] врши из позадине), декомпоновање предиката које прати клишетираност и предвидљивост лексичких спојева, нпр. *изводити* (службу, обуку, наставу и сл), *донети*, *доносити* (одлуку). Ово поглавље нам пружа драгоцене податке из лингвокултурологије и језичке слике света, од којих ћемо поменути само неке појаве. То су: еуфемизација исказа (употреба глагола *неутралисати* уместо *убити* и израза *погодити мету* уместо *убити непријатељског војника*), перцепција појава и предмета као материјалних, опредмећених вредности (нпр. под појмом *просторија* подразумева се свако парче Земљине површине, шума, ливада и сл., а, такође, у сличном значењу се употребљава и термин *објекат*) и милитаризација других дискурса, пре свега политичког и спортског (*дати вољно некоме* „ослободити, разрешити некога обавезе“), али и научног (нпр. *говорне стратегије*), која само потврђује значај војске као друштвене институције у српском народу.

На основу анализе промене форме језичке заклетве, којом се завршава наведено поглавље, можемо сазнати о томе како су идеолошке промене у друштву утицале на поимање одбране земље.

У војне језичке појаве које се анализирају на прагматичком нивоу спадају и војне команде као директивни говорни чинови, усмене кратке заповести сложене структуре, наређења са институционално утврђеном структуром и функцијом. Њих аутор анализира у петом поглављу, *О граматичким и комуникативним особинама војних команди*. Ове језичке појаве се посматрају као специфичне синтаксичке категорије у пољу императивности, и то као устаљене форме ритуализованог карактера које војном дискурсу дају обележје специјалног жанра, стила и подјезика. Њихова илокуција се препознаје не само на плану језичког израза (који је инваријантан), већ и на плану изговора, интонације и сл. Структурно посматране, војне команде могу бити простије – исказане једном речју (*Вољно!*) или сложеније – исказане са више речи повезаних у синтаксичку целину (*Укочи – пушку!*). Због директивног значења, све војне команде имају императивну форму. С тог аспекта се деле на две велике групе: на оне са експлицитном императивном формом, које се даље могу поделити на две велике групе – на оне са императивним узвиком (*Чета, напред – марш!*, *Јуриш!*, *Мирно!*, *Вољно!*, *Збор!*) и са императивним глаголским обликом

(*Готов' с'!, Ни-шани!*) – и на оне са имплицитном императивном формом ([Крени] *Трчећим кораком! На лево – круг!* итд). Такође, разликују се и команде које имају лексикализоване синтаксичке спојеве или речи срасле са суседним граматичким елементом (нпр. „*равнајс*“ је од *равнај се*, „разбројс“ је од *разброј се*, „*готовс*“ је од *готови се* итд).

Поред тога што представља значајан допринос лингвистици како синхронијској тако и дијахронијској (терминологији, лексикологији, лексикографији, дериватологији, семантици, стилистици, нормативистици, лингвокултурологији, историји српског књижевног језика, прагматици, лингвистици текста), књига В. Јовановића несумњиво може послужити као користан приручник и војним стручњацима који се интересују за језички израз војних термина, посебно у области његове стандардизације и установљења нових војних номинација, и као занимљиво штиво сваком национално освешћеном српском интелектуалцу.

Књигом о српској војној лексици и терминологији, посвећеној „[...] страдалницима и анђелима 1912–1918[...]“, која се појавила на стогодишњицу њиховог мученичког страдања и вазнесења, Владан Јовановић се на достојан начин одужио својим прецима и показао као њихов потомак који брани своју земљу научним оружјем, ништа мање убојитим и светлијим од њиховог, ратничког оружја. Није случајно што је мото ове књиге, који говори о значају војске у стварању српске државе, цитат Стојана Новаковића, чијим научним, лексикографским и патриотским стопама иде и Владан Јовановић. Желимо му да успешно настави тим часним путем.

Драгана Ратковић

СТВАРАЊЕ И ИДЕНТИТЕТ ВИРЦИНИЈЕ ВУЛФ

(Марија Летић, *Стварање и идентитет: Сумрак свијести у романима Вирциније Вулф*, Филозофски факултет Пале, Пале, 2017, стр. 204)

DOI 10.7251/FILN1719223L

О животу, дјелу и смрти Вирциније Вулф, једне од најзначајнијих књижевница 20. вијека, написано је мноштво књига, почевши од биографија, преко монографских публикација, све до најновијих психоаналитичких студија. Њени биографи, трагајући за подацима из приватног живота, који су обавезно укључивали инцест, сексуално злостављање и лудило, стварали су окамењени лик књижевнице, којој је свијет био претијесан а смрт исувише драга. Најновија читања писма Вирциније Вулф усмјерена су на феминистичке преокупације у њеном стваралаштву, о чему свједочи и један зборник радова из 1997. године. Показало се да су ова књижевница и њено дјело неисцрпна инспирација за научнике из различитих области. Ипак, у многобројним научним потрагама за идентитетом Вирциније Вулф и њених јунака, учљива су размимоилажења у приступу и начину изучавања проблема, а одговори на задату тему најчешће су тек наговјештени.

Проблемом идентитета у романима Вирциније Вулф, на нешто друкчији начин, бави се др Марија Летић у студији *Стварање и идентитет: Сумрак свијести у романима Вирциније Вулф*, која је објављена 2017. године у издању Филозофског факултета у Палама. Монографија представља, како ауторка и истиче у *Уводној напомени*, дорађени и преправљени текст магистарског рада, вођеног под менторством академика Светозара Кољевића. С обзиром на велики број студија и чланака о Вулфовој, како на енглеском тако и на српском језику, ауторка монографије је, при анализирању ове проблематике, цитирала и вредновала незаобилазне, канонске студије, али и оне савремене, данашњој научној јавности, мање познате. Треба напоменути и то да се у овој студији, поред проблема идентитета, освјетљава и културни и умјетнички контекст епохе у којој књижевница ствара, тумачи поетика британске модерне, успоставља типологија објављених дјела, те указује на њихов значај у ширем временском контексту. Отуда књига *Стварање и идентитет: Сумрак свијести у романима Вирциније Вулф*, са био-библиографским подацима и опсежним пописом литературе, нуди драгоцене информације за студенте, савремене читаоце и будуће истраживаче, којима је на тај начин отворен пут за нова читања и превредновања.

Резултате својих истраживања Марија Летић је засновала на више методолошких оквира: књижевноисторијском, књижевнотеоријском, биографском и упоредном. На тај начин су, из сложеног асоцијативног свијета идеја у дјелима В. Вулф, успјешно препознати и анализирани различити облици проблема идентитета њених јунака. Студија о сумраку свијести у романима Вирџиније Вулф функционално је компонована у једанаест поглавља: *Уводна напомена; Ка дефинисању теме; Други о Вирџинији Вулф и њеном дјелу; Живот у сумраку свијести; Модернистичке идеје, импресионистичко сликарство и Вирџинија Вулф; Блумзбери група; Излет на пучину, Ноћ и дан, Јаковљева соба: наговјештај проблема идентитета; Госпођа Даловеј; Ка свјетионику; Таласи и Закључак.*

По мишљењу Марије Летић, коријене проблема идентитета у романима Вирџиније Вулф, можемо тражити у друштвеној клими времена у коме је књижевница стварала, популарној руској књижевности којом се одушевљавала и о којој је надахнуто писала, утицају француских писаца, попут Пруста и Бодлера, али и савременика, у првом реду Џемса Џојса. Теоријски погледи Сигмунда Фројда, Фридриха Ничеа, Серена Кјеркегора, као и импресионистичко сликарство и Блумзбери група, одиграли су битну улогу у формирању богатог идејног свијета Вирџиније Вулф и њених ликова – носилаца проблема идентитета. Међутим, поред свега наведеног, ауторка истиче да је за изучавање овога проблема у дјелима В. Вулф, примарно и назаоблизоно полазиште, управо њихов сложен биографски слој. Књижевница је „[...] већину својих личних недоумица, проблема и болести проткала директно у своје романе или приче“, опажа Марија Летић, те је непрекидно покушавала да досегне „[...] унутрашњу човјекову природу, од његове несвјесне перцепције себе и своје околине, преко развоја перцептивног у осјећајно, искуствено, до свјесног, експлицитно означеног става или виђења“. Ауторка, такође, примјећује да је живот Вирџиније Вулф стално осцилирао на танкој линији између живота и смрти, те су и теме живота и смрти у посебној вези у већини њених романа – на њима се у посебном контрапункту ломе и судбине ликова. Као илустративан примјер за ову тврдњу, Марија Летић истиче појединце уништеног нервнoг и психичког склопа, попут Рејчел из романа *Излет на пучину*, младог Јакова, Септимуса Ворена Смита, Госпође Ремзи или Роде из *Таласа*, која се, баш као и Септимус, бјежећи од пуноће живота, отискује у смрт.

Почевши од дефинисања теме и проблематике, ауторка представља и корпус дјела, који чини тежиште у обради проблема идентитета личности. Романи су подијељени у двије скупине, по степену изражености датог проблема. Тако, на примјер, прву групу чине три романа, *Излет на пучину* [*The Voyage Out*, 1915], *Ноћ и дан* [*Night and Day*, 1919] и *Јаковљева соба* [*Jacob's Room*, 1922], који су обрађени у једном поглављу, „[...] због тога што се у њима тек зачиње проблем идентитета и оцртавају неке идеје,

као и стилски прелази који ће бити касније разрађени“. Тежиште пажње усмјерено је на романе *Госпођа Даловеј* [*Mrs Dalloway*, 1925], *Ка свјетионику* [*To the Lighthouse*, 1927] и *Таласи* [*The Waves*, 1931], јер је у њима проблем идентитета најизраженији.

Романи *Излет на пучину* и *Ноћ и дан* исписани су фабуларно, хронолошким начином приповиједања и са много више дијалогских партија у односу на будуће романе. Међутим, по заступљеним стилским средствима, они наговјешавају оне тенденције и преокупације које ће бити одлике цјелокупног романсијерског опуса Вирџиније Вулф. Рејчел Винрејс, јунакиња романа *Излет на пучину*, у непрекидном је трагању за суштином, која по њеном увјерењу постоји, али је сакривена негдје и треба је пронаћи. Међутим, њена интровертна природа и несналажење у свакодневним активностима, стално потпирују осјећај *другости* и изолованости. Рејчелина потрага за *истином* окончава се прераном смрћу, и то у тренутку када бисмо, како Марија Летић казује, очекивали срећан завршетак, крунисан њеним браком.

Интелектуално и душевно лутање својствено је и за јунаке романа *Ноћ и дан*. Њихово трагање за истином и смислом живота одвија се у интелектуалној средини и профињеној атмосфери, која умногоме подсјећа на ону из групе Блумзбери. Међутим, искази главних јунака и њихове одлуке често показују колико су незрели и исхитрени. Зато ауторка монографије са правом закључује како су они помало инертни и како се плаше нових корака, правдајући сопствене поступке нормалним стањем времена у којем живе.

Роман *Јаковљева соба* представља, како апостофира Марија Летић, „[...] стилску прекретницу у прози Вирџиније Вулф[...]“ и, уједно, то је „[...] њен једини роман у коме је један мушкарац главни јунак“. У овом поглављу ауторка анализира атмосферу романа и доминантна осјећања, стављајући у центар пажње главнога јунака Јакова Фландерса. Преиспитујући властиту личност и сопствене поступке, његов однос са другим људима у роману трпи, тј. потиснут је у други план. Због тога је он, закључује ауторка, „[...] више сјенка него човјек, више духовни него тјелесни ентитет“. У његовим жудњама за рафинисаним међуљудским односима чита се и једна од имплицитних порука романа. О Јакову највише говори његова соба, која представља и његово *јаство* дубоко сакривено на том мјесту, као вид одбране од спољашњег свијета. И Вирџинија Вулф је, подсјећа Марија Летић, професију жене писца смјестила у *Сопствену собу*, алудирајући још једанпут на биографски слој у њеним романима. Зато се може закључити да је и ово роман о интроспекцији, а да унутрашњи свијет јунака постаје све занимљивији Вулфовој, што се понајбоље види из наредна три романа.

За разлику од претходних романа, проблем идентитета и бијега од њега знатно је уочљивији и разрађенији у романима *Госпођа Даловеј*, *Ка свјетионику* и *Таласи*. Клариса Даловеј је жена која упорно жели да

очува маску са којом ходи кроз живот, штитећи се на тај начин од свијета који је окружује, а којем осјећа да не припада. За ралику од Кларисе, Питер Волш, њен антипод и прва љубав, увјерен је „[...] да треба изаћи из себе и ући у бескрајни свијет духа“. Иако се разликују по схватањима, њихов интимни и душевни свијет је неодвојив, закључује Марија Летић. Повезује их незадовољство животним изборима, као и потрага за уточиштем. Клариса га види у вреви лондонских улица, а Питер у интроспекцији. Анализирајући њихове поступке и испреплетеност животних судбина, ауторка уочава и једну од најбитнијих карактеристика ликова Вирџиније Вулф – *смрт душе*. Кларисина хладноћа и прорачунатост, по томе, проистекли су из жеље да се истински животни пориви задовоље на неком површном нивоу. У интерпретацији Марије Летић, она је особа нарушеног *ја*, која је сама себи једини проблем, „[...] а сваки проблем изван ње саме, дио је неког другог свијета“.

Критику на рад духовних исцјелитеља Вирџинија Вулф даје, попут Чехова, руског јој узора, кроз убједљиво портретисање Септимуса Ворена Смита. Он је млад човјек од тридесетак година, који константно размишља о самоубиству, а његов проблем губитка идентитета угледни психијатри Хоумс и Бредшо доживљавају крајње неозбиљно. Са сличним проблемима се, упозорава ауторка, носила и сама Вирџинија Вулф. У намјери да детаљније освијетли сумрак свијести ових јунака, Марија Летић компаративном анализом двају јунака, Кларисе и Септимуса, долази до закључка да је смрт једнога постала катарза другог, тј. његов *тренутак откровења*. Тај непрекидни круг живота и смрти, један је од најснажнијих вапаја модернистичког нихилизма за спасењем, закључује ауторка.

Тријада: вријеме, смрт и личност, својствени су и за конструкцију романа *Ка свијетионику*. Као и у претходном роману, и овдје је ријеч о проблему више особа, који се могу посматрати на два нивоа. На првом нивоу Марија Летић сагледава проблем породице Ремзи, а на другом живот апстрактне сликарке Лили Бриско. Идентитети се остварају, како ауторка и истиче, посебном врстом сједињења са другим бићем. Најочигледнији примјер трагања за идентитетом и самоостварењем је „случај“ поменуте сликарке. Пажљиво анализирајући њене поступке и ток свијести, М. Летић долази до закључка да је Лили опсједнута идејом да постане једно с госпођом Ремзи, тј. прижељкује да се са њом готово физички поистовијети и постане *нова личност*. Овај вапај за великим сједињењем и откровењем, „[...] један је од најдирљивијих, најболнијих и најмистичнијих тренутака у цјелокупном опусу Вирџиније Вулф“, истиче ауторка. Међутим, ни на овом мјесту, књижевница није успјела да прикаже тријумф живота над смрћу, као што јој то није успјело ни у стварном животу, закључује Летић на крају поглавља.

Роман *Таласи* својствен је по изразитој дефабуларизацији и техници повезивања изолованих и појединачних свијести преко унутрашњег монолога, али и сталног преиспитивања његових јунака. Потрага за *јаством* и у овом роману је доминантна тема. У интерпретацији Марије Летић, трагање ликова Вирџиније Вулф за суштином и идентитетом остварује се на практичном и симболичном плану, а честим претапањем субјективног и објективног времена долази и до стапања ауторског гласа и свијести са гласом и свијешћу литерарног лика, или више њих, као што је случај са овим романом.

Огледи из студије *Стварање и идентитет: Сумрак свијести у романима Вирџиније Вулф* Марије Летић показују не само научну зрелост већ и, како пише један од рецензената, „[...] посједују и ону неопходну храброст да крене путевима изучавања Вирџиније Вулф и њеног стваралаштва на начин на који се претходни истраживачи нису ни окушали“. За овом монографијом посегнуће у будућности онај истраживач књижевности кога интересује не само опус Вирџиније Вулф и британски модернизам већ ће увиди појединачних огледа и интерпретација сигурно привући и друге посвећенике књижевности, од ширег круга читалаца, преко студената до научних радника.

Мирјана М. Лукић
Маријана Г. Митрић

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
СРПСКО ПИСАНО НАСЉЕЂЕ И ИСТОРИЈА
СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСНЕ И ХУМА

(19–20. јуни 2017, Андрићев институт у Андрићграду)

DOI 10.7251/FILN1719229B

У Андрићевом институту у Андрићграду, у Вишеграду, 19. и 20. јуна 2017. године одржана је научна конференција под називом *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне и Хума*. Организатори Конференције били су: Филолошки и Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет Универзитета Источно Сарајево, Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, Удружење историчара „Милорад Екмечић“ те Андрићев институт у Андрићграду. Ово је прва конференција оваквог типа и са оволиким бројем организатора одржана у Републици Српској након завршетка рата.

Ова Научна конференција окупила је изузетно широк круг најистакнутијих српских научника на пољу лингвистике, књижевности, историје, теологије и сродних области. На Конференцији су учествовали историчари, историчари језика, књижевности, умјетности и Цркве, компетентни стручњаци из научних институција, чланови академија наука, универзитетски професори, научни савјетници у институтима за српски језик, историју и књижевност: Љубомир Максимовић, академик САНУ (Београд), Јасмина Грковић-Мејџор, академик САНУ (Нови Сад), Миодраг Марковић, дописни члан САНУ (Београд), Бранко Летић, дописни члан АНУРС (Источно Сарајево), Срђан Рудић (Београд), Невен Исаиловић (Београд), Александар Милановић (Београд), Зорица Никитовић (Бања Лука), Јелица Стојановић (Никшић), Рајна Драгићевић (Београд), Мирјана Бошков (Нови Сад), Наташа Драгин (Нови Сад), Владимир Поломац (Крагујевац), Татјана Суботин Голубовић (Београд), Радмило Пекић (Косовска Митровица), Слободан Павловић (Нови Сад), Надежда Јовић (Ниш), Виктор Савић (Београд), Марина Курешевић (Нови Сад), Исидора Бјелаковић (Нови Сад), Ирена Цветковић Теофиловић (Ниш), Саша Шољевић (Источно Сарајево), Аранђел Смиљанић (Бања Лука), Борис Бабић (Бања Лука), Горан Комар (Херцег Нови) и Владан Бартула (Источно Сарајево). На Научној конференцији отворене су нове и недовољно истражене, а веома значајне теме, које нису само од научног и културолошког, већ и од егзистенцијалног значаја за Србе у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, али и за цјелину српског духовног и културног простора. Такође, ова Научна конференција подсјетила је на нека ранија

системска истраживања језичког, књижевног, историјског, богословског и општекултурног наслеђа српског народа у Босни и Херцеговини, указала на проблеме, недостатке и пропусте у досадашњим проучавањима средњовјековног наслеђа Босне и Хума и утемељила нове могућности научног бављења овим периодом и простором, које је толико потребно и важно у времену у којем живимо.

Конференција је отворена пленарним предавањима двоје академика САНУ-а. Прво предавање, било је предавање из историје – Љубомира Максимовића: *Византија и српске земље западно од Дрине*, а друго, из лингвистике – Јасмине Грковић-Мејдор: *Архаични формулаични искази у повељама средњовековне Босне*.

Својим рефератима историчари су указали на друштвене, политичке, културне и црквене прилике у средњовјековној Босни и Хуму, на везе са приморским градовима и сусједним земљама, цивилизацијска сусретања и синтезе, и тако дали драгоцен контекст за потпуније разумијевање настанка појединих писаних споменика и њиховог карактера у појединим епохама. Примijeђено је да се на простору између Дрине, Саве, Цетине, Неретве и Јадранског мора, од најстаријих извора, углавном грчких и латинских љетописаца и историчара, помињу Срби, да су од почетка били изложени утицајима источне и западне цивилизације, и да су ти утицаји у различитим облицима запамћени у језику, писму и умјетничким облицима. Указано је, и примјерима потврђено, да су у тим облицима памћења преовладавали источни културни утицаји који су одувијек одређивали српско историјско и духовно биће, његов културни образац. Историјску секцију чинили су сљедећи референти и теме: Радмило Пекић, *Брачни уговори Захумљана и Требињаца у Дубровнику (XIV–XV вијек)*; Срђан Рудић, *Босна и Котор у средњем веку*; Невен Исаиловић, *Помени српског имена у средњовековним босанским исправама*; Саша Шољевић, *Православље на тлу Босне и Хума у средњем веку*; Аранђел Смиљанић, *Преписка обласних господара у Босни као дио српског културног наслеђа*; Борис Бабић, *Помен имена Босна у старим српским родословима и љетописима*.

Историчари језика, најзаступљенији на Конференцији, пратили су фонолошке, морфолошке и синтаксичке промјене у језику – од старословенских матрица до старосрпских облика и њихових потоњих варијација и ортографских промјена у ћириличном писму – зависно од тога када су, у којим приликама и за кога, писани поједини језички споменици. Лингвисти су се, кроз многе и разноврсне теме, бавили писаним наслеђем у средњем вијеку и његовим развојним мијенама и рукавцима у потоњим епохама. Слободан Павловић, *Фонолошке одлике српских повеља средњовековне властеле Павловића*; Владимир Поломац, *О правопису и језику писама Ахмед паше Херцеговића Дубровнику*; Јелица Стојановић, *Фонетске и морфолошке особине ћириличних натписа старе Херцеговине*;

Наташа Драгин, *Узуси српске средњовековне писмености у ћирилским натписима Босне и Хума*; Александар Милановић, *Повеља Кулина бана у Суботићевој Српској граматници (1847)*; Виктор Савић, *Јеванђељски фрагмент у Библиотеци Српске патријаршије у Београду (бр. 313)*; Надежда Јовић, *Српскословенске одлике језика Неколико сарајевских писама из XVII и XVIII стољећа*; Марина Курешевић, *Активни партиципи у Берлинској Александриди*; Горан Комар, *Три средњовјековна ћирилска натписа из Босне*. Лексичке теме биле су фокусиране излагањима: Рајне Драгићевић, *О речнику Мухамеда X. Ускуфија из 1631. године*; Ирене Цветковић Теофиловић, *О лексички у Сарајевским писмима из XVII и XVIII века*; Исидоре Бјелаковић, *Медицинска терминологија у трима лекарушама из Босне (18. и 19. век)*; Зорице Никитовић, *Семантичко поље вјере, „правовјерја“ (православља) и „зловјерја“ (јереси), у Законоправиљу Светога Саве (1219)*.

Историчари књижевности и умјетности указали су на питања културног идентитета и историјског континуитета српске писане баштине, као и на проблеме који се тичу духовног, умјетничког, књижевног и језичког садржаја старих рукописа, писаних српскословенском ћирилицом. Разматране су научне чињенице о писарским школама и континуитету преписивачке дјелатности на просторима средњовјековне Босне и Хума: Бранко Летић, *Писано наслеђе и српски културни образац у средњовековној Босни и Хуму*; Миодраг Марковић, *Ватикански српски јеванђелистар и његов значај за историју средњовековне Босне*; Татјана Суботин Голубовић, *Аверкијев панагирик преписан у Добруну 1615. године*; Мирјана Бошков, *О неколиким списима из манастира Папраће, писарима Јовану Злокруховићу, старицу Данилу и Данилу Крциу*; Владан Бартула, *Посланица Титу апостола Павла у Обреднику крстјана Радосава*.

Затварајући Научни скуп, академик Бранко Летић истакао је да су се сви радови функционално допуњавали, освјетљавајући из различитих углова и са посебних аспеката научних дисциплина поједине епохе. По његовим ријечима, учесници Скупа су својим рефератима обухватили писане изворе од раног средњег па све до краја XIX вијека на терену цијеле данашње Босне и Херцеговине. Научно су презентовани најразличитији писани жанрови, од најстаријих јеванђеља, посланица, повеља, писама, опорука, епиграфских записа, до литерарних и умјетничких дјела и потоњих рјечника. Објективно и научно коментарисана је ранија литература о овом времену и простору, а њени пропусти и недостаци аргументима су потврђени и исправљени. Посебан допринос чине нови научни увиди засновани на до сада занемариваној писаној грађи. Академик Бранко Летић је, закључујући своје завршно излагање, рекао: „Предочене теме указују на потребу будућег систематског рада на проучавању и критичком штампању писаног наслеђа у Босни и Херцеговини, које и језиком и писмом и културолошким садржајем улази у корпус српске културне баштине. Тиме је ова Конференција

испунила своју научну и друштвену мисију, оправдала потребу да радови с овог скупа буду што пре објављени и да се убудуће организују научни скупови са сличним насловом“.

На скупу су још једном потврђене идеје да се писмом и књигом испољава Логос и духовни поредак стварности, и да је ријеч људска била и јесте посредник апсолутне Ријечи божанске, како нам свједоче средњовјековни списи. Пошто се божански Логос открива и саопштава људима не само кроз усмену, него и кроз писану ријеч, у књизи, као духовној категорији смјештена је света и логосна, божанствена истина, а слово (писање), сакрално је дејство у материјалном и створеном. Зато је однос према писању и писаној ријечи, дубински гледано, од највећег духовног и културног карактера. Писање светих ријечи је подвиг, а аскеза писања јесте постизање духовности и истовремено њено испољавање. Култ књиге који је везан за византијски свијет заснива се на хришћанском поштовању Светог Писма, и на најдубљи начин се оприсутњује и на простору Босне и Хума у средњем вијеку. Све то нам говори о високим културним и духовним донетима средњовјековне Босне и Хума.

Предуслов сваке реконституције културног наслеђа јесу овакве конференције и анализа постојећег стања. То нам говори да се мора тачно установити гдје се данас налази српска медијевистика, и колико је у стању да се позабави овим питањима; потом се мора утврдити колико је српско друштво данас спремно да се позабави овим темама и проблемима; и на крају, докле је све струка стигла, гдје се налазе сви ти споменици, да ли се на једном мјесту могу пронаћи сви подаци о свим рукописима и изворима културе, о њиховом изгледу, стању, о времену и мјесту настанка, о писару и наручиоцу, писму и језику, орнаменту и повезу, о текстовима које садрже, записима који се налазе у њима, о њиховом историјату и библиографији. У току овог скупа, говорило се о свим тим потребама, као и о неминовности установљења систематског истраживања текстова у Републици Српској, Босни и Херцеговини и Србији, у склопу института или неких других институционалних рјешења.

Иако је писана и културна баштина средњовјековне Босне и Хума предмет вишедеценијског истраживања, из различитих углова и са разних аспеката, многе теме још увијек чекају на своје истраживаче. Неки од разлога засигурно су и неисцрпност тема, али и чињеница да су поједине, по суду великог броја истраживача, недовољно добро и тачно истражене. Релевантни историјски извори, о овом простору и периоду, свакако су, такође, проблем који отежава рад на свим пољима и у свим дисциплинама. На Конференцији, многа питања су систематизована и анализирана, али остаје потреба да се баци још јаче свјетло на ову проблематику, како би се архивска грађа и историјски извори прецизније обрадили. Овај скуп помогао је у расвјетљавању многих питања која су чекала одговор, али

је отворио и неке друге апорије, које у будућности морају бити предмет оваквих конференција. Ако српски народ озбиљније и одговорније жели да се позабави својом историјом, културом и егзистенцијом на простору Босне и Херцеговине, онда су овакви скупови научна и духовна неминовност.

Владан Бартула

CONQUERING THE CHAOS: MODERNISM'S MODERNISMS

(Petar Penda, *Aesthetics and Ideology of D. H. Lawrence, Virginia Woolf, and T. S. Eliot*, Lexington Books, Lanham • Boulder • New York • London: 2018)

DOI 10.7251/FILN1719235K

The very beginning of the 2018 brought a very valuable publication which will find its own place, there is no doubt, among all the lovers of literature and literary studies. *Aesthetics and Ideology of D. H. Lawrence, Virginia Woolf and T. S. Eliot*, is one of those books that are able to offer so many bright, crucial answers thanks to the author's deep understanding and excellent insights into the problems he is dealing with. Furthermore, the book, apart from being very likable, would be very useful for all students, professors and researchers interested in modernism and all the questions this period opens. Also, the book testifies the basic postulates regarding academic research, writing and presenting given results in a way which once more proves the author's greatness and his intelligent and clever way which enabled him to overcome all the obstacles in the very exhausting process of researching and writing a book.

The book consists of 129 pages and the following chapters: *Acknowledgments* (ix), 1. *Introduction* (1-18), 2. *Modernism Reconsidered/Reconsidering Modernism* (19-30), 3. *Politics, Sex, and Identity in Lady Chatterley's Lover* (31-40), 4. *Private and Public Self: Ideology of the Aesthetic in Mrs. Dalloway* (41-56), 5. *To the Lighthouse – Structure Hidden Behind "Chaotic" Narrative Technique* (57-70), 6. *Politics of Multiple Identities in Orlando* (71-82), 7. *Aesthetics of Multiple (Dis)order in The Waste Land* (83-96), 8. *Aesthetics of Nihilism: Convention in the Service of Ideology in T.S. Eliot's Four Quartets* (97-108), *Conclusion* (109-116), *References* (117-124), *Index* (125-128), and *About the Author* (129).

As the author mentions in the *Introduction*, the main aim of this book is "to elucidate the relation between ideologies and aesthetics, that is, in what ways are ideologies promoted and presented in the particular works of T. S. Eliot, Virginia Woolf, and D. H. Lawrence?" One more very important question in the book deals with the problematic relation between public and private life, not only in respect to Modernism, but to other literary periods as well. Furthermore, the author explains that "ideological is oftentimes tacit and its creators are not aware of its presence in their literary texts" (p. 2). It is very important to bear in mind that, according to professor Penda, ideological layers are very present in literary texts while the authors might be unaware of this presence.

One of the primary characteristics of modernism is the introduction of multiperspectivism, i.e. “observation of an object or idea from several different angles, which was common for modernist text” (p.5). It is multiperspectivism which professor Penda sees as a main segment able to join different fragments into a unity and explains that not all perspectives are equally important, as well as that “all spheres of life are burdened by ideologies and that we are all ideologues of a sort” (p. 7).

The chapter *Modernism Reconsidered/Reconsidering Modernism* correctly presents modernism, not as a unique movement, but as several different branches of the same movement, as well as a thesis that it seems impossible to describe modernism as a unique whole, bearing in mind the fact that ambiguities and paradoxes are present in the works of different authors as well as in the works of the same author. The main roots of this paradox Penda sees in historical and cultural changes, as well as in social and psychological consequences, which started in the late 19th century and brought immense disasters in the form of the two world wars so present and vivid (directly and indirectly) in the novels of modernism. Due to these problems and the very nature of the literary period, Penda correctly concludes that we cannot perceive Modernism as a whole because –“(…)there is no single modernism but modernisms”- (p. 21).

The same chapter deals with the crucial issue of sexual repression, which was a dominant theme in the previous centuries as well, especially during the Victorian era. As Penda notices, the sexuality in the Victorian era was seen as a principle too far away from all women, mostly because it was believed that they were “incapable of sexual passion” (p. 23). In comparison to the Victorian era, sexuality and its revised essence found its new place within the modernists’ works, such as D. H. Lawrence, Virginia Woolf, James Joyce. As Penda suggests, “sexual repression is the reflection of political repression” (p. 24), and the issue of sex is tightly related to power, social class system and the whole society in general. Although the theme of sex and sexual repression was not a new theme within literary worlds, it was presented in a new way, which seems to have potential to open very important questions that might be able to change if not the world, then the conscience of readers in the twentieth century.

Apart from sexuality, modernists employed several other, very dominant topics, tradition being one of them. Again, there is a difference between the conception of tradition in the literature of 19th and 20th century. Tradition in the Victorian context was primarily seen as a mere fulfilment of duties (within family and society in general; even some of the most sacred ties were based on duties), while in the 20th century, as Penda sees it, tradition was “the source of their originality. (...) [B]y referring to tradition, paradoxically, they make a new concept of reality” (p. 25).

Chapter *Politics, Sex, and Identity in Lady Chatterley's Lover* opens with the statement that one of the Lawrence's intentions was "to change the human consciousness of morality" (p. 31), as opposed to puritan perception of sexuality and sexual act as a means of conception and nothing more. Lawrence was only one of the many who tried to fight, in his own way, against "the rigid Victorian norms" regarding the comprehension and the role of sexuality in life and literature by insisting on accepting "sexual frankness and insistence on body's desire and sensuality" (p. 31). Penda explains that, although sexual act belongs to Eros, in *Lady Chatterley's Lovers*, it is "opposed by a stronger force, that is, by puritan society" (p. 32). Although sex represents one of the essential parts of human nature, it is still opposed to civilization, in the first place because it is obvious that (civilized) society lost all bonds with nature. Because of this, it is very frequent that characters even in the 19th century were seeking love outside cities (civilized surrounding), where they might be able to (re) establish bonds with nature, themselves and with their lovers. Professor Penda finishes the chapter by stating that Lawrence wanted to imply that the eroticism and sexuality "should not be an alien to men and women", because it is sex which helps us "to know ourselves better" (p. 39).

As it is well known, the life and works of Virginia Woolf are in a close relation to Bloomsbury group. The stigmatisation of the group resulted in generally accepted attitude that Virginia Woolf was a writer without understanding of political injustice and social inequality, as stated by professor Penda in the chapter *Private and Public Self- Ideology and Aesthetics in Mrs. Dalloway*. Also, the author puts stress on Woolf's new view of reality: she was among those modernists who introduced multiple perspective which is best seen in the different perception of World War I and the period after the war. It is not only the case that Woolf's characters have different points of view or perspectives, but the division can be seen within one single character. In this chapter Penda also argues that "[q]uestioning reality also questions the concept of the absolute truth and it introduces notions of *realities* and *truths*" (p. 44).

It is exactly multiple perspective, argues Penda, which enables creation of a new map of individuals and the society, while at about the same time Woolf is preoccupied to create a new unity made of fragments which, according to her, means that there "is more than one reality" (p. 47). Very important question regarding the relation between public and private sphere Penda solves by stating that those two spheres are inseparable, "as they often reflect each other" (p. 49) and adds that "(...)public and private lives, like those of Septimus and Clarissa, are inseparable" (p. 53).

Chapter Five, *To the Lighthouse – Structure Hidden Behind "Chaotic" Narrative Technique* brings, among other issues, a very interesting explanation of *To the Lighthouse*. As Petar Penda claims, this novel is purposely created by the use of fragmentation and loose structure in order to introduce and emphasize

the chaos in the mind of the characters and V. Woolf. The novel, according to Penda, is dealing with “both her personal and the general human condition in the 1920s, the latter represented by structural ‘chaos’, fragmentation, the stream of consciousness, broken images, etc” (p. 58). We may say that the last metaphor, *broken image*, is very important and very clearly reflects (English) modern literature, both poetry and prose at about the same time. Broken image is lost faith, the main state of the *waste land* which was very evident in Europe after the two world wars. It is the metaphor of broken image which disables writers and their characters to find their own place in this world, to be optimistic regarding the future of the whole civilization.

Petar Penda goes a step forward and clarifies that Virginia Woolf manages to establish balance between the Victorian and the modernist novel in terms that *To the Lighthouse* “represents balance between tradition and an experiment, the outer social world and the inner life” (p. 59). Her works can be perceived as an attempt to be free from tradition by plotless novels, lack of clear genre division and non-linearity. This chapter brings a very bright innovation that is crucial for deeper understanding of the novel. Namely, professor Penda explains the main postulates of quantitative analysis (introduced by Franco Moretti) in literary studies and uses it to analyse *To the Lighthouse*. Because all of the characters are associated with the Lighthouse, Penda takes it as one of the *characters* in this research. The network proves that the Lighthouse is not the most important structural element in the novel, but it is Mrs. Ramsey. She is, according to Penda, the character who brings harmony and order and the chapter is closed with remarks that the novels of Virginia Woolf break with the tradition of the Victorian novel.

Chapter six, *The Politics of Multiple Identities in Orlando* brings interpretation that “the sex of almost all characters is not clearly defined” (p. 72), and Virginia Woolf’s opinion “that difference between sexes are minor and formal” (p. 74). It can be said that one of the main problems in the novel is, according to Petar Penda, “a lack of understanding between sexes” and that it was Virginia Woolf who was very critical about the ideological positions of male and female sexes. What seems to be of the crucial importance for the full realisation of individuality is not related primarily to personality, but to social norms. The following, seventh chapter, *Aesthetics of (Dis)order in The Waste Land* opens with the author’s correct attitude that modernist poets very often use “the idea of disorder and fragmented self” (p. 83). Disorder is a state seen and felt everywhere and all the time. Sometimes complete picture of the old world was disappearing very fast in the worst horrors in human history, so it is not strange that disorder is one of the most dominant themes in the literature of the 20th century. The syntagm “fragmented self” is quite appropriate to be found in the previous periods/centuries as well. The Victorian period was also marked by the so obvious presence of the fragmentation: first of all, because of the fast-changing world and industrialisation which transformed every single aspect

of the world and current values. The process was continued in the next century, but for other reasons. Eliot's *The Waste Land* might be seen as a spiritual continuum of the 19th century quest for the "sea of faith".

The Waste Land, as Penda concludes, nourishes ideas of both disorder and creating order. Creating order, among other things, implies that there should be solution(s), so rarely found in the Victorian era. As the author explains, one of the main tasks of this chapter is to "try to examine the interrelation of both Eliot's theoretical poetics and the poetics employed in *The Waste Land* regarding the ideological aspects of the aesthetic of disorderly order" (p. 84). The gap opened by disorderly order can be bridged (or at least it can be tried) by "restoring the past and conquering the contemporary disorder" (p. 87), because "establishing order and thus giving meaning to life and art seems of the utmost importance to Eliot" (p. 89). Petar Penda concludes that "Eliot created a new current of modernist writing, which would be raised to a new level in his seminal poem *Four Quartets*" (p. 95), which is the main theme of the next and last chapter, *Aesthetics Of Nihilism: Convention in the Service of Ideology in T. S. Eliot's Four Quartets*. Penda notices that this poem is characterised with a sense of balance and unity. This sense is achieved by "[c]ontrasting beginning and end, birth and death, creating and destroying, and old and new" (p. 100). The author also notices the usage of opposition between sickness and healthiness. Namely, as Penda argues, "suffering through sickness is the only way of achieving spirituality, which is in line with Christian teachings" (p. 101). The treatment of time in the poem is best described with Penda's statement that Eliot "sees time both as the destroyer and the preserver" (p. 102). One more preserver, apart from time, is art. It is as well, the idea equal to life, while death and birth is the same thing: "while birth is the same as death, that is, our birth represents a return of the dead" (p. 103).

Conclusion of the book presents a real thesaurus regarding the very nature of modernism. So, the author observes, "Modernism indeed challenges the very nature of knowledge, reality, human experience, and perception" (p. 109). Modernist writers, according to Penda, managed to reach the essence of life by making fragments and putting lights on every single bit of it, regardless how small and trivial they might seem to be. He concludes that modernist writers, through questioning the meaning of life, achieved the knowledge that "order is just appearance" (p. 114) and adds that modernism is difficult to define and still alive, and briefly explains the relation of ideology and aesthetics in modernism in general.

Aesthetics and Ideology of D. H. Lawrence, Virginia Woolf, and T. S. Eliot is a must-read for all those who are dealing with (English) literature and literary theory. The book is very precious for various reasons: it is methodologically very precise, ideas are very concisely expressed; it opens the crucial questions and provides very deep and scientifically correct answers. Petar Penda proves to be one of those rare researches from new generation who has managed in not an

easy task to write a serious study of English modernism by opening a series of questions essential for deeper and correct insight into the very nature of the whole period. In order to try to justify the title of this review, we will conclude that both the author and the book have been very successful in conquering the chaos, as suggested by author's painting on the book cover.

Ognjen Kurteš

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM

У ЗНАК СЈЕЋАЊА НА ДР ДРАГАНА БАРАЋА, ДРАГОГ ПРОФЕСОРА И МЕНТОРА

(1946–2017)

DOI 10.7251/FILN1719243S

*Кад свену зоре, кад згасну кише, и нас одавно не буде више,
реци нек будући лепше сањају, замоли да чудно лепо сањају,
нареди да боље од нас сањају, помози им да тачније сањају,
ако не сањају – дај им да сањају, вичи да сањају, сањај да сањају,
док у њиховим детињим грудима покојна наша срца одзвањају (...)*
(Мика Антић)

Прољећа 2017. године заувјек смо се опростили од цијењеног професора и колеге др Драгана Бараћа. Ово је искрени помен за великог и драгог човјека, који је, од самог почетка, доприносио раду и развоју Филозофског факултета на Палама, а посебно Катедре за општу књижевност и библиотекарство.

Помињемо га с непорецивим увјерењем и умирењем да последице смрти наше биће живи у срцима оних који су нас познавали и вољели, а да наша дјела остају као трајни споменик ономе што смо били и чему смо тежили.

Др Драган Бараћ рођен је 1946. године у Чонопљи, код Сомбора. Основну школу и гимназију завршио је у Горажду. На Правном факултету Универзитета у Београду дипломирао је 1969. године.

У Народној библиотеци Србије радио је од 1984. као секретар, замјеник управника и савјетник за научни рад. Од школске 1997/1998. године радио је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, као виши асистент (1998), доцент (2001), ванредни (2004) и редовни професор (2011). На мјесту руководиоца Катедре за општу књижевност и библиотекарство био је у периоду од 2011. до 2014. године.

Магистарски рад одбранио је 1992. године на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву, са темом *Правни прописи о библиотекарству у Србији од 1881. до 1991. године*. Докторску дисертацију под називом *Допринос Стојана Новаковића српском библиотекарству*, одбранио је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

Предавао је групу предмета из уже научне области Библиотекарство и уже образовне области Наука о књизи: Историја писма, Историја књиге и библиотека, Историја периодике, Издаваштво и књижевство, Заштита културне баштине (старе и ријетке књиге и архивске грађе), Стандарди и прописи у библиотекарству, Менаџмент и маркетинг у библиотекарству, Теорија библиографије, Историја библиографије, Библиографија у БиХ, Наука о књизи, Писана културна баштина и Библиографија и истраживачки методи.

Пензионисан је школске 30.9.2014, последије чега је још једну школску годину био ангажован на Катедри за општу књижевност и библиотекарство. Након кратке и тешке болести, преминуо је 2. марта 2017. године. Окружен породицом, пријатељима и колегама, сахрањен је на Новом бежанијском гробљу у Београду.

Др Драган Бараћ афирмисан је као једини истраживач теорије библиотечног права и права о књизи у Србији, па је био редовно ангажован у свим радним групама Владе Републике Србије за припрему закона из ове области, као и у комисији Републике Српске.

У циљу хармонизације прописа Републике Србије са прописима Европске уније учествовао је од 2006. до 2011. године у изради *Закона о библиотечко-информационој делатности*, *Закона о обавезном примерку публикација*, *Закона о издавању публикација* и *Закона о старој и реткој библиотечној грађи*.

Објавио је приручнике за стручно образовање библиотекара: *Збирка прописа о библиотечној делатности и библиотекама* (1986), *Зборник прописа о библиотекарству у СФРЈ* (1987), уџбеник *Уставно уређење и библиотечко законодавство* (1991) и *Коментар Закона о библиотечној делатности са пратећим прописима* (1995).

Научноистраживачки рад посветио је науци о књизи, библиотекарству, библиографији, проучању историје писма књиге, штампарства, издаваштва, заштити писане културне баштине, као и проучавању и кодификацији права о књизи и библиотекарства.

Аутор је научних студија *Право о библиотекарству у Србији* (1994), *Библиотекарство Стојана Новаковића* (2002), *Допуне и поправке Српске библиографије Стојана Новаковића* (2004), *Право у области књиге* (2014) и уџбеника *Општа историја писма* (2004) и *Кратка историја књиге* (2008).

Приредио је шеснаести том *Изабраних дела Стојана Новаковића* (2001) и написао поговор и библиографију посебних издања радова Стојана Новаковића од 1862. до 1998. године. Приредио је и зборник *Први српски устанак у књигама 1804–1813* (2004). Уз др Милену Максимовић, рецензирао је књигу *У туђем пристаништу: живот и заоставштина Душана Ј. Ђоновића* (2015) мр Вање Шмуља.

Ментор је више одбрањених дипломских и једног мастер рада (*Значај фототипских издања старих српских штампарија за заштиту и очување културне баштине*), те двије магистарске (*Српска штампана књига у Босни и Херцеговини од 1800. до 1878. године*; *Задужбинске библиотеке у Босни и Херцеговини у XIX вијеку*) и двије докторске тезе (*Књиге српских писаца из Босне и Херцеговине 1878–1918*; *Улога савремених библиотека у развијању читања лица са инвалидитетом*).

Био је руководиоцац и одговорни уредник међународног научноистраживачког пројекта *Горажданска штампарија 1519–1523*, у којем је објављена и његова студија *Горажданска штампарија – прва међу штампаријама у Херцеговини и српским земљама у 16. веку*. Пројекат је објављен у четири тома крајем 2008. године у издању Народне библиотеке Србије и Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву. Резултате пројекта *Горажданска штампарија 1519–1523* професор Бараћ је, поред осталих, презентовао у храму Светог великомученика Георгија у Источном Горажду и у Српској академији наука и уметности и Универзитету у Источном Сарајеву. Руководио је и научноистраживачким пројектом за заштиту писане културне баштине *Илустровани каталог рукописне културне баштине Старе цркве у Сарајеву* (2010–2013), који је почетком 2013. године обустављен због недостатка средстава.

Др Драган Бараћ је објавио више чланака из библиотекарства, историје и теорије библиотечког права и заштите писане културне баштине у периодичним публикацијама: *Библиотекар*, *Заједница библиотека*, *Археографски прилози*, *Гласник НБС*, *Панчевачко читалиште*, *Значења*, *Ђоровићеви сусрети*, *Радови Филозофског факултета* и др. Објавио је и коментаре више прописа и подзаконских аката.

Од 1985. године предавао је и испитивао кандидате на Стручном испиту из библиотечко информационе дјелатности из предмета *Уставно уређење и библиотечко право*. Био је предсједник Заједнице библиотека Србије у два мандата, члан редакције часописа *Библиотекар*, *Заједница библиотека* и *Значења*, а потом и члан редакције *Радова Филозофског факултета* Универзитета у Источном Сарајеву и редакције *Зборника радова* са Научног скупа поводом Дана Филозофског факултета на Палама.

Добитник је Награде „Милорад Панић Сурепа“ за заслуге у библиотекарству. Као научник и професор, уврштен је у *Српску енциклопедију* у редакцији САНУ и Матице српске.

У знак сјећања на преминулог др Драгана Бараћа, драгог професора и ментора, саопштила бих, уз биобиблиографију, и неколико личних утисака о њему.

У низу лијепих и људских особина које су га красиле, у првом реду, истакла бих да је волио своју породицу изнад свега. За њих је живио и дисао. С пуно топлине и њежности причао је о супрузи Ивани, сину Бранку и унукама Тамари и Елени. Када је постао деда, био је најсрећнији човјек на свијету – испуњен, поносан и остварен у потпуности.

Радио је много. Сјећам га се као некога ко није познавао умор. Био је препун позитивне енергије и воље за животом. Никада се није жалио да га нешто боли или да му недостаје снаге. С полетом је савладавао животне тешкоће. На послу је био професионалан и одговоран. У науци иновативан и оригиналан.

У тренутку када му се здравље озбиљно погоршало, забранио је да разговарамо о болести. Умјесто тога, бодро ме је, родитељским тоном и родитељском бригом, да градим свој живот и своју каријеру.

Памтићу га као ванредног и храброг визионара, загледаног у будућност, преданог и посвећеног књизи и образовању. Цијели свој радни вијек професор Бараћ је улагао у библиотекарство као науку и професију. Ослањајући се на рад Стојана Новаковића, посебну пажњу посветио је истраживањима у области науке о књизи и тиме ме задужио да наставим гдје је он стао. Питам се да ли ћу имати довољно снаге и квалитета за тај одговоран и важан посао.

Студентима је био један од омиљених професора – „урбан тип, боем, лирска душа и човјек од стила“! На паузи између часова, на нашу молбу, казивао је Мајаковског и Драинца. С дивљењем смо му завидјели на изразу, дикцији и ставу.

Ја сам јаче професора Драгана Бараћа од јесени 2002, а асистент од прољећа 2007. године. Захвална сам му на свему што је учинио за моје колеге и мене. Част ми је да сам уз њега професионално стасавала и учила како се постаје професор. Хвала му за небројену литературу коју нам је доносио из Београда, поштедјевши нас личне муке и труда. Професору Бараћу дугујем и неизрециву захвалност због тога што је увијек имао разумијевања и стрпљења за моје ма'нито сањарско срце!

Радославка Р. Сударушић

Садржај

Расправе и чланци

Зорица В. Никитовић, <i>Правописне одлике „Сарајевског преписа Законоправила Светог Саве из XIV вијека”</i>	7
Душко В. Певуља, <i>Читање као преиспитивање, Критичарски и научноистраживачки профил Предрага Лазаревића</i>	25
Вера Ђевриз Нишић, <i>Језичке и стилске одлике кумулативних форми у „Дану шестом” Растка Петровића</i>	41
Danica M. Jerotijević Tišma, <i>Serbian EFL teachers’ attitudes to andragogy and the significance of lifelong learning</i>	51
Радославка Р. Сударушић, <i>Нико Х.П. Бесаровић – сарајевски приповједач, сакупљач народних умотворина и сарадник „Босанске виле”</i>	73
Маја М. Žarković, <i>Razlika između takozvanih morfološki mrtvih i određene grupe neproaktivnih prefiksa u tvorbi imenica i pridjeva u enleskom jeziku</i>	83
Бојана Павловић, <i>Истраживања о теорији учтивости у кинеском језику: захтјеви</i>	103
Мирјана М. Лукић, <i>Стеван Луковић – пјесник меланхолије и туге</i>	117
Неда М. Видановић, <i>О језичкој родној равноправности у магазинима за жене</i>	133
Наташа Р. Куртума, <i>Zum deutschen phraseologischen Kernbereich</i>	157

Срђан Р. Шућур, *То (ни)је моја шољица чаја*173

Младен Д. Пралица, *Облици српског имперсоналног предиката са глаголима требати и ваљати и њихови енглески кореспонденти на примјеру превода романа „На Дрини ћуприја“*189

Прикази

Бојана Ласица, *Библиотекарство и национални културни идентитет*207

Вера Ђеврић Нишић, *Први међународни научни форум језика и културе*211

Драгана Ратковић, *Српска војна лексика и терминологија*215

Мирјана М. Лукић, Маријана Г. Митрић, *Стварање и идентитет Вирџиније Вулф*223

Владан Бартула, *Научна конференција „Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне и Хума“*229

Ognjen Kurteš, *Conquering the chaos: Modernism's modernisms*235

IN MEMORIAM

Радославка Р. Сударушић, *У знак сјећања на др Драгана Бараћа, драгог професора и ментора (1964–2017)*241

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

Формат: Радове слати у електронском облику у програму *Microsoft Office Word* (верзија 2000, 2003, 2007, 2010, 2013, 2016), у фонту *Times New Roman*. Величина фонта је 12, размак између редова 1,5 цм, а ширине свих маргина 2,5 цм. Текст равнати на обје маргине (Justified). Не треба дијелити ријечи на крају реда на слоге. Формат странице треба да буде А4 (210*297).

Обим рада: Рад не треба да има више од 30 000 карактера, не укључујући литературу, односно 8 000 карактера када је ријеч о приказима, укључујући размаке

Језик и писмо: Језици на којима се шаљу радови јесу српски (ћирилично и латинично писмо) и неки од свјетских језика. Радови на страном језику који не задовољавају основне нормативе неће бити укључени у рецензентски поступак.

Анонимност: Рукописе оцјењују анонимни рецензенти.

СТРУКТУРА РАДА

Наслов

Име и презиме аутора у чланцима штампају се изнад наслова уз лијеву маргину, а у приказима и прилозима испод текста уз десну маргину. Иза презимена аутора потребно је звјездицом означити фусноту у којој ће бити његова имејл адреса. Назив и сједиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена и презимена аутора. Наслов (и поднаслов) штампају се на лијевој маргини странице великим словима.

Апстракт се састоји од 100 до 250 ријечи. Наслов рада и апстракт треба директно да упућују на садржај цијелог рада, без иједне додатне информације која би идентификовала аутора/ауторе. Апстракт се пише у једноструком прореду. Испод апстракта пишу се кључне ријечи.

Текст треба организовати по схеми **IMRAD** (Introduction, Methods, Results and Discussion) када садржи резултате емпиријских истраживања. У складу с тим текст рада мора бити подијељен у поглавља. Сваки нови пасус треба започети увлачењем првог реда за 1 цм.

Цитати у тексту: Свако позивање на монографију, чланак или статистички извор треба да се означи на одговарајућем мјесту у тексту,

тако што ће се изнијети презиме аутора, година издавања и пагинација, све у заградама. Прво цитирање презимена аутора у раду треба да садржи у угластим заградама оригинално писање: „Вебер [Weber]“. Цитати се наводе оним писмом којим је написан рад. Уколико је издање које наводимо писано латиничним писмом, у загради наводимо ауторово презиме латиницом (Stevanović, 1989, str. 45).

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр. Према Марфијевом истраживању (1974, стр. 207), први сачувани трактат из те области сачио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI вијека. Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968).

Ако постоји више од једне референце истог аутора и године, додајте слова (а, б,...) уз годину издавања: „И даље потврђује ову тезу (Wuthnow, 1987а, р. 32) (Јовановић, 2003а, стр. 32).

Цитате дуже од три реда треба писати као посебан параграф на следећи начин (Format, Paragraph, Indents and Spacing, Left 1cm, Right 1cm, проред Single).

Уколико се користи страни извор или корпус потребно га је навести у фусноти. У главном тексту наводи се превод. Уколико аутор чланка користи сопствени превод, то ће први пут назначити у фусноти.

Од кључне је важности да се цитати и позиви на литературу у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Позиви на литературу и библиографске јединице наводе се у оригиналном писму, без превођења

Табеле, графикони и слике треба да буду означени одговарајућим бројем (редом), те да буду праћени насловом који их описује. Наслов табеле навести испред табеле, а наслов слика и графикона иза њих. Сlike је потребно да буду у резолуцији од 300dpi. Сlike и графикони морају бити јединствени објекти (без елемената програма Drawing). Математичке формуле уносити коришћењем Microsoft Equation Editor.

Додаци треба да буду означени *словима* редом (Додатак А, Додатак Б) и да буду праћени насловом који их описује. Ако постоји само један додатак, треба га назвати „Додатак“, без додатног слова.

Литература (References): Литература се пише након текста, као посебна секција у складу са АПА стилем/APA Style. Поређајте све јединице

азбучним/абecedним редом по презимену аутора. Код истог аутора, по години издавања (од најновије до најстарије).

Резиме на неком од свјетских језика: Резиме се пише на крају текста послје Литературе, дужине до 1/10 чланка (од 2000 до 3000 карактера). Резиме се пише фонтом *Times New Roman*, вел. 12, проред *Single*. Уколико је рад на страном језику, резиме се пише на српском језику.

ПРИМЈЕРИ НАВОЂЕЊА:

Рад у часопису 1 аутор:

у тексту

(Хамовић, 2016) односно (Хамовић, 2016, стр. 94)

У литератури

Хамовић, Д. (2016). Национално тло и модерност у књижевној мисли и пракси младобосанаца. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 64, св. 1, 93-103.

или

(Manouselis, 2008) односно (Manouselis, 2008, p. 55)

у литератури

Manouselis, N. (2008). Deploying and evaluating multiattribute product recommendation in e-markets. *International Journal of Management & Decision Making*, 9, 43-61.

Рад у часопису до 6 аутора

у тексту

Прво цитирање: (Uxó, Paúl, & Febrero, 2011, p. 576)

Поновни цитати: (Uxó et al., 2011); на српском: умјесто „et al.“ писати „и др.“

у литератури

Uxó, J., Paúl, J., & Febrero, E. (2011). Current account imbalances in the monetary union and the great recession: Causes and policies. *Panoeconomicus*, 58(5), 571-592.

Рад у часопису 6 и више аутора

у тексту

(Cummings et al., 2010, p. 833)

у литератури

Cummings, E., Schermerhorn, A., Merrilees, C., Goeke-Morey, M., Shirlow, P., & Cairns, E. (2010). Political violence and child adjustment in Northern Ireland: Testing pathways in a social–ecological model including single-and two-parent families. *Developmental Psychology*, 46, 827-841.

Књига 1 аутор

у тексту

(Кољевић, 2015, стр. 78); (Heschl, 2001, p. 33)

у литератури

Кољевић, С. (2015). *Између завичаја и туђине*. Нови Сад: Академска књига.
Heschl, A. (2001). *The intelligent genome: On the origin of the human mind by mutation and selection*. New York, NY: Springer-Verlag.

Књига која има приређивача

у тексту

(Lenzenweger & Hooley, 2002)

у литератури

Lenzenweger, M. F., & Hooley, J. M. (Eds.). (2002). *Principles of experimental psychopathology: Essays in honor of Brendan A. Maher*. Washington, DC: American Psychological Association.

Рад или дио књиге која има приређивача

у тексту

(Cvitković, 2007, str. 57)

у литератури

Cvitkovic, I. (2007). Katolicizam [Catholicism]. U A. Mimica i M. Bogdanović (Prir.), *Sociološki rečnik [Dictionary of Sociology]* (226-227). Beograd: Zavod za udžbenike.

Одреднице у енциклопедији

у тексту

у (Lindgren, 2001)

у литератури

у Lindgren, H. C. (2001). Stereotyping. In *The Corsini encyclopedia of psychology and behavioral science* (Vol. 4, pp. 1617-1618). New York, NY: Wiley.

Рад у зборнику радова са научних конференција

у тексту

у (Rowling, 1993, p. 198)/ (Павловић, 2016, стр. 73)

у литератури

Rowling, L. (1993, September). Schools and grief: How does Australia compare to the United States. In *Wandarna coowar: Hidden grief*. Paper presented at the Proceedings of the 8th National Conference of the National Association for Loss and Grief (Australia), Yeppoon, Queensland (196-201). Turramurra, NSW: National Association for Loss and Grief.

Павловић, Б. (2016) Поређење приједлога у кинеском и српском језику. У Наука и евроинтеграције, Зборник радова са научног скупа одржаног 21-23. маја 2015. (73-86). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Интернет извори

у тексту

(Lodge, 2008)

у литератури

Lodge, D. (2008). Nice Work. *Guardian*. Retrieved from/Преузето са:

[https:// www.theguardian.com/books/2008/apr/20/fiction](https://www.theguardian.com/books/2008/apr/20/fiction).

[davidlodge](#). Accessed on/Датум приступа: 18th October 2016/18. 10. 2016.

Тезе и дисертације

тексту

(Gibson, 2007)

у литератури

Gibson, L. S. (2007). *Considering critical thinking and History 12: One teacher's story* (Master's thesis). Retrieved from <https://circle.ubc.ca/>

Институција као аутор

у тексту

(Републички завод за статистику, 2011)

у литератури

Републички завод за статистику. *Месечни статистички билтен*. Бр. 11 (2011)

Закони

у тексту

(Закон о основама система васпитања и образовања, 2004, чл. 5, ст. 2, тач. 3.)

у литератури

Закон о основама система васпитања и образовања, Службени гласник РС. Бр. 62 (2004)

Усвојена документа

у тексту

(Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa)

у литератури

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276, (1970), ICJ Reports (1971) 12, at 14.

Видјети: Publication Manual of the American Psychological Association, 6th Edition, 2009. или <https://www.library.cornell.edu/resrch/citmanage/apa>

НАПОМЕНЕ:

- Објављују се научни радови које су позитивно рецензирала два рецензента.
- Рад може имати највише два аутора.
- Аутору у једном броју може бити објављен један рад.
- Рукописи који нису припремљени у складу са Упутством не укључују се у рецензентски поступак.
- Рукопис који треба дорадити редакција прослеђује ауторима уз текст анонимне рецензије.
- Редакција ауторе благовремено обавјештава о пријему рада и исходу рецензентског поступка.
- Позитивне/негативне рецензије се не достављају ауторима.

